

Державний архів Хмельницької області
Хмельницька обласна громадська організація
архівістів та дослідників Поділля
та „Південно – Східної Волині” „Поклик віків”

Серія «Проблемні сторінки історії Хмельниччини»
Випуск 1.

**ПРОСКУРІВСЬКИЙ ПОГРОМ
1919 РОКУ
В ДОКУМЕНТАХ:
МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ**

Хмельницький
2019

УДК 94(477.43)''1919''

П 82

Хмельницька
міська рада

*Друкується за кошти, передбачені Програмою підтримки
книговидання місцевих авторів та популяризації української
книги у м. Хмельницький на 2018-2020 роки
«Читай українською»*

Рецензенти:

Григоренко О.П., доктор історичних наук, професор (м. Хмельницький);

Гай-Нижник П.П., доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Упорядники:

В.І. Сергійчук – д.і.н., професор Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка;

О.М. Завальнюк – д. і. н., професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

В.Г. Байдич – к. і. н., директор Держархіву Хмельницької області;

Ю.В. Олійник – к. і. н., начальник відділу інформаційних технологій Держархіву Хмельницької області;

В.В. Галатир – к. і. н., головний науковий співробітник Держархіву Хмельницької області.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Державного архіву Хмельницької області
(протокол № 1 від 14 січня 2019 р.)*

П 82 **Проскурівський погром 1919 року в документах: міфи та реальність** / [упоряд.: В.І. Сергійчук, О.М. Завальнюк, В.Г. Байдич, Ю.В. Олійник, В.В. Галатир]. Хмельницький: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 290 с.

ISBN 978-966-949-055-1

У виданні вміщено архівні документи, матеріали, газетні публікації, спогади про трагічну сторінку в історії м. Проскурова (нині Хмельницького) – погром євреїв в лютому 1919 року.

Видання розраховане на істориків, науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учителів, школярів, усіх, хто цікавиться історією України.

На обкладинці використано картини «Вогняна ніч» та частину триптиха «Попіл сподівань» Народного художника України М.І. Мазура.

ЗМІСТ

Сергійчук В.І. Трагедія двох народів, а урок для всіх суцих	4
Розділ І. Документи періоду УНР	41
Розділ ІІ. Матеріали радянської доби	141
Розділ ІІІ. Свідчення українських, російських, єврейських та зарубіжних авторів	162
Додатки.....	207
Додаток № 1. Список осіб єврейської національності, які були вбиті та померли від ран під час погрому в м. Проскурові	208
Додаток № 2. Списки поранених та постраждалих осіб, які перебували на лікуванні в Проскурівській єврейській лікарні під час погрому в м. Проскурові	266
Додаток № 3. Список осіб єврейської національності, які одержали поранення та знаходяться на лікуванні в перев'язочному пункті	277
Додаток № 4. Список осіб, які постраждали від погрому та лікуються стаціонарно і амбулаторно в Проскурівській єврейській лікарні.....	283
Перелік документів, вміщених у збірнику.....	286

ТРАГЕДІЯ ДВОХ НАРОДІВ, А УРОК ДЛЯ ВСІХ СУЩИХ

Коли навесні 1917 року солдати Волинського полку в Петрограді зініціювали під синьо-жовтим прапором Лютневу демократичну революцію, то українство озвалося на цей почин багатотисячними маніфестаціями в усіх куточках Російської імперії. Відомий єврейський діяч Соломон Гольдельман, визнавав, що тоді «росіяни в Петрограді, а жиди в Києві не вірили своїм очам, просто не могли повірити, що справді існує велика нація, що її люди звуться українцями, і велика країна, яка має назву Україна» (Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917-1920. – Мюнхен – Париж – Єрусалим, 1967. – С. 135).

Однак українці, розпочинаючи творення нового життя, забажали, аби рівноправними будівничими державного ладу поряд з ними виступили і представники численних національних меншин, які протягом уже багатьох століть знайшли тут свою долю і вважали цю землю для себе рідною. І квота для них в Українській Центральній Раді якраз і була виявом щирого ставлення корінної нації до представників інших народів, закликом спільно розвивати демократичні традиції наших предків.

Провідники єврейських політичних партій, як представники свого народу в Центральній Раді, відгукнулися на цей заклик у листопаді 1917 року, голосую-

чи за III Універсал, що проголошував автономію Української Народної Республіки у федеративному зв'язку з Росією. Щоправда, таку позицію своїх представників євреї підтримали не скрізь. Наприклад, їхня община містечка Смотрич на Поділлі 25 грудня 1917 року висловила протест проти участі Моше Зільберфарба в роботі Центральної Ради: «..вважаємо, що в заходах по влаштуванню єврейського національного і культурного життя як у Великій Російській республіці, так і Республіці Українській (євреї) можуть виходити тільки від Всеросійського єврейського з'їзду» (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України – ЦДАВОВУ: Ф. 2592. – Оп. 4. – Спр. 2. – Арк. 4).

Виходило, що порядки в Російській імперії, яка запровадила межу осілості для євреїв, громила їх під гаслом «Бей жидов, спасай Россию!», влаштовували більше, ніж демократичні перетворення відродженої української державності. Зрозуміло, що це справило гнітюче враження на нашу суспільність, як і позиція євреїв у Центральній Раді, котрі не проголосували за самостійність України. І це за умови, що українці погодились до проголошення цього доленосного для нас акта прийняти «закон про національно-персональну автономію для меншостей» (Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. – С 52).

Так, українці свого слова дотримали і одностайно ухвалили чи не перший у світовій історії Закон про національно-персональну автономію. Коли ж дійшло до акта про державну незалежність України, то «росіяни підняли руки проти (ці «росіяни» були здебільшого зросійщені жиди), а з ними підняли руки проти Універсалу також представники жидівського «Бунду», решта жидівських національних представників утримали-

ся від голосування (представники сіоністів просто не з'явилися на засідання)» (там само. – С. 53).

Звичайно, інформація про таку поведінку єврейських лідерів, як і несприйняття значними масами єврейства законної влади, що її репрезентувала Українська Народна Республіка, поширилася в українському суспільстві. Очевидець тих подій П. Карпов з цього приводу зазначав: «Ліві єврейські круги недвозначно схилилися в сторону большевиків, де верховодив під знаком єврейської зірки новий єврейський месія Троцький. Панюдеїзм та інтернаціоналізм в розумінню тодішньої єврейської політичної ідеології – були не синонімами – були зорею визволення розсіяного по всій землі єврейства. Персональна автономія єврейського населення України, проголошена Ц(ентральною) Радою, небагато приєднала з-поміж євреїв до української ідеї.

Коли прийшов гетьман, праві єврейські кола, які були прихильниками режиму кн. Львова та Керенського, перейшли без застережень в гетьманський табір – робили з німцями та австрійцями знамениті інтереси, а ліві проводили большевицьку «іридент-у»: і одні, і другі єврейські кола ставились до питання української самостійності негативно та по-своєму пособляли будівництву «єдиної невідомої». Україна може бути щонайбільше федеративною – так говорили знакомі євреї» (ЦДАВО-ВУ: Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр.102. – Арк.19).

Щодо несприйняття значною частиною єврейства ідеї українського державотворення відомий діяч цієї нації І. Чериковер зазначав: «Треба визнати, що українська ідея, незважаючи на підтримку єврейських партій, не проникла в глибину єврейського населення. Поряд з партіями існував ще просто обиватель, який мав до української справи певну недовіру, в кращому випадку

байдужість. Це ставлення виражалося не тільки у на-
сміханні над українською мовою і вивіскою; на україні-
зацію він відповідав пасивним спротивом. Єврейський
обиватель боявся українства, воно було йому чуже в той
час, коли в російську державу і в російську культуру він,
незважаючи на всі останні потрясіння, вірив» (Черико-
вер И. Антисемитизм и погромы на Украине. – С. 115).

Тож збаламучений Троцьким єврейський пролета-
ріат «мріяв про інтернаціональну «панюдейську» дер-
жаву» і тому пішов за цим «месією» й «затопив ніж у
крови українського брата, того самого, що перший на
своїй землі дав йому право повної свободи: «перзо-
нальну автономію», яку політично вироблені круги єв-
рейського народу прийняли з одушевленням і дали сво-
го представника в Раду Міністрів УНР...» (ЦДАВОВУ: Ф.
2432. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 28-29).

Проте тимчасова окупація території УНР на початку
1918 року російськими більшовиками, серед яких чима-
ло було євреїв, зробила свою чорну справу: скрізь поши-
рилася думка про те, нібито всі вони стояли на антиукра-
їнських позиціях. І якщо за висновком О. Субтельного,
«більшість євреїв насправді лишалася аполітичною, а ті
з них, хто був марксистами, схилилися до меншовиків»,
однак було доконаним фактом те, що «непропорційно
багато євреїв було серед більшовиків, зокрема, серед
їхнього керівництва, командирів продзагонів, збирачів
податків і особливо в Чека – таємній поліції, яка викли-
кала ненависть і жах. Тому в цьому хаосі євреї знову ста-
ли об'єктом зростаючого невдоволення» (Субтельний О.
Україна. Історія. – К., 1991. – С. 317).

Дуже часто траплялися випадки, пише А. Дег-
тярьов, коли єврейське населення обстрілювало тили
армії УНР, що викликало велике обурення її вояків і не

раз могло призвести до погромів, якби не зусилля командного складу, наприклад, Запорізької дивізії, як це виявилось в містечках Лучинці, Лучинчики, а також у Могилів-Подільську та Ямполі (Центральний архів військовий у Варшаві: Ф.380. – Оп.2. – Спр.373. – Арк. 278).

Цей же свідок наводить й інші непривабливі факти ставлення окремих євреїв до української влади та її армії. Наприклад, постачальники Розенберг (Полтава) і Фішлер (Катеринослав) у 1918-1919 роках забезпечували одночасно українську й німецьку армії вівсом і ячменем. Але тільки у фуражі, призначеному для українських військових частин, виявилися залізні ошурки, внаслідок чого загинуло багато коней.

Навівши ці факти, начальник штабу 1-ї Запорізької дивізії А. Дегтярьов додає: «Абсолютно іншу картину представляли стосунки євреїв до більшовиків, не кажучи вже про зустрічі євреями більшовиків з хлібом і сіллю, все було до послуг червоноармійців, починаючи з квартир і закінчуючи одягом, взуттям і продуктами. Що стосується ставлення єврейського населення до українських військ, то численні факти підтверджують, що це ставлення, завжди було ворожим; особливо це було помітно при відведенні квартир, коли навіть по реквізиції важко було одержати приміщення для офіцерського персоналу в квартирі єврея; в цьому випадку євреї вдавалися до найрізноманітніших хитрувань, як-то: симулювали заразні хвороби, що звичайно підтверджував лікар-єврей, або запирали вільні кімнати, заявляючи, що такі зайняті і що власник випадково виїхав лише на кілька днів» (там само. – Арк.277-278).

І це тим болючіше вражало українців, оскільки з самого початку нашого національного державотворення 1917 року проблема єврейської меншини врахову-

валася постійно. Коли було організовано Генеральний Секретаріат як виконавчий орган Центральної Ради, в його складі одразу ж сформувапи «віце-секретарство жидівських справ», яке очолив Моше Зільберфарб. У декларації «жидівського віце-секретаря», оголошеній ним 1 жовтня 1917 року, було заявлено, що це є визнанням національних вимог, «прагнення ширших жидівських народних верств до національної автономії... Створений окремих віце-секретаріат для жидівських справ на чолі з віце-секретарем, якому надані в рамках жидівських прав права генерального секретаря. У віце-секретаріаті жидівське населення України дістало орган державної влади, обов'язком якого було стояти на сторожі членів жидівської нації і захищати її проти будь-яких юридичних чи фактичних обмежень їх громадянських і політичних прав; віце-секретаріат має упорядкувати, на основі свободи і демократії, внутрішнє життя жидівської нації, її існуючі установи й творити нові для задоволення нових, зростаючих національних потреб» (цит. за: Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. – С. 57).

За словами того ж С. Гольдельмана, ця національна автономія «промайнула на обрії жидівського життя як блискуча комета»(там само. –С. 134).

По суті, це було першим активним кроком до відродження повнокровного єврейського життя. І саме завдяки цьому світове єврейство набуло певного досвіду державотворення, що зміцнило його сподівання й упевненість у відродженні власної держави. Тож закликаючи 1919 року євреїв простягти руку українському народові, С. Гольдельман, писав, що для усунення протиєврейських настроїв з боку євреїв має бути «пропаганда фактами, самим життям, а не лише словом чи

друком. І поки українські козаки й національні народні кола, всі ці члени селянських спілок, «просвіт» на селах і містечках та маса, що на неї спирається українська інтелігенція, не зустрінуться в роботі зі співучастю жидів, не зустрінуться на практиці з симпатією жидівських партій і активних кіл до українського відродження, – важко буде побороти історичне, антисемітизмом вигодуване недовір'я до нас» (Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до історії українсько-жидівських відносин за час революції. – Відень, 1921. – С. 34).

Однак ці заклики не мали впливу на значні маси люмпенізованого єврейства, якому до вподоби були гасла російських більшовиків про експропріацію чужої власності. За таких обставин їм, як і декому із українського суспільства, легше було повірити у нав'язану загалові думку про нібито природне прагнення євреїв панувати над усім світом, підпорядкувавши собі робітничі маси, котрим, мовляв, нічого втрачати, крім кайданів. Тим паче, коли при цьому ще й наводилися рядки з листа Боруха Леві до Карла Маркса: «Жидівський народ, узятий в цілому, буде сам своїм Месією. Він доб'ється панування над світом, для чого об'єднає решту людських рас, знищить кордони й монархії, що обмежують його самостійність, і створить світову республіку, яка всюди забезпечить жидам громадянські права. У цій новій організації людства діти Ізраїля, розпорошені тепер по всьому світі, стануть усюди керівним елементом, а надто, якщо їм пощастить міцно прибрати до своїх рук робітничі маси» (цит. за: Кенен Б. Жиди в світовій історії. – Без м. і д. – С. 68).

До подібного висновку підводили й роздуми «батька» сіонізму Теодора Герцля: «Ми невтомні і даємо серед-

ній інтелігентний клас, якому немає ніякого вичерпання і який через те є таким же небезпечним елементом для суспільства, як і вирослі капітали. Освічені, але неімущі, євреї тепер усі стають у ряди соціалізму, і соціальна боротьба в усякому разі повинна тепер відбитися на наших же спинах, бо ми як у соціальному, так і в капіталістичному таборі займаємо дуже помітне місце» (Герцль Т. Еврейское государство. Опыт новейшего разрешения еврейского вопроса. – Одесса, 1898. – С. 17-18).

Усе це в комплексі і призвело до поширення антисемітизму з подальшим розгулом погромництва. Відтак на початку 1919 року хвиля погромів накрила багато міст і містечок України. Виникали вони стихійно, за участю тієї темної маси, що сформувалася під впливом більшовицьких гасел і закликів до експропріації буржуазії і яку очолювали новоспечені отамани.

Уряд УНР уже після перших погромів, що сталися на початку січня 1919 року в Бердичеві й Житомирі, однозначно висловився проти цих злочинів. Так, Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра різко засудив їх і наказав розстріляти організаторів, а також розформувати військову частину, котра брала в них участь. Він і надалі разом з урядом УНР приборкував стихійну отаманію, що незаперечно засвідчують підписані ним документи.

Але ж ворогам української державності було не до вподоби порозуміння між українцями і євреями в час становлення УНР. Тому щоб перешкодити зближенню цих двох народів, організовуються єврейські погроми, до участі в яких втягується й неосвічена українська маса. Небезпечним у цій ситуації було те, що євреї брали активну участь у збройних виступах проти влади УНР з метою її повалення, як це мало місце в багатьох

населених пунктах України, зокрема в Проскурові у лютому 1919 року.

Те, що проскурівські більшовики, які запланували збройний виступ проти законної влади Директорії, знайшли собі пристановище в середовищі місцевого єврейства, визнає один з комуністичних авторів З. Островський. Посилаючись у своєму дослідженні нібито на збіг обставин, він зазначає, що «місцеві революційні елементи, які опиралися на більшовицьки настроєні частини місцевого гарнізону, –15-й Білгородський і 8-й Подільський полки, – задумали, підняти повстання проти влади «Директорії». Це послужило зручним приводом до різні, яка тихцем підготовлялася ще раніше (щоправда ніяких фактів на підтвердження цього не наводиться. – Авт.). Повстання розгорілося 15 лютого рано-вранці, але через кілька годин воно було придушене. Повсталі частини під натиском переважаючих сил противника відійшли в напрямку Фельштина і до містечка Ярмолинці» (Островский З. Еврейские погромы. – С. 31).

До речі, члени Жмеринського ревкому, котрі експортували більшовицьке повстання проти УНР у Проскурів, як свідчить один із учасників, після його провалу повернулися додому «морально розбитими, вважаючи себе мимовільними винуватцями цього погрому» (Алексеев И. Из воспоминаний левого эсера // Подпольная работа на Украине. – М., 1922. – С. 32).

Аналіз документів про Проскурівський погром засвідчує, що саме більшовики спровокували його, втягнувши в цю криваву авантюру єврейське населення. Ось що писав з цього приводу свідок проскурівської трагедії підполковник Михайло Шадрин: «Жиди, підготовляючи переворот, приєднали до повстання Проску-

рівську залого, котра складалася з покликаних по мобілізації після повалення гетьмана бувших солдат розваленної російської армії, ще перейнятих духом революції грабінництва, сваволі та мітингування. Натурально, що цей елемент, до остатку розложений жидами від того часу, як приєднався до повстання і позбувся своїх старшин, а з тим і решток дисципліни, почав являти із себе банду, здібну лише до погромів та різні безоружного населення. А тому і цілком ясно, що ця банда, котру вабила до повстання головним чином надія пограбувати буржуїв, побачивши, що повстання не вдалося, що повороту до полків немає і все одно прийдеться тікати додому, почала різати та грабувати жидів, аби винагородити себе й помститися за обмануті надії.

Повстання було – це факт, котрого заперечувати ніхто не може. Але є фактом незаперечним й інше: те, що спіткало жидівське населення по невдалім повстанню, напевно спіткало б християнське, особливо інтелігентське і військове населення Проскурова (буржуїв, неприхильних до комуни), якщо за 2 дні до повстання не прийшов би до Проскурова вірний УНР гайдамацький курінь і повстання вдалося.

Всі на Україні пам'ятають жахливі дні захоплення Києва в кінці січня 1918 року червоними бандами Муравйова й Ремньова. Дні, в котрі на чолі майже цілого уряду в Києві стояли самі жиди і коли було замордовано одних тільки офіцерів 2447 чоловік. Жиди тоді у значній мірі причинилися до цієї жахливої бойні, особливо з матросами, розстрілюючи безоружних, хворих, тяжко ранених і глибоких стариків. Навіть зі шпиталів витягалися нещастні жертви на поталу розбурханих червоних банд і жидівства. Жидки-крамарі давали червоним бандитам адреси мешкаючих у сусід-

ніх домах офіцерів й особисто помагали їх мордувати. А одна тільки знаменита жидівка Євгенія Бош чого була варта тоді зі своїми прибічниками – катами-жидами... Тільки одної її жертви нараховуються сотками, а таких оправців було і є межі жидами багато. З певністю можу сказати, що така доля випала б на Проскурів та інші міста, якщо повстання і дальший плян його вдалися б” (Центральний архів військовий у Варшаві: Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 373. – Арк. 4).

Підполковник Шадрин знав, що писав. Після повернення українських військ до Могилева-Подільського, свідчив уже згадуваний нами П. Карпов, «розказували мені тамошні українці, що більшовитська «чрезвычайка» в страшний спосіб знущалася над українцями. «Чрезвычайка» розстрілювала щоночі цілу масу людей, розуміється, українців, а також тих, що служили в денікінській армії; трупи кидали в Дністер. Щодня можна було бачити над Дністром калюжі крові та бачити задержані о скелі берегів людські трупи. Цивільна людність, приведена до крайности, розбила тюрму та звільнила всіх заарештованих. Ця «чрезвычайка» складалася з самих євреїв. Тоді-то розстріляли більшовики велике число галицьких старшин. В Могилеві-Под. між іншим були розстріляні четар Буцура і пор. Іванович, а в Одесі, Вінниці та Жмеринці справили більшовики галицьким українцям щось більше як різню» (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр.102. – Арк. 27-27 зв.).

З огляду на вищенаведене, м’яко кажучи, дивним видається твердження Ю. Фінкельштейна про те, що «євреї в усі часи підтримували законну владу енергійніше, ніж руйнували її» (Финкельштейн Ю. За дела рук своих. – Нью-Йорк, 1995. – С. 53).

Хіба таку лояльність єврейства бачимо в Проскуро-

ві напередодні 15 лютого 1919 року? Якщо уважно ознайомимося з доповіддю А. Гілерсона, яка вміщується в даному збірникові, то переконаємося, що місцеві євреї, котрі не були більшовиками, зокрема бундівець Йоффе, знаючи про підготовку збройного повстання проти Директорії, на той час законної влади в Україні (до речі, затвердженої за участю представників єврейства Трудовим конгресом), не повідомили про це військового коменданта Проскурова.

А чому ж керівник єврейської самооборони (бюро квартальної охорони) Шенкман, який заявляв про свою безпартійність і нейтральність, згодом погодився бути сполучною ланкою з уже організованим більшовицьким повстанським штабом? Чому ця квартальна охорона (складалася з євреїв) заарештувала представника законної влади – полковника Ківерчука?

Не відповідає дійсності й твердження про те, що отаман Семесенко після проскурівського погрому був «дуже приязно» прийнятий Петлюрою.

Подібного не могло статися, бо Петлюра видав наказ про арешт Семесенка. Оскільки той утік до Галичини, то там його заарештували лише 12 травня 1919 року, і він сидів у Кам'янецькій тюрмі до катастрофи фронту в листопаді 1919-го. В травні 1920 року його вдруге арештували й розстріляли (Трагедія двох народів. – Прага-Київ, 1928. – С.56).

Необізнаність з документами підводить і молодого дослідника Я. Тинченка, котрий чомусь твердить, що бригада Семесенка в березні 1919 року «стала носити його (Петлюри – Авт.) ім'я, дане як подяка за ліквідацію повстання на Поділлі» (Киевские ведомости. – 1999. – 17 лютого).

Якби цей історик бачив накази самого Семесенка,

то він пересвідчився б: бригада носила ім'я Петлюри ще задовго до 15 лютого 1919 року (Інститут єврейських досліджень (Нью-Йорк) – ІЄД: Ф. Чериковера. – Спр.202. – Арк. 17923-17924).

До речі, підполковник Шадрин, викладаючи події в Проскурові як свідок, зазначає, що «різною закидають гайдамакам, котрі підлягали й були вірні українській владі, але й самі пристрасні обвинувателі стверджують, як ствердили це і всі слідчі комісії, що гайдамаки не грабували. Між тим усі помешкання на зазначених мною вулицях були цілком ограбовані, крім того, більшість навіть жіночих трупів в одній білизні та в ліжках під перинами.

Чи задумався хто з тих, що обвинувачує у цім погромі та різні військо УНР, також над тим, що якому б не було воякові непотрібні жіночі спідниці та інше убрання або халат чи штани зі старого літнього жида, і якщо трупи були в білизні та в ліжках, то очевидно, їх забито вночі. А раз зроблено вночі, то це вчинок когось іншого, не гайдамаків, котрі вже в той час спали у своїх вагонах. Ясно, що того, когось іншого не користо було виявляти для тих, хто бажав сплямувати перед цілим світом Уряд і військо УНР, а виставити нещасного безвинного жертвою жидівства, котре підняло меч, який силою обставин обернувся на голову того ж самого жидівства» (Центральний архів військовий у Варшаві – ЦАВ: Ф. 380. – Оп. 2. – Спр. 373. – Арк. 12-13).

Подібне можна сказати і про подію, що трапилася пізніше в далекому від Проскурова Парижі в ході в'яснення обставин вбивства Петлюри: 11 грудня 1926 року слідчий допитав двох свідків – Качуру, який говорив про єврейсько-українські відносини взагалі, і Титлюка, який служив під час погрому 16 лютого 1919 року

в Проскурівській міліції; він говорив про те, як розпочався погром у зв'язку з повстанням лівих есерів, а також ствердив, що на другий день Семосенко був заарештований з розпорядження Слідчої комісії. Була очна ставка Титлюка з Шварцбардом, який заявив: «Хоч він у Проскурові і не був, але він певен, що п. Отаман винен у тому погромі» (ЦДАВОВУ: Ф. 3890. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 168).

Привертаючи увагу до Проскурівського погрому, який відбувся 100 років тому, упорядники збірника мають на меті не тільки на конкретних фактах розібратися в його причинах і трагічних наслідках. Йдеться про те, чому поневолені століттями українці і євреї не змогли знайти повного порозуміння. Тим паче, що документи, які ретельно приховувалися від дослідників, переконливо доводять, що передові провідники єврейського руху постійно контактували з урядом Симона Петлюри, однозначно заявляючи Голові Директорії та Головному Отаманові військ УНР про підтримку українських національно-визвольних змагань. І переконливим підтвердженням цьому є звіт єврейських діячів про зустріч з Петлюрою 17 липня 1919 року. (ЦДАВОВУ: Ф. 2060. – Оп.1. – Спр. 18а. – Арк. 5-9).

Очевидно, зміст примусив комуністичних ідеологів захвати його в потаємні схрони, щоб легше було перекласти відповідальність на Петлюру не лише за ті погроми, які чинили на території України білогвардійці, поляки та румуни, а й самі більшовики. З тієї ж причини потрапило до таємних архівів повідомлення голови Теохфіпольської управи на Поділлі про більшовицький погром (ЦДАВОВУ: Ф. 2060. – Оп.1. – Спр. 22. – Арк. 3).

Справді, погроми в Україні 1919 – 1920 років готувалися не українськими силами, і вони розпочалися ві-

дразу ж із настанням Першої світової війни, як тільки російська армія вступила в район бойових дій на наших західних землях. Майже скрізь у Галичині й на Буковині російські війська, пише В. Хітерер, влаштовували єврейські погроми. Нижчі чини російської армії грабували й убивали мирне єврейське населення, гвалтували жінок. Нерідко російські солдати і козаки піддавали свої жертви знущанням, які нічим не поступалися за своєю жорстокістю звірствам нацистів під час другої світової війни (Хітерер В. К истории еврейского населения Галиции и Буковины накануне и в годы первой мировой войны / / Євреї в Україні. – К., 1997. – С. 85).

За словами відомого єврейського діяча С. Анського (Раппопорта), в цей час, крім того, «створилася і зміцніла база агітаторів, які поставили собі за мету викорінення єврейського населення з місць його нинішньої осілості» (ІР НБУ: Ф. 339. – Оп.1. – Спр. 31. – Арк. 1).

Аналіз комплексу документів дає підстави вважати, що російська армія вступила в Галичину з готовим рецептом: винуватці всіх бід солдатських – євреї. На них спрямовували свою ненависть і злобу люди, відірвані від землі й одягнуті в сірі шинелі та кинуті під кулі. А коли ще й інформація від офіцерів надійшла: мовляв, наші прокляті євреї підземним телефоном австрійцям усе передають про війська, де стоять і куди рухаються, все те передавали, поки їх не спіймали, то солдатська реакція спрацювала блискавично: «зараз усіх євреїв грабуємо, розбиваємо і це за те, що вони скрізь хочуть обманути» (Центральний державний історичний архів України у Києві: Ф. 1439. – Оп.1. – Спр.1552. – Арк. 226а зв.).

Такого змісту листи, що надходили з фронту, поступово роздмухували антисемітизм і в тилу. У селах і містах лунали заяви: «Жиди торгують нашим братом, як худо-

бою» (там само: Ф. 349. – Оп.1. – Спр.45. – Арк. 49, 49 зв.).

Нова хвиля антисемітизму здійнялася після відречення царя від престолу. Чорносотенські сили Росії, вбачаючи в цьому винуватих євреїв, повсюди почали виступати проти них. У багатьох населених пунктах Херсонщини, наприклад, доходило до відкритих закликів громити євреїв, ініціаторами яких часто був «Союз русского народа». Селяни не хотіли допускати до органів нової влади представників єврейства (Державний архів Одеської області: Ф.3829. – Оп.1. – Спр.141. – Арк. 8).

Разом з тим антиєврейські настрої в окремих випадках провокувалися самими євреями, які входили до складу рад депутатів. Так, одна з таких активісток Двойра Бандойль з Голтви Ананіївського повіту Херсонської губернії привселюдно заявила, що рада робітничих і солдатських депутатів дала їй право: кому хоче, випекти очі, вбити, облили сірчаною кислотою і т.п.» (там само. – Спр.15. – Арк.127).

До осені 1917 року владі ще якомсь вдавалося утримувати відносний спокій. Але коли після більшовицького перевороту, що призвів до повного розладу фронту, величезна маса солдат посунула через Україну у великоросійські губернії, відвернути погроми вже було дуже важко. Якраз неорганізоване військо, заагітоване більшовиками, розпочало нові погроми, які потім вилилися в страшну вакханалію.

І за таких обставин не хто інший, як генеральний секретар з військових справ Центральної Ради Симон Петлюра, став на оборону беззахисних євреїв. У своїй відозві до українських солдатів від 15 листопада 1917 року він, зокрема, наголошував: «Не допускайте погромів та безпорядків, бо як ви їх допустите, ви ганьбою покриєте славне ім'я українського війська. Ніякі погроми не по-

винні бути припущені нашій землі» (Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т.І. – С. 220).

У всіх тих випадках, коли Петлюра мав владу й можливість впливати на розв'язання проблеми захисту євреїв, він намагався зробити все, що було в його силах. Відомий тогочасний діяч єврейського руху в Україні І. Шехтман у листопаді 1917 року вніс від імені сіоністської фракції запит до Центральної Ради щодо погромів. У відповідь генеральний секретар з військових справ пояснив: «Погроми відбуваються в прифронтовій смузі, де надзвичайно багато різних запасних військових частин. Ці частини і влаштовують погроми... Розвантаження тилу від бездіяльних запасних частин зустрічало перепони бюрократичного характеру, але ця реформа незабаром буде здійснена. Секретаріат невдовзі буде також мати достатньо військової сили, за допомогою якої можна буде боротися з анархією». (Шехтман І.Б. Еврейская общественность на Украине (1917-1919 г.г.) // Книга о русском еврействе. 1917-1967. – Нью-Йорк: Союз русских евреев, 1968. – С. 30, 31).

Як засвідчують факти, наведені самими євреями, зокрема І. Шехтманом, уже тоді, коли частини деморалізованої російської армії, особливо тилові, вдалися до погромів, ще не маючи під рукою власного війська, погоджувався принципово «дозволити євреям-воїнам організувати спеціальні дружини для охорони єврейського населення»(там само. – С.31).

Але ця згода Петлюри «чомусь викликала ряд сумнівів у представників єврейських соціалістичних фракцій і фолькспартій. Перед цією опозицією Рада і Генеральний секретаріат з військових справ утрималися від якихось конкретних кроків» (там само. – С. 32) у цьому напрямі. Коли ж у середині січня 1918 року Єврейське

міністерство повернулося до зазначеного питання, то вже було пізно розгортати планомірну організацію загонів самооборони.

Чітка державотворча орієнтація Петлюри не давала спокою російським шовіністам – ні червоним, ні білим. І ті й інші, враховуючи те, що частина єврейського суспільства не розуміла, а отже, й не поділяла прагнення українців до самостійницького життя, почали сіяти між ними ворожнечу, не лише обвинувачуючи український визвольний рух у причетності до погромів, а й свідомо провокуючи їх. Російські й почасти польські еміграційні кола в Західній Європі та США, користуючись відсутністю там впливових українських дипломатів УНР і українських журналістів, розгорнули у своїх друкованих органах шалену антиукраїнську пропаганду. Москва за допомогою спеціально сфальсифікованої інформації намагалася переконати народні маси і світову громадськість у тому, що організація анти єврейських погромів – справа рук «самостійників» (Державний архів Харківської області: Ф. Р-5371. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 6-7).

Зрештою, приклад того, як перекладати вину за погроми на петлюрівців, подавав таким, як Д.Рабинович, Лев Троцький – права рука Леніна. Виступаючи 1920 року перед більшовицькими агітаторами, котрі вирушали в Україну, він наголошував на тому, що українське селянство сподівається на Петлюру, тому «необхідно бути обережними. Тільки дурень і провокатор без розбору скрізь і всюди буде твердити, що ми воюємо з Петлюрою. Інколи, поки не розбитий Денікін, вигідно розпускати чутки, що радянська влада в союзі з Петлюрою.

Якщо будуть випадки грабежів у Червоній армії, то їх необхідно звалювати на повстанців і петлюрівців, які

влилися до Червоної армії. Радянська влада поступово розстріляє всіх петлюрівців, махновців і повстанців тому, що вони шкідливий елемент, і це буде явним доказом не тільки суворой революційної дисципліни, але й суворой кари за грабіж» (Праці Українського Наукового Інституту. – Варшава, 1932. – С. 150).

Свій виступ Л. Троцький завершив словами: «... для досягнення наміченої мети всі засоби однаково добрі. Ні на хвилину не забувайте, що Україна має бути радянською, а Петлюра – вибитий з пам'яті народу назавжди» (там само. – С. 150).

Одним з найганебніших видів єврейських погромів в Україні, яким широко користувалися більшовики для узурпації влади і зміцнення своєї фінансової системи, було захоплення єврейських заручників з метою отримання грошового викупу. При цьому в провінційному Гайсині на Поділлі, викрадачі людей ставили таку вимогу: якщо місцева «буржуазія» не внесе у визначений час мільйон карбованців, то перші два зі списку заручників будуть розстріляні (Центральний державний архів громадських об'єднань України – ЦДАГОУ: Ф. 41. – Оп.1. – Спр. 30. – Арк. 9).

Слід зазначити, що виконавці планів Леніна-Троцького в разі відступу здебільшого забирали євреїв-заручників з собою, вкрай ускладнювало їхнє і без того не просте становище. До врятування цих нерідко підключався Український Червоний Хрест (ЦДАВОВУ: Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 342. – Арк. 2-3).

Така ситуація витворилася не випадково: царська Росія будувала більше тюрем, аніж шкіл, а коли дзвін революції пробудив у серцях покорених людей і народів нові прагнення, відчинилися тюремні каземати і звідтіля вийшов не найкращий елемент, який прикипів

душею до більшовицької програми і закарбував на ній свій слід. Ленін сам вжахнувся і сказав своїм товаришам: «Мене повісять за ідею, а вас за бандитизм» (ЦДА-ВОВУ: Ф. 2432. – Оп.1. – Спр.102. – Арк. 27 зв. – 28 зв.).

Подібні прийоми погромництва єврейського населення широко переймали й частини Добровольчої армії генерала Денікіна. У той час, зокрема, російські громадські організації Харкова звернулися з листом до місцевої єврейської громади, зміст якого зводився до чого: якщо ви за «єдиную и неделимую», то можете сподіватися на краще... (там само: Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 758. – Арк. 143-144). А якщо ні? Гадаємо, коментарі зайві.

Зрештою, чи не найширші за розмахом погроми в Україні чинили частини Добровольчої армії генерала Денікіна, намагаючись виправдати свої злочини відплатою євреям за їхню участь у більшовицькому русі. Цією причиною прикривались і польські війська, які також громили євреїв на нашій землі. Зрештою, і євреї відчували на собі жажіття більшовицького режиму. Як тільки Київ було звільнено від більшовиків, президія міської єврейської общини звернулася до представників своєї нації з інформацією про звірства диктатури послідовників Леніна.

Як зазначалося в цьому документі, «не було жодного куточка приватного життя і жодної галузі суспільних інтересів – економічних чи культурних, національних чи релігійних, які б не відчували на собі важкої руки більшовицьких диктаторів. У сліпій злості вони накиннулися на єврейські національні установи... З глибокою національною скорботою єврейська община констатує, що певна купка єврейських більшовиків під час терору, спрямованого проти єврейського життя, не посоромились знущатися з єврейських громадських діячів,

застосовуючи до них середньовічні засоби насилля...» (Державний архів Київської області – ДАКО: Ф. 3050. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 58).

З комплексного аналізу тогочасних подій впливає ще одна вірогідна причина неприхильності євреїв до утвердження самостійної України. Серед світових провідників сіонізму, котрі були вихідцями з Польщі, в той час народилася ідея, аби побудувати єврейську державу не в Палестині, а в Європі. За задумом, це мала «бути самостійна жидівська або польсько-жидівська держава. І в їх інтересі лежало, аби східний кордон Польщі був на Бугу чи обіймав усю східну територію Речі Посполитої перед першим поділом». Сіоністи вирішили домагатися від Англії та США повернення відроджуваній Польщі всіх забраних у неї земель під час поділів у XVIII ст. Але зробили це вони лише тоді, коли отримали від різних об'єднань, на яких опирався Польський Національний Комітет, запевнення, що «на тих землях жидівська мова буде разом з польською визнана другою державною, і в усіх адміністративних установах жиди одержать половину вищих урядових посад» (Кременской Н.Е. Путь к решению еврейского вопроса. – Харьков, 1906. – С. 55–56).

Навіть попередньою умовою переговорів члена Центру сіоністського руху з США, який спеціально приїхав до Варшави, «мала бути згода на постулат сіоністів у справі утворення жидівської держави. Бо ідея жидівської держави в Палестині була туманно віддаленою. Не уявлявся спосіб стягнення жидів з цілого світу до Палестини. Була то важка справа. Тим часом на просторі Східної Європи жиди жили на місці. Були там влаштовані» (там само. – С.55-56).

Про шанобливе ставлення до Петлюри єврейських

провідників різних рівнів свідчать і інші факти. Так, у серпні 1919 року Запорізька група армії УНР, взявши з боєм Вінницю, вирушила на Київ через Сквиру й Білу Церкву. Штаб групи зупинився на ночівлю у Білилівці під Козятином, – «в тому жидівському містечку, в якому потім зупинявся ще два рази». Проти кам'яної церкви в садку перед східцями, що вели до веранди, «стовпилася жидівська делегація: крамарі, ремісники, візники. Попереду стояв сухорлявий з сивими пейсами, в чорнім кашкеті старий рабин; при ньому – тора. З ганку його уважно слухав оточений штабом Симон Петлюра. Від імени жидівського населення висловлював подяку оратор за той спокій, що утворився в містечку з часу прибуття українського війська і влади. Прийом делегації скінчився. Командуючий групою (полковник Сальський) запитав одного з делегатів про те, яке значіння має тора в таких випадках, і дістав відповідь, що святість ця виноситься на зустріч найвищих представників влади і тих осіб, яким жидівське населення хоче висловити найвищу пошану» (Порохівський Г. Три спомини // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – С. 223).

Подібних прикладів можна навести багато. Так, 1 листопада 1920 року в подібній урочистості зустрічало єврейство Віньковець: «З бічних вуличок, гуртами сходилось жидівське населення на площу. Там, де з головного шляху йшла дорога короткою вуличкою на площу, прибув дійсно незвичайний рух. Швидко будували там якесь перекриття, балдахим з матерії в чорні й білі паси. Було видно двох рабінів і всю гонорацію містечка, як міського голову та радних. Збоку вже уставилась і їхня оркестра.

Врешті появилась коло штабу висока, струнка постать молодого коменданта м. Віньковець, який з бур-

містром пішов докласти командирові ОКД (окремої кінної дивізії. – В. С.), що населення містечка бажає привітати Головного Отамана при в'їзді, бо такої нагоди ще не мало.

Головний Отаман, що був в супроводі генштабу генерал-хорунжого Всеволода Петріва й ад'ютанта полковника О. Доценка, вийшов з авто, а в цей час місцева оркестр вже грала «Ще не вмерла Україна...» Так приймаючи й віддаючи пошану стояв струнко Головний Отаман, слухаючи гімн, а потім під оклики «Слава!» підійшов до нього бурмістр з рабинами й підніс на рушнику хліб та сіль»(Цапко І. Українські війська перед завішенням зброї // Вісті комбатанта. – 1964. – Ч. 1. – С. 12).

А тепер слід розставити акценти й щодо погромництва євреїв з боку української отаманії. Необхідно сказати у зв'язку з цим, що найвизначніші з повстанських отаманів, як зазначає О. Брик, «раніше були большевицькими командирами, а потім повстали проти комуно-большевизму, хоч при цьому вони були й проти Української держави та проти москалів-монархістів (білогвардійців), – наприклад, отаман Григоріїв, і за ним найбільше йшла українська селянська маса. З самих початків вони були тими, які допомогли комуністам творити збройну силу, але коли ближче, то стали проти комуно-большевизму, бо вважали його «жидівською владою», а не владою селян і робітників і не владою з інтернаціональним світоглядом» (Брик О. Українсько-єврейські взаємовідносини. –С. 199).

Не можна звалювати на Петлюру відповідальність за погроми, вчинені загонами отамана Григор'єва, який до травня 1919 року перебував у складі більшовицьких військ, а потім виступив проти радянської влади і, за словами Л. Троцького, «об'єднав навколо себе вином і

брехливими обіцянками найтемнішу частину солдатської маси і штовхає її нині на погроми, поножовщину і грабежі» (Поезд Троцького // Военно-исторический журнал (Москва). – 1990. – Ч. 12. – С.48). І таких прикладів чимало.

А як поведився отаман Струк Зрадивши Петлюру, перейшов до більшовиків, потім повстав проти них, а згодом опинився в Добровольчій армії (ДАХО: Ф. Р. 5371. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 4).

На здеморалізацію молодого українського війська, що складалося з регулярних частин і повстанців, як свідчить П. Карпов, російські більшовики не шкодували грошей. Хмара агітаторів, переважно євреїв, вкрила Україну. Головним аргументом у них була та обставина, що Антанта (французи) висадила в Одесі свій десант. По Україні лунало:»Здихались ми австрійців та німців, а тут вже новий союзник лізе в нашу хату, щоб розбивати народ та грабувати нашу землю. Ще прийдуть до нас дикі чорні африканці – мурина та азіяти-індійці, а може навіть японці, які вже досить винищили народу в японсько-рос. війні. Нехай краще нашими союзниками будуть рос(ійській) большевики; а агітатори досипали: «Помните, братцы, что вы с русскими из одного котелка кушали. Нужно жить вместе» (ЦДАВОВУ: Ф.2432. – Оп.1. – Спр.102. – Арк. 21-21 зв.).

Яскравим прикладом трансформації більшовицької армії в повстанську є формування Нестора Махна. Воно, як і загони отамана Григор'єва, про які у зв'язку з непричетністю уряду Петлюри до вчинених ними єврейських погромів згадувалося раніше, діяло з особливим розмахом. Зокрема, махновці разом з червоногвардійцями показали на що вони здатні, в Катеринославі в грудні 1919 року, коли там відбувався губернський з'їзд.

Для утвердження порядку Директорія відновила чинність скасованої в Україні III Універсалом смертної кари за пограбування, розбої, підпали, умисне вбивство, збройні напади, агітацію проти УНР та інші тяжкі злочини.

Однак євреї виявилися не готовими здолати своє негативне ставлення до УНР і взяти участь в остаточному визволенні України.

Українська влада, як військова, так і цивільна, дозволила євреям організовувати свої збройні дружини для підтримання громадського порядку. Єврейські лікарі й медсестри опікувалися пораненими українськими козаками, а в похоронах полеглих у бою з Махном старшин та козаків взяли участь представники єврейських організацій (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. – Оп.1. – Спр.102. – Арк.19зв. – 21).

Факти свідчать: якраз Симон Петлюра гасив той антисемітизм, який народжувався в широких масах через активну участь євреїв у більшовицькому русі. Скажімо, А. Дегтярьов стверджував: «С. В. Петлюра особисто при мені дякував начальнику Запорізької дивізії Гулому й командирі бригади Литвиненку за вжиття заходів проти погромів євреїв, що готувалися в Лучинці та Лучинчику, за стрільбу євреїв по тилах загонів; причому С. В. Петлюра при мені висловив думку, що наявність навіть одного грабежу може потягнути за собою погром, а тому просив звернути увагу на це і вжити в таких випадках найрішучіші заходи – «може нам колись жиди допоможуть грішми збудувати Україну». Наслідком такого впливу з боку С. В. Петлюри на командний склад у 1-й Запорізькій дивізії, де я був начальником штабу, було 5 випадків розстрілу за грабїж у травні, червні і липні 1920 р.» (ЦАВ у Варшаві: Ф.380. – Оп.2. – Спр. 373. – Арк. 278).

Тому обвинувачення з боку Винниченка на адресу Петлюри, що він нібито виявляв бездіяльність у боротьбі з погромниками, можна спростувати словами Арнольда Марголіна: «Якщо Винниченко вважав, що треба виступити з рішучими заходами, то він як Голова Директорії міг в усякому разі зробити в своїй ділянці дуже багато. Він міг виступити з декларацією такого змісту, який він вважає доцільним. Він міг поставити в ультимативній формі вимогу Петлюрі, котрий стояв на чолі армії, про найбезпощаднішу боротьбу з погромами, міг всенародно, друковано відмежуватися від розгубленої бездіяльності, проявленої вождями армії в перші місяці погромної епохи. Але він цього не зробив. Уже в лютому 1919 року він вийшов зі складу Директорії. І до всього наступного періоду він підходить з строгішими вимогами, ніж до часу свого перебування при владі» (Марголин А. Україна и политика Антанты. – С. 333, 334).

За свідченням генерала Омеляновича-Павленка, міністра єврейських справ УНР Пінхоса Красного й багатьох інших осіб, які заслуговують на повну довіру, пише А. Марголін, розстріляно на місці злочину, а також за вироками надзвичайних військових судів багато інших грабіжників і погромників (там само. – С. 287).

Директорія і Головний Отаман Петлюра надсилали свої регулярні війська, зокрема січових стрільців обеззброєння і знешкодження «збунтованих отаманів: Козир-Зірку, Д. Зеленого й М. Григорієва. Так само вчинено супроти самочинних отаманів вроді Семесенка. Коли рука Головного Отамана не могла досягти М. Григорієва, і він виріс був у силу в Херсонщині, де накоїв багато лиха, то сталося це виключно тому, що Петлюра як головний командир військ УНР мав замало сил для

того завдання, щоб цілком зліквідувати анархістичні виступи різних отаманів з цілої території України. Втім не була його вина чи недбалість чи навіть невміння, але виключно наслідок тих об'єктивних обставин, які запанували дід впливом воєнної агресії Советської Росії» (там само. – С. 279, 280).

Головний Отаман – і це підтверджується документально – як тільки одержував звістку про антиєврейські ексцеси, одразу ж різко негативно реагував. Скажімо, коли Міністерство єврейських справ повідомило йому про погром на станції Яреськи, то він того ж дня, 28 січня 1919 року, відбив телеграму комендантові станції Миргород: «Наказую розслідувати справу і мені донести, а також вжити міри, щоб подібні ексцеси надалі не мали місця і карно переслідувались» (там само: Ф. 2060. – Оп.1. – Спр. 23. – Арк. 10).

Більше того, саме Головний Отаман Петлюра наказав розіслати телеграфом це звернення командирам військових підрозділів з вимогою «сповістити підлеглі Вам частини і зробити відомим всім козакам» (Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т.ІІ. – С. 353).

У книзі документів С. Петлюри вміщено звіт єврейської делегації про зустріч з Головою Директорії в Кам'янці-Подільському 17 липня 1919 року. Так-от, самі євреї засвідчили, що їм Петлюра тоді заявив: «Треба боротись з більшовиками, але боротьби з євреями він не допустить» (там само. –С. 375).

Уряд УНР, пише П. Карпов, законом від 26 (набув чинності 29 січня) 1919 року «запровадив так звані надзвичайні військові суди, які мали право за розбій, підпал, грабїж, умисне вбивство, агітацію проти УНР, збройний напад на військову сторожу і прочі великі

злочини – накладати кару на смерть.

Надзвичайний суд південно-східної групи в Бірзулі засудив 16-літню панну Іванну і її двох помічників за пограбування бірзульського жида на 6-12 літ каторжних робіт. Засуджених відправлено у Вінницьку в'язницю – для відсидження кари. Пограбовані предмети в цілості віддані власникови. Козак Мирон і 2-ох тов. за подібний злочин були засуджені на 20 літ каторги.

Під час повороту південно-східної групи з Бірзули на Тирасполь – недалеко Роздільної – зістав козак, що з голоду зважився насильно забрати у жида мацу, засуджений на смерть і розстріляний» (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. – Оп. 1.-Спр. 102. – Арк. 22 зв.).

В українських архівах, до речі, можна знайти багато й інших свідчень про те, що Симон Петлюра не мовчав до 26 серпня 1919 року. Зокрема, він 27 травня 1919 року підписав Закон «Про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування протиєврейських погромних подій» (там само: Ф. 2208. – Оп. 1. – Спр. 110. – Арк. 19-20 зв.), а 8 червня 1919 року було розіслано телеграму коменданту тилу і в копії наказному отаманові, прем'єр-міністру, міністру внутршніх справ і міністру єврейських справ суворого змісту: «В Волочиську після вступу нашого війська самими козаками був заарештований невідомий робітник, що підбивав наших козаків до єврейського погрому. Коли це було в дійсности, то наказую провокаторів негайно розстрілювати, повідомивши про це населення.Надалі в таких випадках вимагаю твердості і рішучої розправи з такими провокаторами по закону військового часу» (там само: Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 169. – Арк. 32).

Такого ж рішучого тону і резолюція Петлюри на доповідній про бешкети окремих козаків Чорномор-

ського кошу в Сквирі: «Наказую викинути зі своєї сім'ї грабіжників і покарати їх по закону» (там само: Ф. 1078. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 140).

Крім того, в державному архіві Вінницької області виявлено спеціальний бюлетень Міністерства інформації УНР від липня 1919 року під назвою «Жиди і Українська Республіка», в якому аналізується спеціальна телеграма Головного Отамана, що засвідчує його антипогромницьку позицію стосовно євреїв (Державний архів Вінницької області – ДАВО: Ф. 4155. – Оп.1. – Спр. 13. – Арк. 82).

А 26 серпня 1919 року, одержавши від міністра єврейських справ П. Красного повідомлення про погром у Ялтушках на Поділлі, С. Петлюра негайно передав матеріали «військовій Слідчій нараді для розслідування». (ЦДАВОВУ: Ф. 1123. – Оп.1. – Спр. 18. – Арк. 10).

Не хто інший, як Симон Петлюра зажадав від військового міністра навіть, «аби 1) Військово-Судове управління представило реєстр всіх справ, дотичних погромів, з коротким рефератом про те, коли і де вироки судів в справах погромів були переведені в життя; 2) Аби комдиви і начальники окремих частин негайно представили доклади, в яких би зазначили факти припинення нашими частинами погромних акцій, заряджених ними військово-судових слідств в цій справі і припинення погромів нашою військовою силою з розстрілом чи іншою формою кари на місці» (там само: Ф. 1429. – Оп.2. – Спр. 100. – Арк. 127).

У відповідь на цю пропозицію від командирів українського війська надійшли спеціальні звіти. Губернський комісар Поділля 18 жовтня 1919 року наказував усім повітовим комісарам «не дати навіть відчутти єврейському населенню, що його вважається якоюсь

гіршою чи посліднійшою нацією на Україні чим націю Українську або іншу.

Дальше наказую пригадати негайно всім підлеглим установам і агентам влади на місцях, що на підставі закону про єврейське громадське самоврядування ... на єврейські громадські управи накладено представництво місцевого єврейського населення перед державними і громадськими установами для охорони його загально-громадських, політичних і національних прав, а рівно ж для оборони і охорони його інтересів в межах компетенції громади і участі в особі відповідних представників в загальнодержавних, краєвих і місцевих установах» (ЦДАВОВУ: Ф. 538. Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 255 зв.).

Однак військо, писав юрист П. Карпов, яке стало на бій, щоб з честю перемогти, або згинути, має теж законне право на самооборону, як і цивільна людність, котра втручається у воєнні події. Така самооборона визнається справедливою як законами окремих держав, так і міжнародним правом. І навів такі приклади самооборони «Спровоковані москалі, що нібито на них стріляють жида з австрійського Гусятина, ще в 1914 році збомбардували дощенту місто Гусятин. Внаслідок подібної провокації, що нібито поляки в Каліші стріляють на німців – збомбардували в 1914 р. німецькі війська місто Каліш. Провокацію, як оповідали мені поляки, пустили жида.

В 1915 р. в Радомі в Конгресовій Польщі козаки на звітномлення, що жида видали німцям кількох польських легіонерів Польського легіону, зорганізованого москалями, учинили в місті величезний погром. Порозбивали всі крамниці, знасилювали много єврейських дівчат та жінок, а многих євреїв поубивали. Представника місцевих поляків – одного з найповажніших го-

рожан, який прийшов просити козацького командира о зостановленні погрому, приказав той же випорити нагайками, щоб за євреїв-зрадників не заступався.

Австро-мадьяри, операючись на провокаціях ворожого до української справи і народу елементу, вимордували, вирізали, вистріляли та вивішали – без суду – більш 44.000 галицько-українського селянства та інтелігенції. Вистар-чило, щоб хтось був підозрений о русофільській симпатії, того ждала смерть. В Перемишлі на ринку мадьяри наскочили на конвой звиш сорока заарештованих українських селян та інтелігентів і всіх пошматували шаблями на шматки. А скільки пекельних мук переніс український народ в ославленім Талергофі, де найчільніші українські діячі під закидом русофільства переносили муки Дантового пекла. Не малу пайку провокацій завдячує український народ галицьким євреям, які, позбігавшись зі всіх закутків Сх. Галичини до Відня, робили там знамениті спекулянтські інтереси та провокували українців перед офіційними і півофіційними австрійськими сферами.

Скільки люду вивішали, вистріляли та вирізали німці в Бельгії, австро-мадьяри на території нинішньої Югославії та Північної Італії. Хто бачив стоси фотографічних знімків, зображаючих на кілометри довгі алеї повішених, той може в мініятурі з'ясувати собі викликані з могили минулих віків тіни неронських алей та «живих Походень».

На Україні таких високих зразків західної культури під егідою Уряду рішучо не було, як щось на меншу скалу притрапилось, то було урядом переслідуване. На Україні було, що инче. І так, коли в червні 1919 р. українські війська знова заняли Кам'янець-Под., то в їх руки попався член большевितської «чрезвычайки»

еврей Аба, який з своєю помічницею – проституткою Фанцею прибивав на хрести українських полонених та діячів. Абу покарано смертю, Фанця утікла.

За страшенні знущання над українцями збунтувалася в травні 1919 р. проти «чрезвычайки» міста Могильова-Под. большевительська залога та убила, порубавши шаблями, провідницю «чрезвычайки» молоду студентку-еврейку. В червні 1919 р. українські війська по відході большевиків розбили біля Китайгороду банду бандитів, яка зробила була нальоти на Китайгород і околичні села, розбиваючи та грабуючи. Банда ця зробила в Китайгороді єврейський погром. Бандити рекрутувалися з села Нефедівець, Крушанівки Камянець-Подільського повіту та поблизької Бессарабії.

Уряд УНР для винищування бандитизму і погромного духа серед населення та несення помочи потерявшим єврейським родинам зорганізував спеціальну комісію слідчу та допомогивий комітет. В комісії слідчій та допомогивім комітеті засідали представники єврейського міністерства при Уряді УНР.

В надзвичайних случаях висилав Уряд спеціальні слідчі комісії та військові експедиції для укарання винних на місці, а в разі більших проступків доставлення їх до суду.

Виступи цивільної людности супроти війська внаслідок агітації большевительських агітаторів та провокаторів не уставали. Перед в цій підпільній роботі велиліві єврейські кола, здеклясовані большевики. В большевительській армії знаходилися спеціальні єврейські полки, які воювали проти військ УНР» (ЦДАВОВУ: Ф. 2432. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 24, 25).

Архівні матеріали свідчать про численні випадки рішучого придушення вояками армії УНР придушення

погромних дій. Відомо, наприклад, що єврейська громадська рада Житомира в січні 1919 року телеграфом просила «надіслати галиційських стрильців для підтримання порядку в місті» (там само: Ф. 2060. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 5).

Єврейські провідники Погребища вмовляли Петлюру не забирати з їхнього містечка коменданта Супруненка, який зарекомендував себе їхнім надійним захисником (там само: Ф.1123. – Оп.1. – Спр. 28. – Арк. 5 зв.).

А Могилів-Подільська єврейська громадська рада клопоталася перед владою УНР про звільнення з-під варту помічника колишнього коменданта «Кирієнка-Смоля, котрий дуже гарна людина і котрий звільнив дуже багато євреїв... котрих обвинувачували, що вони буцім большевики» (ДАВО: Ф. 3288. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк. 51).

Серед військ армії Петлюри, наголошує А. Марголін, на відміну від денікінської армії, все ж спостерігалися випадки, коли окремим особам або частинам вдавалося відвернути чи зупинити погроми. Так, 13 березня 1919 року підоспіли солдати української армії зуміли приборкати єврейський погром у Коростені, вчинений Червоною армією.

А в Лубнах погрому вдалося уникнути лише завдяки тому, що в рядах української армії знайшлося сто осіб, котрі зі зброєю в руках вийшли проти погромників. Місто було врятоване, але чотирнадцять із ста загинули, обороняючи лубенських євреїв. Таких фактів денікінська армія не знала (Марголин А. Украина и политика Антанты. – С. 312, 313).

Розглядаючи проблему єврейських погромів в Україні, мусимо згадати і про спроби противників української

державності поширити в усьому світі інформацію про вину уряду УНР і особисто Симона Петлюри за ці акції.

Повідомлення про події в Україні саме в такому дусі з 1919 року заповнювали шпальти багатьох європейських та американських газет. Вороги України, намагаючись не допустити утвердження її державності, створювали образ українців як природжених бандитів, котрі постійно переслідують євреїв. При цьому не гребувалося нічим. Як свідчила українська пресова служба, віденська газета «Морген цайтунг» від 18 листопада 1920 року намагалася всі злочини більшовицьких грабіжників звалити на українську національну армію, вмістивши замітку під заголовком: «Погроми Петлюри в Україні». В ній вказувалося, зокрема, на єврейські погроми в Україні з боку петлюрівських військ у населених пунктах Віжнопіль та Утонів, яких в Україні взагалі не існувало.

Активну роль у дезінформації про єврейські погроми в Україні виконували саме ті, хто чинив їх найбільше, – більшовики й денікінці. Про інструкції Троцького вже мовилося. Що ж до методів білогвардійців, то проілюструємо їх кількома промовистими фактами.

26 липня 1919 року генерал Денікін «не погодився з проханням делегації (єврейських діячів – Авт.) видалити коріння погромів шляхом видання перш за все відповідної декларації стосовно єврейського питання і необхідності суворих заходів проти антисемітської агітації та виступів» (ІЄД: Ф. Чериковера: – Спр. 142. – Арк. 11393).

Своє справжнє обличчя «істинного оборонця єврейства» генерал Денікін ще раз показав наприкінці листопада 1919 року, коли відповів категоричною відмовою на прохання про захист єврейства від погромів Добровольчої армії (там само. – Спр. 142. – Арк. 11393).

Така його позиція, треба наголосити, мала підтрим-

ку Антанти. Так, начальник британської військової місії при Добровольчій армії генерал Хольман на зустрічі з єврейською делегацією заявив: «Тепер становище генерала Денікіна жахливе. Він не може справитися. І я не знаю, що буде. Адже євреї всі загинуть. І нічого не можна зробити... Між тим, більшовизм страшний і для вас, і для нас. Ви повинні вплинути на англійських євреїв. Хай вони не заважають лорду Черчіллю надавати допомогу Росії. Хай вони допоможуть справитися з більшовиками. Тоді можна буде встановити мир у Росії» (там само. – Спр. 136. – Арк. 10636).

Як не прикро, але дезінформація впливала на західне суспільство, особливо єврейські кола. Володіючи значними фінансовими можливостями і впливами на політиків, вони вдавалися до блокади УНР як у політичному, так і в економічному планах. Дійшло до того, що американські власті заборонили вивезти з Франції, зі складів резерву армії США, вже куплені урядом Петлюри медикаменти для вояків УНР, які знемагали від тифу.

Щоб відкрити всю правду про єврейські погроми. Уряд УНР виявляв готовність прийняти діячів зарубіжної єврейської громадськості, аби вони самі могли розібратися з ситуацією в Україні.

З цього приводу А. Марголін пише: «8 вересня Міністр Темницький і український посол у Берні Василько телеграфно звернулися до графа Тишкевича, глави делегації в Парижі, з проханням запросити від імені уряду п.п. Усишкіна, Гольдштсйна, Моцкіна, Ахад-Гаама і Іохельмана (перші три перебували тоді в Парижі, останні два – в Лондоні) як членів Комісії для вивчення на місці погромів. У телеграмі було вказано, що Директорія і уряд надають великого значення такого роду

розслідуванням сумних погромних подій з огляду на відому об'єктивність названих єврейських діячів і ту довіру, яку має до цих імен єврейство. Зі свого боку уряд обіцяв усіляку допомогу властей у роботі Комісії.

9 вересня делегація звернулася до всіх вказаних осіб із запрошенням, текст якого є ідентичним зі змістом телеграми Темницького і Василька» (Марголін А. Україна и политика Антанти. – С. 296-297).

На жаль, усі запрошені під різними приводами відмовилися від поїздки в Україну, хоча й вітали цю пропозицію уряду УНР. А тому й сам А. Марголін змушений з боєм говорити про непослідовність діячів світового єврейства щодо правдивого і повного вивчення погромів в Україні: «Так безрезультатно закінчилась енергійна спроба Українського уряду зробити все від нього залежне для з'ясування істини в кошмарному питанні єврейських погромів для проведення грані між справжніми винуватцями, вбивцями, провокаторами й потуральниками – і між чесними, ні в чому не повинними людьми. В запалі природнього гніву, скорботи й обурення, викликаного в єврействі разюче-жорстокими погромами, не можна було й чекати з боку єврейства спокійного і морального суду над винуватцями, жодна з єврейських організацій фактично не скористалась такою високо-справедливою пропозицією, що дихало об'єктивністю і довірою до цих організацій» (там само. – С. 300).

Людей, котрі очолювали український рух чи входили до складу українського уряду, писав 1921 року єврей А. Марголін, «можна безкарно критикувати й обвинувачувати в усіх гріхах і злочинах кожному, кому не лінь. Ось чому я, зазначав він, вважав за свій обов'язок виступити на захист цих осіб...Карабчевський у своїй останній книзі говорить, що він радив свого часу Ке-

ренському віддати до суду Миколу II, причому висловив свою готовність і бажання взяти на себе його захист. Я особисто відмовився б від цього захисту, як не взявся б захищати і Денікіна, хоч і не вважаю його ні організатором, ні натхненником погромів. І Микола Романов, і Денікін – яскраві носії антисемітизму, явні реакціонери. Але я ніколи не відмовлюся від захисту тих, хто стояв на чолі українського руху» (там само. – С. 337-338).

Сторіччя Проскурівської трагедії, як бачимо, змушує нас повернутися до аналізу всіх обставин, які спричинили цей та інші погроми невинного єврейського населення різними військовими й бандитськими угрупованнями. Цей гіркий урок нашої спільної з євреями історії сьогодні є надзвичайно актуальний, коли через сто років після поразки таки утверджується самостійна Українська держава, в якій знову відкриваються всі можливості для розвитку цієї, як і інших націй. Всі, хто знайшов свою долю на українській землі, мають в порозумінні з її автохтонами будувати спільне майбутнє.

Загибель білоруса Михайла Жизневського і вірменина Сергія Нігояна на Майдані незалежності в Києві 22 січня 2014 року за українську справу вселяє надію на те, що так і буде. Як і державницький чин «жидо-бандерівця», як себе іменував єврей Ігор Коломойський у ті трагічні дні, ставши на захист незалежності й територіальної цілісності України.

Володимир СЕРГІЙЧУК,
*професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук*

РОЗДІЛ І. ДОКУМЕНТИ ПЕРІОДУ УНР

№ 1

Витяг з наказу отамана Семесенка з попередженням прокурівським євреям щодо можливого повстання проти влади Директорії

6 лютого 1919 року

Наказ по Запоріжській Козацькій Бригаді
Українського Республіканського Війська
імені Головного Отамана Петлюри

6 лютого 1919 року.

м. Прокурів Відділ залоговий (Витяг) № 6.

Пропоную населенню припинити свої анархічні вибухи, бо з вами у мене досить сил боротися. Це більше всього завважаю жидам. Знайте, що ви народ всіма націями не любимий, а ви робите такий бешкет між хрещеним людом. Хіба ви не бажаєте жить, хіба вам не жалко своєї нації?

Вас коли не чіпають, то і сидіть мовчки, а то така нещасна нація каламутить бідний люд.

Оригінал підписав Командир
Запорізької Козацької Бригади   Отаман Семесенко
З оригіналом згідно: Осаул Бригади Значковий Яценко

Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914 – 1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. С.460.

№ 2

**Наказ отамана Семесенка в зв'язку з подіями
в Проскуріві**

16 лютого 1919 року

Наказ

по Запоріжській Козацькій Бригаді Українського
Республіканського Війська імені Отамана Петлюри.

м. Проскурів.

16 лютого 1919 р.

Відділ залоговий

Я, отаман Запоріжської бригади і начальник Проскурівської залогови, оповіщаю все населення міста і повіту про слідує:

В ночі з 14 на 15 лютого ц.р. якісь неодповідальні, несовісні і безчестні люди почали збройне повстання проти існуючої влади в місті і повіті. Люди ці по певним відомостям, які маються у мене, належачі до єврейської нації, захотіли взяти владу в свої руки, зробити через те замішання в державному апараті і повести нашу Україну, так багато вже перестрадавшу, до анархії і безладдя. Мною були ужиті самі рішучі заходи, щоби повстання, ними підняте, приборкати. Дуже можливо, що між жертвами, впавшими від зброї моїх козаків, є багато невинних, але так як ніщо неможливо без помилок, то і тут такі могли бути.

Жалко невинних жертв, і загальна смерть покрила місто Проскурів, однак кров тих невинних жертв паде проклятієм на голови тих, які виявили себе провокаторами і авантюристами, тобто проводників невдашнього повстання.

Все населення міста і повіту призиваю до спокою і виконання своїх ділових занять і попереджаю, що

№ 4

Газетна стаття про придушення більшовицьких виступів в подільських селах

18 лютого 1919 року

Проскурів, 15-2. По наказу з Москви, наїзжі агітатори підготовляли більшовицький виступ проти Директорії в різних місцях Поділля. Для цього вони підкупили місцевих деяких людей, що дбають не про добро народу, а про власну кишеню. В Жмеринці спроба повстання припинена з самого початку. Ватажків заарештовано і віддано під польовий суд. Зараз в Проскурові, Жмеринці, Могилеві цілком спокійно. Між іншим, на подавлення повстання в Могилеві козаки пішли (добровільно, бо знають, що роблять) церемоніальним маршем з музикою, розбили банди. В Балтському, Гайсинському, Брацлавському, Ямпільському і Вінницькому повітах спокійно.

Життя Поділля. – 1919. – 18 лютого. – № 50. Оригінал. Друкований відбиток.

№ 5

Повідомлення про збройний виступ більшовиків проти української влади у Проскурові

18 лютого 1919 року

Проскурів. 15.II (12 год. дня). Сьогодні о 4 год. ранку почався виступ ворожій сучасній владі. О 7 год. 35 хв. Ранку до телеграфу зайшло 12 чоловік озброєних, котрі порвали багато дротів, забрали всю зброю, але при виході з контори чогось злякались і почали тіка-

ти; один затриманий. Було заарештовано повстанцями голову місцевої пошт. – телегр. Ради, але потім його випустили. По заяві начальника залоги всі війська вірні Директорії УНР. повітовий комендант Коверчук був арештований невідомими особами і місце його перебування невідоме. Зараз ліквідується повстання комендантськими сотнями. На вулиці йде стрілянина. Під час стрілянини в кімнаті вбито жінку урядовця місцевої контори Павла Ільницького. Зараз стрілянина з гармат.

Проскурів. 15.II (По прямому дроту о 8 год. веч. з офіц. джерел). В місті Проскурові в анархічному виступу приймали участь деякі єврейські організації разом з частиною козаків залоги. Сі люди заарештували повітового коменданта разом з його осаулом, а також голову поштової Ради, шукали також і повітового комісара, но не знайшли його квартирі, захопили були також на кілька хвилин державний телеграф.

О 10 год. ранку повітовий комісар прибув до комісаріату де довідався по все. Повітовий комісар зараз же прибув до арештантського дому, де сидів заарештований комендант і звільнив його й тоді з комендантом і спільно з отаманом Запорозької бригади зараз же вжили рішучих заходів до припинення виступу.

Тим часом повстанські банди налякані тим, що захопити вокзал в свої руки не вдалось, де чикаючи такого виступу, були зорганізовані сили. Потроху повстанські банди розбіглися, а частина їх відійшла в напрямку на Фельштин, захопивши з собою кілька кулеметів.

Чоловік 20, котрі брали участь в повстанню вже розстріляно. Зараз по наказу отамана Запорозької бригади, у місці роблять труси.

Зараз у місті розпочався єврейський погром. Багато поранили і побитих. На вулиці є трупи.

Проскурів. 16.02 (о 22 год.) На чолі повстанців були цивільні особи. Гловарі заарештовані і розстріляні. Арешти продовжуються.

Життя Поділля. – 1919. – 18 лютого. – № 50. Оригінал. Друкований відбиток.

№ 6

Інформація про створення комісії із розслідування причин повстання у Проскурові

19 лютого 1919 року

По наказу Губерніального комісара Поділля 17 д. лютого виїхав до Проскурова помічник губ. комісара п. Куріленко, разом з помічником губерніяльного коменданта полковником Гончаренком, для з'ясування на місці справи Проскурівського повстання та його ліквідації і для утворення міжвідомственої комісії з представників цивільної і військової влади, а також громадських установ – самоврядувань, яка має розслідувати всі події в м. Проскурові зв'язані з повстанням.

Життя Поділля. – 1919. – 19 лютого. – № 51. – Оригінал. Друкований відбиток.

№ 7

**Інформація про переслідування учасників
більшовицького повстання у Проскуріві і Фельштині**

21 лютого 1919 року

В Проскуріві погром ліквідовано. В той час погром-щики відчинили в'язницю і випустили карних переступників. 17 лютого по всіх напрямках в повіт післані отряди за повтікавшими бандитами. В місті повний спокій і лад, всі громадянські, Державні інституції приступили до праці. Продовжуються арешти винуватців. 15 лютого до міста Фельштин прибув отряд більшовиків кількістю 80 чоловік, котрий обеззброїв міліціонерів, заняв телеграф, телефонну станцію і заарештував всіх начальствующих осіб міліції. Большевиками розіслані були гонці до всіх сіл за допомогою, котра до них не явилась. Того-ж числа отряд цей залишивши караул у Фельштині сам переїхав у село Клімківці. Зараз у Фельштині спокій. Провадиться слідство.

*Життя Поділля. – 1919. – 21 лютого. – № 53. Оригінал.
Друкований відбиток.*

№ 8

**Газетне повідомлення про політичну
ситуацію в низці
повітів Подільської губернії**

21 лютого 1919 року

В місті Проскуріві і повіті спокійно. Загін отамана Семосенко направлено в Фельштин і Ярмолинці, де оточили агітаторів і зачинщиків повстання, котрих розстріляно. В

Кам'янецьким повіті настрої підвищені, в повіті продовжується знищення лісів, стрілянина, грабунки злочинцями проїзжаючих осіб і озброєний напад на міліцію.

В Балтському повіті настрої нервові. В деяких селах організуються банди з метою зробити виступ проти існуючої влади. Проти цього вживаються заходи. Мобілізація провадиться інтенсивно.

В Ушицьким повіті за відсутністю дрібних грошових знаків провадиться провокаційна агітація.

В Ольгопольським повіті взагалі спокійно. В селі Підоймі між руминськими жовнірами і кордонними козаками Рашківського загону стався конфлікт через те, що козаки затримали кабана, котрий перевозився в Румунію. Румини відкрили вогонь, але жертв не було.

З Літинським, Могилівським, Брацлавським, Гайсинським, Вінницьким і Ямпільським повітах спокійно. Великих випадків не було.

Життя Поділля. – 1919. – 21 лютого. – № 53. Оригінал. Друкований відбиток.

№ 9

Відозва районного комісара Подільської залізниці А. Татарка до всіх залізничників, громадян і козаків Шепетівського району не піддаватися антиєврейським провокаціям

25 лютого 1919 року

Брати Українці!

До мене дійшли чутки, що різні темні елементи, злочинці, вороги нашої Неньки України, Ведуть злосну провокацію як по місту Шепетівці і околиці, так і по за-

лізниці, підбурюють несвідомих селян, а також і казаків до погромів і інших виступів, щоб порушити той спокій і порядок, який існує в цьому районі, роблять всякі неправдиві поклепи (брехні) на єврейське населення і т.е. Особи, які це роблять, то є люті вороги Нашого народу і Української Демократії і взагалі – вороги ладу і спокійної праці селян. Мета цих людей та, щоб внести в нашу сімью розлад і смуток, добрати на шматки тіло рідної нашої матері України, від такої праці, загальна користь буде тільки нашим ворогам, чорній реакції, яка бажає знищити до щенту здобутки нашої революції, цеб-то; волю і землю, добуту кровью наших братів, в цьому напрямку наші вороги пильно працюють, не покладаюче рук.

Брати Українці! Селяне і Козаки! Звертаюсь до Вас, як рідний син Неньки-України і Ваш брат, з великим проханням, не піддавайтесь ніякій ганебній провокації злих ворогів нашої землі Української. Женіть геть від себе цих зрадників, бо то є наємні люди реакції і російського Монархізму. Памятайте, брати мої, заповіт наших славетніх прадідів і ратаїв за рідний Край, і бороніть землю і волю від чужинців, що наседають на нас чорною хмарою, киньте Ви всякі суперечки і бажання до погромів, і там, де спокій і лад, не порушуйте його. Майте на увазі наказ Високої Діректорії – Наших борців за рідний край, що в Українській Народній Республіці забезпечують права Національним меньшостям. Що боротьбу ми ведемо тільки протів тих, хто загрожує зруйнувати життя нашого рідного краю і стає на перешкоді національному відродженню Нашої Батьківщини, а не проти мирних громадян. Гасло демократії: в єднанні – сила! Ми повинні працювати купно примиренням братської справедливості на користь рідному Краю і темним землякам, а тим неосвіченим братам, що гальмують нашу справу,

ми скажемо, схаменіться ж і Ви, недолюдки, та живіть по правді, бо хто хоче всім добра, той повинен визволяти Неньку-Україну від тих кайданів і ярма, в які вона була окута 260 роки. Не забудеться недоля та неслава давніх літ, сонце правди і світ згоди шлях нам освітить, тоді рівна воля і рівне щастя засяють на Україні і на весь світ, тільки тоді, як це все скоїться, то настане краща доля життя Нашого рідного Краю, тоді ми побачемо ту велику сімью, яку бажав бачити наш Батько Т.Шевченко, як казав «і мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте спомянути незлим, тихим словом

«Брати Українці! Памятайте ж, що настав великий історичний мент, що навіть саме існування нашої Батьківщини під сумнівом, бо сила ворогів запускають свої пазури в хворе тіло нещасної матері України, так годі ж сваритись! треба спільно і кріпко боронити; негайте-ж часу, бо буде пізно, і нас проклянут наші діти.

Хай живе лад і спокій на Україні.

Хай живе вільна самостійна Українська Народня Республіка

Хай живуть і панують Народні права на своїй землі

С пошаною

Районний Комісар М.Ш.

Подільської залізниці А. Татарко

*25 Лютого 1919 року
ст. Шепетівка*

*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.1429, Оп.2, Спр.89, Арк.468-468 зв. Листівка.
Друкований відбиток.*

№ 10

**Доповідь А. І. Гілерсона про погром у Проскурові
15 лютого 1919 року**

без дати

Проскуров и население.

Проскуров является самым оживленным городом в Подольской губернии. Население его простирается до пятидесяти тысяч, из коих до двадцати пяти тысяч – евреи. Демократическая городская Дума его состояла из 50 гласных; из них 26 христиан и 24 еврея. Из числа еврейских гласных 18 человек прошли по еврейским спискам; остальные – по общим социалистическим спискам. Во главе Думы в Проскурове, как почти повсеместно в Подолии и на Волыни стоят поляки. Городским головой состоял поляк Сикора, а председателем городской Думы – поляк доктор Ставинский.

В административном отношении Проскуров управлялся военным комендантом Киверчуком и комиссаром Тарановичем. Первый был военный служака еще царского времени, а второй бывший народный учитель.

Город охранялся милицией, которая главным образом, была подчинена коменданту. Городское самоуправление не доверяя всецело милиции, организовало собственную охрану, так называемая квартальная охрана. Во главе этой охраны стояло Центральное Бюро, имевшее своим председателем – христианина Гурского, а товарищем председателя – еврея Шемкмана. Так как городская охрана состояла преимущественно из евреев, то она вообще не пользовалась располо-

жением коменданта Киверчука, и он ей чинил всякие затруднения.

В Проскурове, еще во времени царя, имелись на лицо не только все легальные партии, то и не легальные. Само собой разумеется, что общественно-политическая жизнь в Проскурове особенно оживилась после падения царизма.

При Гетмане в Проскурове неоднократно подвергались репрессиям представители социалистических партий, а в особенности большевики.

С падением Гетмана и с воцарением Петлюровской власти большевистские ячейки в Проскурове сохранились, но существовали нелегально. Вообще – же все социалистические фракции, не исключая и большевиков составили в Проскурове один общий фронт, возглавляемый бундовцем Иоффе.

Недели за три до проскуровской резни имело место, следующее обстоятельство, оказавшееся роковым для Проскурова.

Съезд большевиков в Виннице.

В Виннице – резиденция самого Петлюры – состоялся съезд большевиков в Подольской губ. Этот съезд продолжался два дня и его заседания происходили беспрепятственно. Этот съезд вынес резолюции о поднятии большевистского восстания во всей Подольской губернии, при чем днем восстание было назначено 15-ое февраля. То обстоятельство, что этот съезд прошел беспрепятственно, дало повод некоторым лицам утверждать, что съезд этот был созван с ведома петлюровской власти в целях провокации. Но объективное исследование приводят к выводу, что в данном случае никакой провокации не было и что съезд прошел бла-

гополучно, благодаря лишь плохой организованности, а, следовательно, и плохой осведомленности петлюровской власти. Указывают на то обстоятельство, что большевистское выступление имело место лишь в одном Проскурове, между тем, как в других местах Подольской губернии, даже на ст. Жмеринка, где имеется до 7-ми тысяч железнодорожных рабочих никаких попыток к выступлению не было. В этом также усматривают признак провокации. Но объективные исследования приводят к тому убеждению, что в других местах выступления не было потому, что во главе большевистских организаций стояли более серьезные люди, которые учли, что момент для выступления является неподходящим.

В Проскурове – же главе большевистской ячейки стояли люди слишком юные и мало сознательные. Но кроме этого было еще одно существенное обстоятельство, которое побудило проскуровских большевиков начать новое выступление.

В Проскурове были расквартированы два полка, а именно 15-й Белгородский 8-й Подольский, которые были определенно большевистки настроены. В первом полку было человек 340, во втором немного больше.

Появление в Проскурове атамана Семосенко.

Дней за десять до погрома в Проскурове появилось запорожская казацкая бригада украинского республиканского войска имени главного атамана Петлюры под командой атамана Семосенко. Вместе с этой бригадой появился и 3-й гайдам. полк. Как бригада, так и полк, согласно объявления Семосенко, явились с фронта для отдыха и несения в Проскурове гарнизонной службы.

6-го февраля Семосенко послал в типографию для

напечатания объявления, в котором он объявляет, что он принимает на себя обязанности начальника гарнизона и в качестве такового запрещает всякие самовольные в городе собрания и митинги, он предупреждает, что всякая агитация против существующей власти будет караться по законам военного времени. Запрещаются также всякие призывы к погрому, при чем уличенные в таком призыве будут расстреливаться на месте.

В тоже время Семосенко послал сообщение в Городскую Думу, что он вступил в исполнение обязанностей начальника гарнизона, что он намерен преследовать всякого нарушителя порядка и при этом сообщает, что на одной из станции им расстрелян казацкий офицер за попытку грабить.

Об этом сообщении узнал тов. Председатель Центрального Бюро квартальной охраны – Шенкман и он отправился к Семосенко, что бы лично с ним познакомиться. Семосенко его любезно принял, обещал снабдить охрану оружием и оказать им всякое содействие к предотвращению погромов. Об этой беседе с Шенкманом, а равно о том, что Семосенко послал вышеуказанное объявление для набора стало известно некоторым деятелям городского самоуправления и они, по словам председателя городской думы д-ра Ставицкого отправились к коменданту Киверчуку, чтобы осведомится, насколько Семосенко правомочен и кем эти правомочия ему предоставлены. Киверчук ответил, что ему ничего об этом неизвестно и при этом он распорядился, что бы набранное уже в типографии объявление не было опубликовано.

Нужно указать, что с появлением в городе 3-го гайдамацкого полка среди евреев началось тревожное настроение. Этот полк вел себя вызывающе и о нем оп-

ределенно говорили, что он имеет за собой погромное прошлое. О том, что предполагается большевистское выступление, никому в городе известно не было. Лишь за два дня до 15-го февраля начальник милиции Кара-Желязков сообщил Иоффе, что он слышал, будто в Проскурове затевается переворот и что в штабе коменданта определено, говорят, что уже намечена будущая большевистская власть с Иоффе во главе.

Обеспокоенный Иоффе созвал представителей социалистических фракций, в том числе и большевиков. Явившиеся на заседание два представителя коммунистической партии заявили, что действительно восстание подготавливается и что уже формируется будущая власть. На протесты представителей других фракций и указание, что восстание это приведет их к краху, а евреев к полному разгрому – они ответили, что восстание одновременно произойдет во всей подольской губернии и что в Проскурове на стороне восставших будет часть гарнизона и 16 деревень готовится прийти им на подмогу. О том, когда выступление произойдет, они не сообщили.

В пятницу вечером, 14-го февраля в Центральное бюро квартальной охраны явилось два молодых человека из большевистской фракции и объявили, что в 12 часов ночи назначено большевистское выступление и спросили председателя Рудницкого и его товарища Шенкмана, какую позицию займет в отношении их квартальная охрана. Им было отвечено, что квартальная охрана по-своему является беспартийной организацией, имеющая своим назначением лишь охрану жителей и что в данном случае она будет совершенно нейтральна. При этом Шенкман указал на несвоевременность выступления и на то, что это обязательно приведет к еврейскому погрому. Но ему также было

ответчено, что выступление будет общегубернское и что благоприятный исход его обеспечен. Позднее явился другой член коммунистической организации и объявил что по постановлению организовавшегося уже Ревкома он назначается комиссаром Бюро квартальной охраны и что Шенкман назначается ими для поддержания связей с организовавшимся уже большевистским штабом. Он сообщил Шенкману пароль, по которому он мог бы пройти в штаб. По показанию Шенкмана он и Рудницкий собрали всех наличных членов охраны и заявили им, что представляют им полную свободу действий и потребовали, что бы они тут же сняли все внешние знаки принадлежности квартальной охраны, что было исполнено. При этом все опрашиваемые подтвердили, что они никакого участия в политическом выступлении принимать не будут. С полученным паролем Шенкман отправился в большевистский Ревком, а за тем и в штаб. Убедившись, что работа у большевиков не налажена и что предполагаемое выступление окажется, по его словам, блефом он обратился к наиболее серьезному большевику с указанием на несвоевременность этого выступления. Тот ему в свою очередь объяснил, что выступление уже перенесено с 12 часов ночи на 6 часов утра и что он примет меры к тому, что бы оно было отложено на другое более удобное время. Действительно, когда Шенкман после этого разговора, вернулся в Центральное Бюро, то оставленный там комиссар большевистского Ревкома объявил ему, что им получена телефонограмма о том, что восстание отменяется. Шенкман тогда отправился по городу, чтобы убедиться, на местах ли охрана. И когда он вновь вернулся в Бюро, то тот же комиссар сообщил ему, что произошла новая перемена и что восстание

назначено после 6-ти часов утра, о чем будет извещено выстрелами.

Действительно, в шесть и три четверти часа утра раздалась выстрелы и восстание началось.

Выступление большевиков.

Первым делом большевики захватили почту и телеграф и арестовали коменданта Киверчука, считая его, не без основания, опасным черносотенцем и погромщиком. В одной из квартир дома Трахтенберга в самом центре на Александровской улице они открыли свой штаб. Часть из них отправилась в казармы 15-го белгородского и 8-го подольского полка. Там они разбудили спавших солдат и объявили им, что восстание началось и что органы большевистской власти уже формируются. Они предложили солдатам выступить против петлюровских войск, которые концентрированы в вагонах за вокзалом. На указание солдат, что у них нет пулеметов, им было отвечено, что пулеметы имеются у крестьян, которые уже приближаются к городу, чтобы принять участие в восстании. Тогда большевистски настроенные солдаты арестовали своих офицеров, а ровно и тех солдат, которые были против выступления. Они захватили полковое оружие и выступили по направлению к вокзалу. Там они открыли огонь по вагонам, в которых находились гайдамаки и прочие казаки. Но когда последние вышли из вагонов и пришедшие солдаты убедились в их многочисленности, они отступили к своим казармам. Казаки последовали за ними и начали обстреливать казармы. Тогда солдаты отступили к Фельштинку и Ярмолинцам, куда раньше была послана одна их часть для поднятия большевистского восстания они рассеялись по разным местам и таким

образом, скрылись от преследования.

После отступления солдат было ясно, что восстание провалилось.

Стрельба которая происходила рано утром, взволновала представителей города, и они стали собираться в Городской Думе. Несколько раз городской голова и председатель городской думы являлись в комендатуру, но там и никаких сведений не сообщали.

Наконец, они увидели подъехавшего к комендатуре Киверчука и от него узнали, что он был арестован. На вопрос, кто его арестовал он ответил «жиды – члены квартальной охраны». Он прибавил, что вместе с ними выступил против него его ординарец, которого он только что собственноручно застрелил.

По показанию свидетеля Маранца он в субботу утром, одевшись в солдатское платье, прошел на Александровску улицу к дому Трахтенберга и где, как он впоследствии узнал, был большевистский штаб. Около дома он заметил много рабочих, одетых в солдатскую одежду. Один из них обратился к нему с предложением, чтобы он примкнул к ним. Он тогда перешел на другую сторону тротуара. В это время он заметил, что от вокзала по направлению к дому Трахтенберга верхом на лошадях идет казацкая сотня коменданта Киверчука с его помощником Новицким во главе. Он тогда обратился к стоявшему тут-же знакомому русскому рабочему и спросил, что означает появление Новицкого. Тот ответил: «Новицкий с нами, и он стоит во главе восстания», но не успел он это сказать, как раздалась громкая команда того-же Новицкого:»Заряжать ружья». Вскоре раздался залп, который, как впоследствии оказалось была убита молодая девушка, дочь домовладельца Трахтенберга, находившаяся у себя в комнате. Окру-

жившие дом Трахтенберга большевики разбежались и восстание было окончательно ликвидировано. Раздавались еще залпы в разных местах города но, по-видимому, холостыми зарядами.

Солдаты-гайдамаки были вновь сконцентрированы на вокзале. В городе происходили аресты, а на вокзале были сервированы столы для угощения гайдамаков. Атаман Семосенко на этот раз, в полном согласии с Киверчуком, вступил в исполнение обязанностей начальника гарнизона.

Свое вступление он ознаменовал пышным угощением гайдамаков и казаков и за обедом обильно угостил водкой и коньяком. По окончании трапезы он обратился к гайдамакам с речью в которой обрисовал тяжкое положение Украины, понесенные ими труды на поле сражения и отметил, что самыми опасными врагами украинского народа и казаков являются жидаы, которых необходимо вырезать для спасения Украины и самих себя. Он потребовал от казаков присяги в том, что они выполняют свою священную обязанность и вырежут еврейское население, но при этом они также должны поклясться, что они жидовского добра грабить не будут.

Казаки были приведены к знамени, и они принесли присягу, что будут резать, но не грабить. Когда один полусотник предложил вместо резни наложить на евреев контрибуцию, то Семосенко пригрозил ему расстрелом. Нашелся также один сотник, который заявил, что он не позволит своей сотне резать невооруженных людей. Этот сотник, имевший большие связи в правительстве Петлюры, был вместе с своей сотней отправлен в город, а остальные казаки, выстроившись в походном порядке, с музыкой впереди и с санитар-

ным отрядом позади отправились в город и прошли по Александровской улице, в конце которой разбились на отдельные группы и рассыпались по боковым улицам, сплошь населенным евреями.

Еврейская масса почти не была осведомлена о происшедшем большевистском выступлении. Привыкнув в последствии время ко всякого рода стрельбе, она не придавала особого значения тем выстрелам, которые раздавались утром того дня. Это было в субботу и правоверные евреи с утра отправились в синагогу, где по молились, а затем вернувшись, домой, если за субботнюю трапезу. Многие, согласно установившемуся обычаю, после субботнего обеда легли спать.

Рассыпавшиеся по еврейским улицам казаки группами от 5 до 15 человек с совершенно спокойными лицами входили в дома, вынимали шашки и начинали резать бывших в доме евреев, не различая ни возраст, ни пола. Они убивали стариков, женщин и даже грудных детей. Они, впрочем, не только резали, но наносили также колотые раны штыками: к огнестрельному оружию они прибегали лишь в том случае, когда отдельным лицам удавалось вырваться на улицу. Тогда им вдогонку посылались пуля.

Когда весть о начавшейся резне распространилась среди евреев они начали прятаться по чердакам и погребам, но казаки с чердаков их истаскивали вниз и убивали. В погреба они бросали ручные гранаты.

По словам того-же свидетеля Шенкмана казаки убили на улице около дома его младшего брата, а затем ворвались в дом и раскололи череп его матери. Прочие члены семьи спрятались под кроватями, но когда его маленький братика увидел смерть матери – он вылез из-под кровати и начал целовать ее труп. Казаки на-

чали рубить ребенка. Тогда старик отец не вытерпел и также вылез из-под кровати, и один из казаков убил его двумя выстрелами. Затем они подошли к кроватям и начали колоть лежавших под ними. Сам он случайно уцелел. По словам свидетеля Маранца в доме его друга Авербуха было убито 15 чел. И четверо тяжело ранено. Когда он обратился к соседям – христианам, чтобы те помогли ему перевязать раненых, то только одна крестьянка согласилась оказать ему помощь. Прочие от оказания помощи отказались.

Свидетельница Гринфельд рассказывает, что из окна своей квартиры она видела, как у противоположного дома Хаселева остановилась банда гайдамаков человек в 20, из которых четыре человека отделилось и зашли в дом Шишмана, где пробыли очень короткое время, а по выходе оттуда начали чистить в снегу свои окровавленные шашки. В этой квартире оказалось зарезанными 8 чел. Другая часть этой банды вошла в находившейся рядом гостиницу «Франция» оттуда выбежал старик хозяин, за которым они погнались, за ними бежали дети старика и молили о пощаде.

По словам свидетеля Шпигеля – он вместе со своим братом был в гостях у семьи Потехи, когда узнал о том, что в городе происходит резня. Обеспокоенный судьбой своей старухи матери он пошел домой и окольными путями повел старуху в дом знакомых поляков. Но те наотрез отказались принять их, заявив, что они боятся за свою собственную судьбу. Ему удалось приютить свою мать в доме знакомых евреев. Когда он обратно возвращался к дому Потехи то стоявшие около дома христиане, так называемые мещане предупредили его, чтобы он туда не ходил, так как там режут. Но встревоженный за своего брата, он все-таки пошел и

убедился, что вся семья Потех и все бывшие в его доме, в том числе и его брат уже вырезаны. Старуха-мать была настолько изрублена, что он мог ее узнать лишь по фигуре. Около старухи лежал изрубленный саблями и исколотый штыками труп ее сына. Таким же образом была убита и старшая дочь ее. Также была убита младшая дочь, а средняя лежала тяжело раненая. Тяжело раненая также оказалась гостившая у них родственница. Во дворе были тяжело ранены два брата Бреслер и их старуха-мать. Его брат был тяжело ранен, но еще дышал и у него на руках скончался.

В дом любопытства ради, вошли христиане – соседи, и я обратился к ним с просьбой помочь мне уложить раненных на кровать, но те отказались. Один только сосед по фамилии Сикора оказал мне некоторую помощь. Из раненых двое умерли; остальные выздоровели, но остались калеками.

В доме Вольфцупа оказалось вырезанной вся семья, и осталась в живых одна девушка, получившая 28 ран. Убийства начались и подошли к дому с пулеметами и санитарным отрядом. По команде: «стой» часть выстроилась цепью и некоторые начали тут же точить оружие. Затем раздалась команда: «за дело» и казаки рассыпались по ближайшим домам и начали резать.

В доме Зельмана убито 21 человек и двое ранено. К дому подошли гайдамаки стройными рядами с двумя пулеметами. С ними была сестра милосердия и один с повязкой Красного Креста, оказавшийся впоследствии д-ром Скорником, заведывающим санитарным отрядом.

В доме Блехмана убито 6 человек: один убит ударом по голове, от чего череп раскололся пополам. Девушка была ранена в заднюю часть тела, для чего было приподнято платье.

В доме Крочака ворвалось 8 человек и первым делом разбили вдребезги все окна. Пять вошли в дом, а трое остались на улице. Вошедшие схватили старика Крочака за бороду и потащили к кухонному окну, откуда перебросили его к тем, которые стояли на улице и те тут же его убили. Затем они убили старуху-мать и двух дочерей, а бывшую у них в гостях барышню они за косы вытащили в другую комнату, затем выбросили ее на улицу, где она была зверски убита. Затем они вновь вернулись в дом и нанесли несколько тяжелых ран 13-ти летнему мальчику, который затем совершенно оглох. Старшему брату они нанесли 9 ран в живот и бок, положив его на труп убитой матери, нанесли ему еще две раны, сказав «теперь мы уже с ним покончили».

В доме Зазули убита дочь, которую долго мучили. Мальчик в доме получил несколько ран и притворился мертвым. Мать предлагала убийцам деньги, но они ответили: «мы только за душой пришли».

По показанию свидетеля Глузмана он в субботу 15-го февраля очутился на улице, но милиционеры советовали ему идти домой. Прийдя домой, он застал у себя в квартире 16 человек соседей. Из окна они заметили отряд гайдамаков, вооруженных с ног до головы, подошедших к дому в полном порядке. Он стал уговаривать жену и дочерей, чтобы те спрятались, так как он боялся за их честь. Но те не хотели без него прятаться. Гайдамаки всех выгнали во двор, а затем один из них подошел к воротам и крикнул оставшимся: «идите сюда, здесь много жидов». Гайдамаки вскоре всех окружили, сам Глузман очутился возле двери, ведущей в погреб, а возле него стояла его семья. Его ударили два раза штыком, и он свалился в погреб. Это его спасло. Его жена, которая стояла на верху, была убита. Он только

заметить, что один раненый молодой человек просил его пристрелить. Гайдамак в него два раза выстрелил. На это другой ему заметил «зачем ты стреляешь, ведь атаман приказал резать, но не стрелять». Тот ответил: «но что делать, ведь он сам просит».

Резня продолжалась от двух часов до пяти с половиной. Она была, вероятно, затянулась до поздней ночи, но комиссар Таранович, не будучи посвящен во все планы Семосенко и Киверчука, ужаснулся при виде того кровавого разгула, который разыгрался в городе. Он побежал к Семосенко и стал настойчиво просить, чтобы он прекратил резню, но тот на его слова и внимания не обратил. Тогда Таранович отправился на телеграф и по прямому проводу сообщил губернскому начальству Каменца о происходящем в Проскурове. Оттуда ему сообщили местонахождение командующего фронтом Шаповала, и Таранович, по прямому же проводу, вызвал последнего и доложил ему о происходящем, а равно и о своем разговоре с Семосенко. Шаповал тут же телеграфировал приказ Семосенко о немедленном прекращении резни. Этот приказ Таранович отнес Семосенко, и тот тогда заявил: «хорошо, на сегодня резни хватит». Знаком рожка было дано знать гайдамакам о прекращении их действий. Гайдамаки тогда собрались на ранее назначенное место и оттуда в походном порядке с песнями отправились на место своей стоянки за вокзалом.

Сведения о действиях комиссара Тарасовича сообщены свидетелем Верховой, а равно зафиксированы в следственном производстве, произведенного большевистской властью о действиях Тарановича. С следственным материалом я лично ознакомился.

Надо отдать справедливость гайдамакам: они че-

стно выполнили свою присягу, они беспощадно резали, но не грабили. В некоторых домах им предлагали деньги, и они деньги рвали на клочки. Если бывали отдельные случаи грабежа, то в виде исключения. Но вместе с гайдамаками резали евреев и другие казаки, преимущественно из сотни Киверчука, а равно и милиционеры. Эти, не будучи связанными присягой, не только резали, но и грабили. Но, главным образом, грабежи происходили ночью после того, как резня уже была закончена. Это были не грабежи в тесном смысле слова, а расхищение имущества, оставшимся, так сказать, без хозяина, вследствие того, что семьи вырезывались целиком. В расхищении этого имущества, а равно и уголовный элемент, выпущенный из тюрьмы по всем данным по распоряжению Киверчука, который это сделал, очевидно, с той целью, чтобы на них, в случае надобности, валить вину за происшедшее. По распоряжению того же Киверчука была обезоружена милиция и с оружием остались лишь те милиционеры, которые явились помощниками гайдамаков.

О том, что в доме все живое вырезано, по иронии судьбы, свидетельствовали ярко освещенные дома. Дело в том, что в Проскурове все дома освещаются электричеством, которое там весьма доступно. Религиозные же евреи, которых в Проскурове большинство, верные своему закону, в субботу или в точнее с пятницы на субботу, огня не гасят и электрических рожков не закрывают. Электричество, таким образом, горит до утра, когда оно гаснет за прекращением тока, а затем в субботу вечером, с подачей тока, само зажигается. Евреи после ужасного дня субботы 15-го февраля – огня не зажигали. Тем ярче был огонь в окнах домов, где еврейские семьи были сплошь вырезаны. На этот-то

огонек и шли грабители. Бывали, конечно, недоразумения, когда они попадали в христианские дома. Этим объясняются те единичные нападения на христианские квартиры в ночь с субботы на воскресенье, о которых в своих показаниях сообщает свидетель Верхола и Ставинский.

По словам свид. Верховой и председ. Гор. Думы д-ра Ставинского они лишь поздно вечером узнали о произошедшей резне и отправились пешком по улицам. Они видели много валявшихся трупов, они также заходили в освещенные квартиры, где лежали зарезанные люди. Предполагая основать перевязочный пункт для раненых, заходили в некоторые аптеки, но там они встретили уже названного раньше д-р Скорника, который реквизировал весь перевязочный материал, для нужд казаков утверждая, что среди многих раненных привезенных с фронта, что по проверке совершенно не подтвердилось.

Этот д-р Скорник вместе с сестрой милосердия и двумя санитарями принимали активное участие в резне. Особенно отличался д-р Скорник. Когда другая сестра милосердия, возмущенная его образом действий, крикнула ему: «что вы делаете, на вас повязка Красно-го Креста», – он сорвал с себя повязку и бросил ей, а сам продолжал резать.

По показанию трех гимназистов, реквизированных в Елисаветграде гайдамаками для службы в санитарном отряде, Скорник, когда вернулся после резни в свой вагон, хвастал, что в одном доме они встретили такую красавицу – девушку, что ни один гайдамак не решился ее зарезать; тогда он собственноручно ее заколол. Действительно, по словам свидетелей, на кладбище, среди трупов, оказался труп заколотой молодой девушки редкой красоты.

Так как весь персонал санитарного отряда д-ра Скорника заболел тифом, то кто из этого отряда не успел эвакуироваться с отходом петлюровцев, он целиком попал в руки большевистской власти и после произведенного следствия уличенные были отправлены в Одессу без суда над ними. Я ознакомился с следственным материалом и должен указать, что до д-р Скорник, безусловно, уличается, как активный участник резни. Установлено, между прочим, что морфинист и всеобщее на всех производил впечатление странное.

На следующее утро отдельные убийства евреев, как на улице, так и в домах продолжались. Евреи продолжали прятаться и очень немногие из них выходили на улицу. По словам свид. Цацкиса он утром в воскресенье, одевшись в крестьянское платье, пошел к Александровской улице и подошел к группе гайдамаков, беседовавших с обывателями. Он слышал, как гайдамаки, говорили, что с двух часов будут убивать в одиночку евреев, а с двух часов повторят вчерашнюю резню.

Д-р Ставинский, в качестве председателя городской думы, вместе с городской головой и другими лицами, отправился в комендатуру с просьбой прекратить резню. Туда-же явился и свид. Верхолаз, который особенно на этом настаивал. Там же в комендатуре было решено созвать городскую думу, на заседание которой обещали явиться Семосенко и Киверчук. Когда Верхола и Ставинский отправились в думу, то по дороге им пришлось быть свидетелями отдельных случаев убийства и поранения евреев. Один еврей был на их глазах застрелен у самой думы.

В Думу собралось очень немного гласных. Из евреев явился только один Райгородский. Другие евреи должны были вернуться с пути, так как на них произво-

дилися покушення.

Дума открыла свое заседания сейчас же после появления Семосенко и Киверчука. Открывший заседание д-р Ставинский обрисовал в немногих словах создавшееся положение. Слово взял Семосенко и, в своей речи он объяснил, что произошедшее было вызвано исключительно евреями, которые, будучи сплошь большевиками, замыслили вырезать гайдамаков и прочих казаков. Он и впредь будет так поступать, так как он это считает своим священным долгом.

В таком же духе высказался и Киверчук.

Тогда слово взял Верхола.

Считаю здесь необходимым сказать несколько слов о личности Верхолы.

Верхола вышел из народа и образовался самоучкой. Он кончил художественное училище; учительствовал в народных школах; слушал лекции в университете. По своим убеждениям, он социал-демократ и украинец-патриот. При первой Раде он был избран гласным городской думы, а также председателем земской управы. Дважды он выполнял обязанности комиссара гор. Проскурова. Когда произошел переворот в пользу гетмана он, считая гетманскую власть реставрационной, не счел возможным лично продолжать общественную и административную работу. Он сложил с себя все обязанности и ушел в частную жизнь. Верхола был очень популярен среди населения, а в особенности среди евреев. Когда начались крестьянские восстания против гетмана, австрийские власти арестовали Верхолу, обвиняя его в организации этих восстаний. Он был увезен в Тарнаполь, где просидел два месяца в тюрьме, а затем, когда его везли в суд, – ему удалось с пути бежать, и он все время скрывался. В Проскуров он

вернулся лишь 13-го февраля, за два дня до резни. Ему немедленно по возвращении предложено было взять обратно свое заявление о сложении обязанностей гласного думы, на что он согласился. Когда же началась резня, Верховла обрек себя на непрерывный труд, чтобы приостановить разыгравшиеся события.

Взяв слово после Семосенко и Киверчука, он обратился к думе с большой речью, в которой указал что-то, что сейчас произошло в Проскурове, является позором для Украины. Говоря о былых заслугах казачества, он, доказывая, что в данном случае Семосенко, одет в казацкое платье разбойников, став их атаманом. Обращаясь к Семосенко, он сказал: «Вы боритесь против большевиков, но разве те старики и дети, которых ваши гайдамаки резали, являются большевиками. Вы утверждаете, что только евреи дают большевиков. Разве вы не знаете, что есть большевики и среди других наций, а равно среди украинцев».

Он убеждает Семосенко, ради чести Украины, распорядится о немедленном прекращении происходящих ужасов.

После Верховлы высказался в кратких словах Райгородский, который от имени евреев всецело присоединился к его словам.

Семосенко возразил Верховле в тех же словах, в которых он высказался в первой речи. Он заявил, что борется не против стариков, женщин и детей, а исключительно против большевиков. Глядя в упор на Верховлу, он сказал, что он действительно, не сомневается, что и среди украинцев к несчастью имеются большевики, но он их не пощадит. Он изъявляет согласие отдать приказ о прекращении того, что происходит с тем, чтобы трупы убитых были без замедления преданы земле.

Он также считает нужным поставить на вид городской думе, что та, зная о предстоящем большевистском выступлении, его об этом не предупредила.

Против этого упрека возражали д-р Ставинский и гласные думы:

Верхола снова взял слово, поблагодарил Семосенку за его готовность отдать приказ о прекращении этих ужасов, но настаивал, чтобы он вернул казаков, посланных в Фельщ и др. места для учинения там еврейской резни.

На это Семосенко ответил, что в Фельщ было такое же большевистское восстание, как и в Проскурове, и, что оно должно иметь те же последствия, что и здесь. Однако, после долгих настояний, Семосенко изъявил согласие отозвать посланных казаков.

В том же заседании думы, в присутствии того же Семосенко и Киверчука, было постановлено, что охрана города передается авиационному отряду, с начальником которого Верхола успел уже переговорить раньше. Сам Верхола был избран заведующим этой охраны.

Не теряя времени, он отдал в типографию для напечатания следующего объявления: «по приказу атамана и с согласия его, выраженного в думе, резня мирного населения прекращена. Казаки отозваны из города. Охрана города возложена на авиационный отряд, и дума гарантирует жителям полное спокойствие. Жизнь должна войти в норму. Отдан приказ расстреливать всех пойманных на месте грабежа, а также казаков, которые появятся в городе после 6-ти час. вечера».

Когда объявление было набрано, Верхола принес его оттиск в комендатуру для получения разрешения на расклейку его по городу. Но в комендатуре он был арестован, так как Семосенко и Киверчук нашли, что

он не имел права выпускать такое объявление, которое к тому же написано в неуместных выражениях.

По распоряжению Семосенко Верховла должен был отправлен на вокзал для суда над ним, что, в сущности, означало ДЛЯ РАССТРЕЛА. Но пришедшие в комендатуру городской голова Сикора и члены украинского национального союза, узнав о происшедшем, объяснили Семосенко и Киверчуку, что такая расправа с Верховлой вызовет жесткую месть многих украинских организаций, его хорошо знающих.

В результате Семосенко распорядился, чтобы над Верховлой было произведено следствие, и он тут же был освобожден.

Взамен объявления, которое предполагал выпустить Верховлаз, Семосенко издал наказ, в котором объявил Проскуров и уезд на военном положении и запретил всякое движение на улице после 7-ми часов вечера.

В этом наказе он, между прочим, пишет: «Предупреждаю население, чтобы оно прекратило свои анархистские наступления, так как у меня достаточно сил для борьбы с ними. На это я больше указываю жидам. Знайте, что вы, народ, всеми нациями нелюбимый, а вы производите такой беспорядок между крещеным людом. Неужели вам не хочется жить. Неужели вам не жалко своей нации. Вас, если не трогают, то и сидите тихо, а то такая несчастная нация да еще бунтует народ». В дальнейшем в том же наказе Семосенко требует, чтобы все склады, магазины, лавки начали немедленно функционировать. Он также приказывает в трехдневный срок переписать все вывески по-украински «чтобы я ни одной московской вывески не видел». «Вывески должны быть написаны литературно, за-

клейка букв строго воспрещается. Виновные в этом будут предаваться военному суду».

В тот же день выпущен был и другой наказ, в котором Семосенко пишет, что «в ночь с 14-го на 15-ое февраля какие то неизвестные бессовестные, нечестные люди подняли восстание против существующей власти. Люди эти, по имеющимся сведениям, принадлежат к еврейской нации и хотели забрать в свои руки власть, чтобы произвести путаницу в государственном аппарате и повести столь много перестрадавшую Украину к анархии и беспорядку. Были приняты самые решительные меры, чтобы восстание было подавлено. Возможно, что между жертвами есть много невинных, так как ничто не может быть без ошибки. Но кровь их должна пасть проклятием на тех, которые проявили себя провокаторами и авантюристами».

На следующий день был издан новый наказ, в котором Семосенко пишет, что печальный факт показал, что в час восстания большевиков 14-15 февраля местный гарнизон поддерживал большевиков, что солдаты этого гарнизона явно перешли на сторону большевиков. Поэтому он объявляет 15-ый Белгородский и 8-ой Подольский полки расформированными. Для принятия от них имущества и документов он назначается представителем 3-го гайдамацкого полка и комиссию из запорожской бригады.

Как видно из показаний Верховлы, а равно и других свидетелей – убийства продолжались в течение трех дней. Однако после заседания Городской Думы массовая резня была прекращена. Но в продолжении всего дня воскресения, а равно и в понедельник были многочисленные случаи отдельных убийств евреев, как в домах, так и на улицах. Происходили также избиения евреев в

окрестных деревнях, куда проникали по собственному усмотрению или по приглашению крестьян. Евреи металсь во все стороны, ища выхода из положения. Больше всего они возлагали свои надежды на Верхолу.

Так как комиссар Тарасович давно уж тяготился своими обязанностями и просил об отставке, которая ему не давалась за отсутствием подходящего заместителя, то общественные деятели, главным образом, евреи просили Верхолу принять на себя обязанности комиссара. Последний согласился, и он вместе с Тарновичем по прямому проводу вызвали Губернского комиссара, который хорошо знал Верхолу по прежней его службе и охотно согласился заменить им Тарновича. Тут же было передано телеграфное распоряжение о назначении Верхолы комиссаром, что, между прочим, было крайне неприятно Семосенко и Киверчуку.

После своего вступления во власть Верхола выпустил два воззвания, в которых указывал, что «всякий призыв к национальной вражде, а особенно к погромам ложится позором на Украину и является препятствием для ее возрождения». Подобные призывы были всегда орудием для реакционеров. Всякое проявление со стороны сильнейшей нации насилия над слабшей доказывает, что та нация не может воспринять тех форм, которые основаны на равенстве и братстве. Такие приемы только на руку врагам Украины, и он выражает надежду, что население не поддастся на такую провокацию. Он требует всех агитаторов призывающих к погрому, задерживать для предания военно-полевому суду.

В другом воззвании он требует, чтобы все нагробленные вещи были снесены в комиссариат для возвращения их по принадлежности.

Как уже было упомянуто, в воскресенье предпо-

лагалось повторить субботнюю резню. Три гайдамака, явившиеся в воскресенье утром в городскую управу, между прочим, заявили, в присутствии Верховлы, что им предоставлено резать евреев в течение трех дней.

Но после воскресного заседания городской думы Семосенко действительно распорядился о прекращении резни, и в массовом масштабе она больше не повторялась. Но убийства отдельных евреев, как уже указано, повторялись в воскресенье и понедельник. Эти убийства были многочисленны.

По распоряжению Семосенко жертвы субботней резни должны были быть погребены в понедельник. Таким образом, трупы оставались в домах и валялись на улицах с субботы до понедельника. Много трупов было изгрызено свиньями.

В понедельник с утра многочисленные крестьянские подводы с наваленными на них трупами, направлялись к еврейскому кладбищу. Трупы привозились в течении всего дня и заполнили собой все кладбище. По словам свидетеля Финкеля он сам, будучи на кладбище, насчитал свыше тысячи трупов. Нанятые крестьяне копали на кладбище огромных размеров ям, которая должна была стать братской могилой для жертв резни. На кладбище, по словам того же Финкеля, появились мародеры, которые под разными предлогами подходили к трупам, ощупывали их и грабили. Являлись так же родственники убитых разыскивали их трупы и вынимали из карманов ценности, во многих случаях весьма значительные, но очень много трупов оказались уже раньше ограбленными. Находили женщин с отрезанными на руках пальцами, на которых, очевидно, были кольца.

Похоронами распорядился надзиратель Добровольский, которому было приказано, чтобы к ночи ни

одного трупа не осталось не погребенного. Однако похоронить все трупы удалось лишь в четыре часа утра во вторник.

Надо добавить, что, кроме, общей братской могиле, были выкопаны еще 4 могилы поменьше, в которых также похоронено много трупов. Некоторым удалось похоронить своих родственников в отдельных могилах.

Как уже указано, отдельные убийства евреев продолжались и в последующие дни, как в Проскурове, так и окрестностях. Много людей было убито по дороге к ближайшим местечкам, в поле и в лесу; убивались также евреи в ближайших селах и деревнях.

Кроме тех евреев, которых убивала разнузданная гайдамацкая чернь, сами власти многих евреев арестовали под предлогом, что они большевики, а затем расстреливали. В этом отношении особенно проявил себя помощник Киверчука – Ковалевский, сын местного домовладельца, крайне испорченный и жестокий молодой человек.

Весьма интересно в этом отношении показание свидетеля Цацкиса, который вместе с другими 10 лицами был поставлен к расстрелу, но спасся каким то чудом. Этот Цацкис, о котором уже мною упоминалось, в воскресенье утром, одетый в крестьянское платье, подслушал заявление гайдамаков обращение к толпе христиан о том, что с двух часов будут повторять вчерашнюю резню. Услышав эти слова, он отправился в дом своих родителей, живших на Александровской улице возле комендатуры, чтобы предупредить их о предстоящей резне. В доме, кроме своих родителей и сестер, он застал своего младшего брата, еще двоюродного брата и одного дальнего родственника. Из окна они вскоре увидели, как к дому приближается пять

гайдамаков с помощником коменданта Ковалевским. Этот Ковалевский был хорошо знаком с его младшим братом и дал даже ему разрешение на право ношения револьвера. Старика-отца и бывших в доме женщин они на скоро спрятали на чердак; сами же открыли двери гайдамакам. Вошедший Ковалевский заявил, что он пришел искать в доме тайный аппарат и оружие. Брат ему заметил, что аппарата в доме нет и, что у него имеется револьвер с разрешения того же Ковалевського. Этот револьвер, а ровно и разрешение, он тут же ему передал. Ковалевский сделал вид, что ищет под кроватями аппарат, а затем приказал им всем следовать за ним. На указание, что они не могут оставить дом и, что необходимо кому ни будь остаться, он после долгих просьб, согласился оставить в доме их дальнего родственника. Два гайдамака также остались в квартире, а трое отвели их в комендатуру и поместили в камеру, где уже было много арестованных, как евреев, так и христиан, заподозренных в большевизме. В продолжение всего дня туда прибывало много новых арестованных и, наконец, туда привели и его отца. Оказалось, что оставшиеся в доме два гайдамака, забрались на чердак и арестовали там отца.

К вечеру оказалось в этой камере 32 христианина и 15 евреев. Над арестованными всячески издевались, но особенно жестоким издевательством подвергался один поляк, бывший помещик. Его все время избивали шомполами и подвергали другим истязаниям. Стали вызывать отдельных лиц к допросам, вызвали также его брата. Допрашивал тот же Ковалевский. Но это был не настоящий допрос, а лишь одна его видимость, так как вопросы предлагались самые несерьезные. На следующий день, около 5 часов вечера всех арестован-

ных вывели на улицу и построили в шеренгу, отдельно христиан, отдельно евреев. К группе евреев подошел один здоровый гайдамак и торжествующе сказал: «ну, жиды, больше к нам не вернетесь, всех вас отправим в земельный комитет», что на языке гайдамаков означало «отправим на тот свет». Всех арестованных повели к вокзалу, а по дороге продолжали над ними издеваться, особенно над тем же поляком. На вокзале их всех поместили в отдельный вагон. Вечером начали по очереди вызывать христиан. Их, оказывается, вызывали в соседний вагон, где три подвыпивших казака о чем-то спрашивали их, а затем переводили в третий вагон.

Прошло некоторое время и из вагона вывели пять евреев, в том числе и брата Цацкиса. Когда в продолжение часа они не вернулись и о них никаких сведений не поступило, то оставшиеся евреи поняли, что их повели на расстрел, как указано, христиан после допроса поместили в другой вагон, только одного из них вернули обратно, в тот вагон, где остались евреи. Часов около 10-ти вечера всех их, т. е. 10 евреев и одного русского вывели из вагона на полотно железной дороги. Евреев отвели в сторону и первым делом обыскали и забрали деньги. Затем всех поставили в два ряда, и повели к откосу реки на расстоянии 4-х верст от места, где стояли вагоны. Было ясно, что их ведут на расстрел. По дороге шедший с ним рядом гайдамак ощупал его тулуп. Он заметил: «что смотришь, хорошая ли тебе шкура после меня останется». На это гайдамак, пригрозил ему прикладом, крикнул: «молчи, жидюга, а то набью тебя прикладом». Ушедший впереди его отец, услышав эти пререкания, обратился к нему по-еврейски с просьбой не спорить, дабы они над ними перед смертью не издевались. Всех, наконец, привели к откосу и велели снять

с себя платье и сапоги. Они все остались в одном белье. Он просил разрешения проститься с отцом. Ему разрешили. Он подошел к отцу и, взяв его за руку, вместе с ним стал выкрикивать слова предсмертной молитвы, упоминая в ней имена своих детей. Затем всех поставили в одну шеренгу лицом к реке, а позади их раздалась команда, и были даны три залпа. Все упали, в том числе и он сам. Раздались стоны и крики раненных. Гайдамаки подбежали и стали приканчивать стонавших. Особенно им долго пришлось возиться с русским, который упорно боролся со смертью. Наконец, все стихло. Казаки ушли. Цакцис начал себя ощупывать и удивился, что он не только жив, но и не ранен. Убедившись, что ни кого вблизи нет, он бросился стремглав бежать по направлению к ближайшей деревне. В одном месте, проходя по реке, он провалился сквозь лед и очутился по колена в воде. Но ни усталости, ни холода он не ощущал. Он, наконец, добрался, до деревни и пришел в дом знакомого крестьянина, разбудил его и рассказал обо всем случившемся. Крестьянин плакал, слушая его рассказ, но советовал ему у него не оставаться, в виду близости города. Он дал ему сапоги и платье, и тот направился в следующую деревню, а оттуда благополучно добрался до м. Меджибож.

Были и другие случаи чудесного избавления от нависшей смерти. В этом отношении интересен рассказ молодого человека Гальперина, который 4 раза был поставлен лицом к лицу смерти, но каждый раз спасался.

Он был учеником коммерческого училища, а перед погромом состоял в квартальной охране. Одет он был в солдатскую шинель и шапку.

В субботу после обеда, когда на улице уже валялись трупы зарезанных людей, он отправился к своему дому,

находящемся в конце города дому, по направлению к деревни Заречье. Недалеко от своего дома он встретил толпу гайдамаков, и один из них его остановил и спросил – жид ли он или русский. Он ответил, что он русский. Тот потребовал документ, и он ему показал ученический билет коммерческого училища, в котором вероисповедание обозначено не было. Казак, повертев документ, отнесся к нему несколько подозрительно, но потом сказал: « ну, иди». Когда затем на Гальперина бросились другие казаки, первый им крикнул: « пустите, это русский». Гальперин подошел к своему дому, который оказался запертый и с выбитым окном. Он не решался войти в дом. В последствии только он узнал, что его родные спрятались и не пострадали. Зато живший в том же доме богатый еврей Блехман оказался со своей семьей, состоявшей из 6-ти человек, зарезан ими и ограбленными. Гальперин отправился в ближайшую деревню Заречье и зашел к своему знакомому еврею Розенфельду. Около 9-ти часов вечера начали ломиться в дверь и в дом ворвались крестьянские парни, которые набросились на стариков Розельфенда и убили его. Сам он вместе с сыном Розенфельда бросились бежать по направлению к лесу. Не будучи в состоянии долго бежать он остановился. Парни его окружили и выстрелили в него, но, убедившись, что он не ранен, они решили отвести его в город и отдать в руки гайдамакам. Как раз в это время из города явился один крестьянин и стал рассказывать о том, что там происходит. Парни остановились, чтобы послушать пришедшего и Гальперину удалось в это время скрыться. Он тогда пошел по направлению к деревне Гриновци. В этой деревне жили его знакомые евреи Бухеры, но так как уже было очень поздно, он не решился пойти к ним в дом и ос-

тался ночевать в поле. На следующий день он пошел в дом, но там стало известно, что крестьяне собираются на сход для обсуждения вопроса, как поступить с евреями, живущими в деревне. Он тогда ушел обратно в город, но так как там было беспокойно, и своих родных он не нашел, то опять вернулся в деревню.

Он переночевал в деревне, а утром в понедельник туда явились три гайдамака и начали искать евреев. Тогда он с двумя молодыми людьми и одной девушкой побежали в лес, чтобы там спрятаться.

Однако, пробыв некоторое время в лесу, они решили, что будет более безопасно, если они отправятся в город, и они пошли по направлению к Проскурову.

По дороге они встретили трех крестьянских парней, возвращающихся из города в деревню. Один из них был с винтовкой. Парни их остановили и, осмотрев их документы, сказали: «нам таких то и нужно» и повернули их обратно в деревню. Он сам с крестьянином, который был с ружьем, сел на дровни; два других парня и двое молодых с барышней пошли пешком. Тут им встретились те трое гайдамаков, которые раньше приходили в деревню, а теперь возвращались в город. Гайдамаки их остановили. Парень с винтовкой в руках сошел с дровень и объяснил гайдамакам, что он везет обратно в деревню захваченных евреев. Тогда гайдамаки, выхватили шашки и начали рубить шедших пешком молодых людей, в том числе и девушку. Все трое оказались убитыми. Увидев это Гальперин, оставаясь на дровнях, погнал лошадь, и она понесла его по направлению к деревне. Один из гайдамаков бросился бежать, но не мог его догнать. Отъехав на значительное расстояние, Гальперин сошел с дровень, побежал в поле и распростерся на снегу. Был туман, и его нелегко

было заметить. Однако через некоторое время около него оказались крестьянские подростки, которые решили передать его, как еврея, гражданским властям. Они привели его в деревню Гриновцы, стащив с него по дороге браслетные часы. В Гриновцах же, где проживали Бухеры, все евреи оказались арестованными и его присоединили к ним.

Относительно деревни Гриновцы надо отметить следующее. В этой деревне проживало около 40 евреев, считая, в том числе и детей. Все они носили фамилию Бухер и представляли собой потомство некоего Бухера, издавна поселившегося в этой деревне. Между Бухерами и местными крестьянами всегда были добрососедские отношения. Тем не менее, когда весть о Проскуровской резне дошла до деревни, то молодые крестьяне решили разделаться и со своими евреями. Некоторые из них отправились в Проскуров и оттуда привели трех гайдамаков, о которых уже упомянуто. Узнав об этом, все евреи попрятались, но крестьяне разыскали их, в числе 33 человек, и вместе с гайдамаками их окружили. Был поднят вопрос, разделаться ли с ними здесь или где-нибудь в другом месте. Гайдамаки, прежде всего, обыскали всех евреев и забрали у них деньги и ценности, в общем, на сумму свыше 30 тысяч рублей. Затем гайдамаки предложили их всех тут же перерезать. Но старики-крестьяне заявили гайдамакам, что они сами расправятся со своими жидками, но не здесь в деревне, а где-нибудь за селом. Евреев вместе с женами и детьми посадили на дровни и повезли по направлению к Проскурову. По пути молодые крестьяне хотели с ним расправиться, но старые крестьяне настояли на том, чтобы передать их в руки властей, которые сами учинят расправу.

Их привезли в Проскуровскую комендатуру, а оттуда препроводили к стационарному коменданту на вокзале. Тот, в свою очередь, препроводил их в штаб военно-полевого суда, но оттуда их обратно вернули в комендатуру, а оттуда в камеру для арестованных. Так как воля к резне в Проскурове уже в значительной мере ослабела, то всех и решено было на следующее утро освободить. Но, будучи освобождены, они больше в свои дома в Гриновцах не вернулись.

Что же касается Гальперина, то он во время всех этих переходов успел скрыться.

О случае чудесного избавления рассказывает также свидетель Марак. В воскресенье 15-го февраля он, как гласный думы, направился в Думу, чтобы присутствовать на памятном заседании, где выступали Семасенко и Киверчук. По дороге он встретил гласного Штера и пошел вместе с ним. В это время они заметили, что за ними на извозчике гонятся гайдамацкий офицер. Поравнявшись с ними, он соскочил с извозчика, выхватил шашку и бросился на них. Еще момент и посыпались бы удары шашкой. В эти минуты с противоположного тротуара кто-то по имени окликнул офицера. Тот обернулся в противоположную сторону, Амара и Штер успели скрыться в ближайший дом, и таким образом спаслись.

Должен сказать, что в городе наступило со среды 19-го февраля относительное спокойствие. Само собой разумеется, что евреи магазинов не открывали, так как им было не до того. Семасенко же издал приказ, чтобы магазины были немедленно открыты.

22-го февраля Семасенко выпустил наказ о том, что, по имеющимся у него сведениям, в Проскурове находится много большевистских агитаторов, а потому он требует от населения, чтобы сегодня же до 8-ми часов

вечера все эти агитаторы-большевики были выданы властям; в противном случае им будут приняты самые решительные меры. Вместе с тем он вновь требует, чтобы все магазины были немедленно открыты под страхом штрафа в 5 тысяч рублей с каждого торговца.

Евреи в этом наказе увидели новую придирку и новую угрозу.

Чтобы задобрить Семосенко они собрали между собой сумму в триста тысяч рублей и через городское самоуправление решили передать их для нужд гарнизона. Передачу этой суммы взял на себя городской голова Сикора, который так неудачно повел дело, что Семосенко, получив означенную сумму и зная, что она собрана исключительно евреями, счел, однако, возможным выпустить наказ, в котором писал, что им получено триста тысяч рублей не от евреев, а от всего населения Проскурова, которое он благодарит за то, что оно надлежащим образом оценивает труд его казаков.

Центральным же властям он сообщил, что жители Проскурова в благодарность за введение порядка в городе и освобождение его от большевиков внесли ему для нужд гарнизона триста тысяч рублей.

27-го февраля Семосенко выпустил наказ, который начинается словами: «Жиды, до меня дошли сведения, что вы вчера хотели устроить собрание на Александровской улице для захвата власти и что через 4 дня вы готовитесь устроить такое же восстание, которое было 14-15 февраля». Затем следуют соответствующие угрозы.

Этим наказом евреи были окончательно ошеломлены, так как всем было известно, что никакого собрания не предполагалось и что евреи меньше всего думали о захвате власти. Они заметались, и, первым делом,

обратились к комиссару Верхоле. Верхола же имел в своих руках некоторые данные, свидетельствующие о том, что кто-то в Проскурове распространяет провокационные слухи в своих корыстных интересах.

Надо заметить, что из Каменца в Проскуров была командирована комиссия для расследования бывшего погрома. Но Семасенко, как показывает Верхола, своей властью комиссию расформировал и назначил свою комиссию для расследования не погрома, а большевистского выступления. Одним из наиболее деятельных членов этой комиссии оказался гайдамак Рохманенко, настоящая фамилия которого была Рохман. Этот Рохман, будучи евреем, поступил, по его собственным словам, в гайдамаки, в качестве добровольца. Он выдавал себя за бывшего студента и за сына богатого кожевенного заводчика из Киева. Но, по собранным мною сведениям, он был человек мало интеллигентный, нуждающийся и живший раньше на средства, которые он добывал уроками по еврейскому языку. Этот Рохман втерся в доверие к Семосенко, был назначен в следственную Комиссию в качестве члена комиссии получив возможность по своему усмотрению арестовывать людей и привлекать их к ответственности. Он арестовывал преимущественно сыновей богатых родителей и через другого еврея Прозера, у которого он проживал на квартире, получал за них выкуп.

Верхоле удалось выяснить, что не только Рохманенко занимается шантажом и вымогательством, но что взятки берут и другие члены Комиссии. Обо всем этом он сделал подробный доклад Семосенко и настаивал, чтобы тот предоставил ему право арестовать их всех. Но Семосенко, после больших колебаний, дал согласие на арест Рохманенко, но наотрез отказался дать

разрешение на арест других. Верховла произвел обыск у Рохманенко, отобрал у него 13000 тис. руб. наличными деньгами, арестовал его и на допросе принудили сознаться в шантажах и вымогательствах. При этом Рохманенко объяснил, что получившиеся им взятки он большую часть передавал начальнику штаба Семосенко-Гаращенко. Верховла произведенное им дознание передал Семосенко, а самого Рохманенко передал в руки судебного следователя. Несмотря на неоднократные напоминания Верховлы, следственное производство велось крайне вяло, а затем оно куда-то исчезло. На просьбы, обращения к Семосенко, вернуть хотя бы акты дознания по делу, последние возвращены не были. Сам, Рохманенко, будучи в тюрьме, хвастал, что никто не посмеет предать его суду, что он скоро будет свободен и тогда жестоко отомстит своим врагам.

Когда началась эвакуация петлюровцев из Прокурова, решено было перевести Рохманенко из общей тюрьмы в другое место, так как опасались, что его друзья его освободят и увезут. Во время перевода из тюрьмы кто-то, из личной мести, его застрелил. Так покончили свои дни этот авантюрист и отщепенец, который, между прочим, хвастал, что принимал активное участие в еврейской резне.

Само собою, разумеется, что наказ Семосенко от 27-го февраля был издан под влиянием провокационной деятельности Рохмана-Рохманенко и других членов пресловутой следственной комиссии, которым нужно было в свое корыстных интересах сеять панику и тревогу среди евреев.

Действительно, евреи не выходили из состояния панического страха. Вместе с комиссаром Верховлой они обсуждали все меры, которые могли бы быть при-

няты для того, чтобы избавиться от Семосенко. Наконец Верхола обратился к председателю украинского национального союза – Мудрому, который состоял в дружеских отношениях с непосредственным начальником Семосенко – корпусным командиром Коновальцем, и просил оказать влияние на Коновальца в том смысле, чтобы Семосенко, был переведен в другое место, так как при нем невыносимо успокоение проскуровского населения. Верхола также заручился в этом отношении содействием Киверчука, который тяготился тем, что вся власть находится в руках Семосенко, которому он, несомненно, завидовал. Кроме того, Киверчук считал, что Семосенко, вырезав огромную часть еврейского населения, сделал свое дело и что больше в нем нет нужды. Вместе с Мудрым Верхола отправился в ставку Коновальца и там добился от него приказа о сложении Семосенко обязанностей начальника гарнизона и о возвращении его на фронт. В свою очередь Киверчук был также вскоре устранен от исполнения обязанностей коменданта города Проскурова и остался лишь комендантом проскуровского уезда.

Однако Семосенко медлил сложением своих обязанностей. Он предпринимал шаги, чтобы остаться в Проскурове и со своей стороны интриговал против Киверчука. Ему, по-видимому, было особенно неприятно то нравственное удовлетворение, которое даст евреям его уход. Но когда он убедился, что этот уход неизбежен, то воспользовался тем, что страдал осложненной венерической болезнью, создал консилиум врачей и через своего адъютанта убедил их, чтобы они дали заключение в том смысле, что ему, в интересах его здоровья, необходимо временно совершенно уйти от дел и эвакуироваться в какой ни будь лазарет подальше от Проскурова.

С большой pompой, в сопровождении санитаров и сестры милосердия Семосенко, наконец, покинул Проскуров.

Этот Семосенко, заливший еврейской кровью дома и улицы Проскурова был по описанию свидетелей, тщедушным молодым человеком 22-23 лет, начавшим свою службу вольно определяющимся еще в царское время. Сделанной серьезности на лице он на всех производил впечатление человека полу интеллигентного нервного и неуравновешенного. Судя по некоторым его резолюциям на докладах, которые я видел, надо признать, что он в то же время был человеком большой сообразительности и крайне решительный.

По приблизительному моему подсчету в Проскурове и в его окрестностях было всего убито свыше 1200 человек. Кроме того, из числа 600 с лишним раненых умерло свыше 300 человек.

Припоминая, что в первом своем наказе Семосенко грозил расстрелом на месте всякому, кто будет призывать к погрому и что этот наказ не был опубликован благодаря Киверчуку, который тогда вообще воспрепятствовал переходу власти к Семосенко; приподнимая также, что эту власть охотно Киверчук предоставил ему, когда он выразил готовность вырезать еврейское население, я прихожу к выводу, что Семосенко был, главным образом, физическим исполнителем тех кровавых ужасов, которые разыгрались в Проскурове. Главным же вдохновением проскуровской кровавой эпопеи является с моей точки зрения, полковник Киверчук – этот старый царский служака, несомненный погромщик и черносотенец...

За Проскуровом остается та печальная заслуга, что им устанавливается новая фаза погромной техники.

Предшествующие погромы имели своей главной целью грабежи, т. е. расхищение еврейского имущества; за грабежами следователи убийства, но они все же были на втором плане.

На грабежи казаки смотрели, как на справедливую награду за свою верную службу, а в убийствах мирных и обезоруженных людей они видели проявление своей доблести и личной удали.

Начиная с Проскурова основной целью погромов на Украине является сплошное вырезывание еврейского населения. Грабежи также широко практикуются, но отходят на второй план.

В Проскурове повторилась уманская резня времен Гонты. Разница лишь в том, что в Умани при Гонте резали поляков и евреев. В Проскурове же резали одних евреев при строгом нейтралитете со стороны поляков и прочих христиан...

*Держархів Хмельницької обл., ф. Р – 1684, оп. 1, спр. 7, арк. 1-24.
Оригінал. Машинопис.*

№ 11

Доповідь А. І. Гілерсона про єврейський погром у містечку Фельштині 16 лютого 1919 року

Без дати

Фельштинський погром надо рассматривать не как самостоятельный погром, а лишь как эпизод Проскуровской резни. Как указано мною в докладе о Проскурове, часть восставших солдат с пятницы на субботу 15-го февраля отправились по дороге в Фельштин, чтобы поднять там восстание.

Явившись в Фельштин, они первым делом арестовали начальника милиции и всем объявили, что в Проскурове произошел большевистский переворот и, что такой же переворот должен произойти во всем Проскуровском уезде. Но вскоре они освободили начальника милиции и от него, как и от других лиц, стоявших во главе администрации и общественных учреждений, отобрали подписку в том, что те беспрекословно подчинятся вновь организованной большевистской власти.

Однако в тот же день, 15-го февраля, они узнали, что большевистское восстание в Проскурове провалилось, и тогда они спешно покинули Фельштин и рассеялись по разным направлениям.

Этот эпизод с большевистским выступлением крайне взволновал местное население.

Вечером же это волнение усилилось, когда стали доходить смутные слухи о происходящих в Проскурове событиях. Тревога евреев еще более усилилась на следующий день в воскресенье, когда эти слухи стали более определенными.

Евреи тогда обратились к начальнику милиции с просьбой усилить охрану. Тот обещал пригласить в помощь местной охране крестьян из соседнего села Поричья, а также из Проскурова, на что он евреев получил соответствующую сумму денег. Действительно, в понедельник утром из Поричья явились вооруженные крестьянские парни, которые окружили местечко. Это то и была та вспомогательная охрана, которую набрал начальник милиции. Сам он утром в понедельник уехал в Проскуров. Он вернулся в шестом часу вечера, и вслед за ним появились казаки с “красными шлыками”, т. е., те самые гайдамаки, которые, как уже было определено известно в Фельштин, резали евреев в Проскурове.

Евреи поняли, что они обречены на резню и начали прятаться, кто куда мог. Большинство попрятались в погребах и на чердаках, хотели бежать из местечка, но окружавшая местечко охрана, приглашенная начальником милиции из Поричья, никого из евреев не Евреи, таким образом, оказались окруженными.

Ночь прошла крайне тревожно. Изредка раздавались отдельные выстрелы. По показанию свидетеля Ланда, дом которого выходит на площадь главной улицы местечка, он из окна своей квартиры видел как на площадь собралось несколько сот гайдамаков. Кто то им сказал речь, после которой они рассыпались по городу. Вскоре до него стали доноситься крики убиваемых людей. К нему самому вошли 4 гайдамаки и один из них замахнулся на него шашкой, но другой его остановил. От него потребовали денег, и он отдал около 6 тысяч рублей, уверяя, что больше у него нет и предлагая взять все его вещи, но оставить ему жизнь. Вещей они не взяли, и направились к выходу. Тот самый гайдамак, который остановил своего товарища, грозившего ему шашкой, уходя, сказал ему: "Ты лучше спрячься, так как придут другие и тебя, наверное, зарежут". Ланда, который был один в квартире, так как свою жену и единственную дочь он предварительно отправил в другое место, при помощи этого гайдамака взобрался на чердак по приставной лестнице, которую тот же гайдамак подал ему на чердак, куда он ее и запрятал. С чердака Ланда мог наблюдать все те ужасы, которые происходили в Фельштине. Он видел, как убивали стариков и детей, которых вытаскивали из домов. Спустя много времени он возле своего дома заметил труп женщины, и, предположив, что это его жена, соскочил с чердака, чтобы посмотреть на труп. Он убедился что

это не его жена, но обратно в свою квартиру войти не решился, на чердак не мог уже взобраться, в виду того, что на чердаке осталась лестница. Он тогда вбежал в дом русского соседа и просил его приютить, но оттуда его вытолкали. Тогда он вбежал на чердак соседнего дома и там спрятался в соломе. Это заметили два парня из пориченской охраны. Они погнались за ним, взобрались на чердак, но его не нашли; они пытались поджечь солому, но это им не удалось.

Другой свидетель, Свицер, недавно вернувшийся с фронта, рассказал что он с своей матерью и сестрами прятались у себя дома и что перебивало несколько гайдамацких групп, от которых он откупился деньгами. Когда явилась последняя группа, у него уже денег не осталось. Он вышел к ней на улицу и стал умолять, чтобы его пощадили. Он прибег к хитрости и, обращаясь к одному гайдамаку, заявил, что он вместе с ним лежал в окопах во время войны. Гайдамак стал в него всматриваться, а затем перевел свой взор на его ноги и сказал: “У тебя хорошие сапоги, отдай их мне”, тот охотно согласился и вместе с гайдамаками вошел в дом, где он снял свои сапоги. Гайдамак, в свою очередь, снял свои сапоги и надел его. Затем он вынул из кармана свежие портянки, передал их Свицеру и помог ему надеть его старые сапоги. Получив еще галоши, он обратился к своим товарищам со словами: “Не будем же мы резать человека, с которым я сидел в окопах”. Гайдамаки ушли. К вечеру Свицер со своими домашними, не зная, что резня уже кончилась, решил больше в квартире не оставаться и, пробираясь сквозь трупы по улицам, они все выбрались из местечка и всю ночь провели в поле. Они вернулись лишь на следующий день, когда узнали, что в местечке спокойно. Свицер тогда отпра-

вился на квартиру своего брата, бывшего председателем еврейской общины; с трудом шагая через трупы, добрался до его квартиры и там увидел своего брата, его жену, ее родителей, а также еще несколько человек, прятавшихся в этом доме – всех зарезанными.

Свидетель Креймер рассказывает, что он был в Проскурове во время проходившего там погрома. Спасая свою жизнь, он в воскресенье 16-го февраля в 12 часов дня оправился пешком в Фельштин, где он постоянно проживает. Но в деревне Малиничы он был арестован милиционером и препровожден в милицию. Начальник милиции объявили, что он должен его препроводить обратно в Проскуров в комендатуру. На указание, что там его расстреляют, на просьбу не отсылать его туда, начальник милиции ответил, что он сам подвергается большому риску, если он этого не сделает. Он показал ему телеграмму, полученную им от Проскуровского коменданта Киверчука о том, чтобы всех агитаторов и евреев расстреливать на месте или препровождать до расстрела к нему в Проскуров.

В это время милиционеры привели целую семью, которая таким же образом спасалась из Проскурова, направляясь в Фельштин. Но на вопрос откуда и куда эта семья следует, глава семьи догадался ответить, что они направляются из Фельштина в Проскуров. Тогда начальник милиции распорядился препроводить эту семью обратно в Фельштин. Этим воспользовался свидетель Креймер и тут же в присутствии начальника просил эту семью сообщить его родным в Фельштин о том опасном положении, в котором он очутился и просить их, чтобы они не остановились решительно ни перед какими средствами, чтобы спасти его. После этого начальник согласился оставить его в деревне до

следующего утра. Но через некоторое время, и приблизительно через два, милиционеры привели еще 16 евреев, спасавшихся из Проскурова. Тогда начальник милиции заявил, что такую массу людей он не может оставить до утра у себя и решил всех их, в том числе и Креймера, немедленно отправить в Проскуров. Их уже посадили на подводы, но в это время из Фельштина позвонили по телефону и знакомый начальник милиции настойчиво его просил за Краймера. Когда вновь было решено оставить всех до утра в деревне. Вечером Краймеру удалось переговорить с одним местным евреем, который от имени его и еще 4 евреев вошел в переговоры с начальником милиции об отпуске их в Фельштин за определенную сумму. Была условлена сума и 5 тысяч рублей, которая была внесена. Благодаря Краймеру и еще 4 евреям с семьями последних удалось на подводах уехать в Фельштын. Прочие же евреи, не имевшие денег, чтобы уплатить по тысяче рублей препровождены обратно в Проскуров.

В Фельштин Краймер прибыл в понедельник днем, а вечером туда прибыли гайдамаки. Он успел заблаговременно отправить своих родных в ближайшее село, а сам он спрятался в погреб, где провел всю ночь, а также следующий день. Сквозь щели досок, которыми был прикрыт погреб, он видел отдельные эпизоды происходившей резни, а также видел, как милиционеры, в особенности крестьяне, грабили товары из магазинов, а также имущество домов.

Свидетель Шрейдер удостоверят, что такие же телеграммы, какая была получена от Киверчука начальником милиции в Малиничках, были разосланы другим селам и деревням, и что благодаря этому многие евреи были расстреляны на местах. Ему известно, что бе-

жавшие из Фельштына еврейка Бровер с детьми, была также препровождена для расстрела, но откупилась за большие деньги.

По словам того же свидетеля Шрейдера, будучи хорошо знакомым с начальником почтово-телеграфной конторы, который вместе с тем заведовал местным информационным бюро, он в понедельник в 12 часов дня отправился к нему, чтобы осведомиться о положении. При нем начальника вызвали из Проскурова по прямому проводу. Он оставался у аппарата около часа. Когда он вернулся, Шрейдер обратился к нему с вопросом: “Что же Вам сообщают из Проскурова?”, тот ответил, что гайдамаки пошли по всему Проскуровскому уезду и, вероятно, будут и в Фельштине. На вопрос, что же будет в Фельштине, неужели повторение проскуровских ужасов, тот дал уклончивый ответ. На повторенные вопросы он ничего не ответил. Тогда Шрейдер стал с ним торопливо прощаться, чтобы сообщить о слышанном евреям. Когда он уходил, начальник ему сказал: “Заходите вечером”. Но Шнейдер в сердцах ему ответил, что ему в такое время некогда ходить по гостям.

Надо заметить, что вечером уже пришли гайдамаки, которые все равно не выпускали евреев из домов. Шрейдер провел ночь с понедельника на вторник, весь день вторника и ночь на среду в погребе, где прятался, не зная, что резня к двум часам дня во вторник уже была окончена. Он вышел из погреба лишь утром в среду, но и тогда еще трупы в изобилии валялись по улицам. Он стал помогать раненым и с этой целью отправился в земскую больницу. Там также находился начальник милиции и Шрейдер был невольным свидетелем следующего разговора начальника милиции с губернским начальником из Каменца. Очевидно, на вопрос из Ка-

менца о бывших в Фельштинских событиях, начальник милиции докладывал: В понедельник утром явились казаки, которые называли себя гайдамаками. Атаман их обратился ко мне с предложением не мешать поступить с евреями так, им заблагорассудится. И когда он меня спросил, согласен ли я на это, – я ему ответил: “у меня сил против вас нет, и я вам мешать не могу”.

Далее он сообщил о происходившей резне в местечке и указал, что число убитых около 500. Перед тем, как покинуть местечко, сообщил он, тот же атаман сказал мне – не мешайте крестьянам сделать то, что сочтут нужным. Пусть заберут то, что жида за долгое время высосали из народа. И крестьяне действительно приехали с подводами и забрали еврейское имущество.

В Фельштинских собралось несколько сотен гайдамаков, т. е. очевидно, все те гайдамаки, которые были в Проскурове, так как весь третий гайдамацкий полк состоял всего из нескольких сотен.

Характерно, что некоторые из прибывших в Фельштинских в понедельник вечером гайдамаки приходили в еврейские квартиры и просились на ночлег. Им не только предоставили ночлег, но обильно угостили ужином, и сластями. Эти гайдамаки вели себя чинно и даже учтиво. Они уверяли, что прибыли в Фельштинских без всяких злых намерений и что на следующий день уйдут обратно. Однако, утром, после сигнального рожка, эти же гайдамаки резали тех самых евреев, которые их приютили.

Возник вопрос, как сопоставить Фельштинскую резню с тем обещанием, которое, по словам Верховых и других, Семосенко дал на воскресном заседании Думы – отозвать гайдамаков из Фельштинских.

Фельштинские евреи уверяют, что Семосенко дал

соответствующее телеграфное распоряжение, но что оно было скрыто начальником почтово-телеграфной конторы.

Тут явное недоразумение. Между Фельштиным и Проскуровым расстояние всего 25 верст, и гайдамаки, пришедшие в Фельштин в понедельник вечером, вышли несомненно из Проскурова в тот же день утром. Ясно, что от Семосенко требовалось не отозвать казаков из Фельштина, а просто их туда не посылать. Но возможно, что не во власти Семосенко было удержать их в Проскурове.

Надо помнить, что гайдамакам была обещана в Проскурове кровавая потеха над евреями в продолжении трех дней. Но опыт первого, субботнего дня, очевидно, превзошел ожидания самого Семосенко и Киверчука. Решено было поэтому в Проскурове резню приостановить. Но в то же время гайдамаки, отведав еврейской крови, разохотились и проявили волю к дальнейшей резне. Не так то легко, по-видимому, было их остановить. Вместе с тем и телеграммы, разосланные Киверчуком по уезду, о которых упоминается выше, взбудоражили весь уезд. С точки зрения Киверчука после того, что в уездном городе Проскурове – было бы несправедливо и, пожалуй, обидно оставить его совершенно без еврейской крови. Как бы то было, но гайдамаки получили возможность отправиться в уезд. Придумать им была предоставлена свобода действовать по их собственному усмотрению. От них зависело поступить так или иначе. Этим объясняется, что в м. Ярмолинцы, где также побывали большевики, они ограничились значительной суммой денег, которые местные евреи им вручили, выйдя из местечка им на встречу, и резни не произвели. Но когда они пришли в

Фельштин, то там они нашли уже готовое погромное настроение. Это погромное настроение создалось той охраной из Поричья, которую пригласил начальник милиции, а равно и самим этим начальником милиции, который по всем данным сочувствовал и способствовал погрому. Даже его 80-ти летний старик-отец во время резни, держал толстую доску в руках, добивал раненных евреев, что подтверждается несколькими свидетелями, видевшими это с чердака, на котором они прятались. Это погромное настроение поддерживалось и начальником почтово-телеграфной конторы, который обо всем был осведомлен, но ничего не сделал не только для предотвращения погрома, но даже для смягчения и его, что в достаточной мере явствует также из показания свидетеля Шнейдера. Под влиянием этого погромного настроения разгуль гайдамацкой черни в Фельштине был безудержный.

Фельштинский погром продолжался несколько часов. Убитых оказалось 485 человек, а раненных 180. Из числа раненных свыше ста человек умерло от ран. Таким образом всех убитых оказалось 600 человек, что составляет почти одну треть еврейского населения в местечке, насчитывающегося всего около 1900 еврейских жителей.

Надо заметить, что в Проскурове гайдамаки в субботу, приняв присягу резать, но не грабить, честно исполнили святую присягу. Грабежи со стороны гайдамаков были там редки. Но от субботы до вторника, когда произошла Фельштинская резня, прошло несколько дней и за это время святость присяги, очевидно, выдохлась из сознания гайдамаков. В Фельштине грабежи шли об руку с резней.

Надо еще заметить, что в то время, как в Проску-

рове случаи изнасилования были единичны – в Фельштине их было слишком много. Большинство из зарезанных женщин предварительно изнасиловались. Но и многие из уцелевших подверглись той же участи. Зарегистрировано двенадцать случаев, когда несчастные женщины вынуждены были лечиться от последствий.

Уходя после данного сигнального рожка, гайдамаки облили керосином и бензином 5 лучших в местечке домов и подожгли.

Так завершили эти воины свою работу на благо украинского отечества.

Так закончилась эта Проскурово-Фельштинская кровавая вакханалия.

Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914-1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах. К.: Видавництво імені Олега Теліги, 1998. С.237-244.

№ 12

Газетне повідомлення про події в Проскурові 15 лютого 1919 року

27 лютого 1919 року

В ніч з 14 на 15 лютого під впливом большевицької агітації, місцеве населення Проскурова та частини залоги себто: Проскурівський кінний та інший полки, захопили пошту й повели наступ на дворець, де стояли Запорожська козака бригада й Гайдамацький полк, з метою захопити владу й утворити Совдеп на всьому Поділлі. Одночасно з цим в самому місті почалися арешти представників влади та українських діячів. Наступ повстанців на дворець був відбитий Гайдамацьким

полком і коли він увійшов у місто, здоганяючи втікачів повстанців, та був обстріялний з будинків. Це власне й викликало такі сумні наслідки, як 1000 чоловік забитих і 300 ранених. Зараз в місті спокій і судова влада в негайному порядку провадить слідство.

Життя Поділля. – 1919. – 27 лютого. – С.3. Оригінал. Друкований відбиток.

№ 13

Урядове звернення Директорії УНР про недопустимість єврейських погромів в Україні, які провокують більшовики

Лютий 1919 року

Про погроми на Україні

При старому режимі царські слуги казали, що жиди це вороги народа і весь час через свої газети, а також через агентів розпалювали цю ненависть серед селян, а особливо в війську. Наслідком цього були жидівські погроми, які провадились з нечуваною жорстокістю. Царі не давали народу землі, держали народ у темряві, що дратувало народ, викликало незадоволення. Поліція царська старалась всю вину скласти на жидів, на них грім гніву народнього направити. Тепер знову починають з'являтись такі-ж явища. Із-за того, що знаходяться окремі особи спекулянтів, або групи із жидів, які стоять на ґрунті большевицькому, не можна всіх жидів як націю обвинувачувати. Ми, демократи, мусимо пам'ятати, що всі народи у нас на Україні рівними правами

користуються, що в спільці і згоді народів ми будемо мати силу нашої Республіки і багатство краю.

Отже, селяне і робітники, агітаторів, котрі кличуть до погромів, тягніть до відповідальности і не піддавайтесь заходам контрреволюціонерів, котрі пролізли всюди між військом в образі царських і гетьманських офіцерів і мутять його ріжною чорносотенною агітацією. Відомо також, що большевики, аби спровокувати Українську ідею, яка ввесь час стоїть на перешкоді їхнього панування на Україні, підбивають багатьох з вас до жидівського погрому.

Погром жидів це сором для всякої свідомої нації, а для нас українців особливо тепер, коли ми боремося за те, щоб завести лад, порядок, рівність і братерство всіх, хто живе на нашій землі, будь то жид, татарин чи циган. До єднання і спільної праці трудящих клясів усіх народів Української землі – кличемо Вас, селяне і робітники.

Нехай будування нашої Трудової Республіки не псує ця дикунська жадоба крові, чужого майна, сліз своїх сусідів.

Не самосуд, а суд правий, розслід над винним; не погроми, а організована ідейна боротьба допоможуть нам у наших змаганнях до кращого вільного життя.

Центр. Інф. Бюро при Директори У.Н.Р.

м. Винниця, Лютий 1919 року.

Держархів Хмельницької обл. Листівка. Оригінал. Друкований відбиток.

№ 14
Постанова
Ради Народних Міністрів УНР
про заходи щодо недопущення погромної агітації

14 квітня 1919 року

Журнал

Засідання Кабінету Народних Міністрів від 14-го квітня 1919 року

Ч. 97

Головував: Б.Мартос.

Присутні міністри: А.Лівицький, І.Мазепа, Отаман Г. Сиротенко.

Секретарював: В.Крушинський.

Засідання відкрито о 8-й год. вечору.

Слухали:

І. Доклад Голови Кабінету (про) внесення Міністра Єврейських справ про міри, необхідні для паралізування погромної агітації та про включення його jako Міністра єврейських справ в склад Кабінету.

Постановили:

II. а) Звернутися до п.Головного Отамана з проханням видати наказ про саму строгу через відповідних військових начальників цензуру всіх відозв.

б) Доручити Міністру Юстиції та Військовому негайно призначити в справі погромної агітації слідства для притягнення винних в виданні, надрукованні та розповсюдженні погромних відозв до самої суворої відповідальности.

в) Заснувати при Міністерстві Внутрішніх Справ штаб організаторів-інформаторів

г) Надати Міністру єврейських Справ право брати

участь в тих засідання Кабінету, які будуть призначатися до розгляду справ, внесених Міністром Єврейських справ.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.1065, оп.1, спр.18, Арк. 18-18 зв.

№ 15

Наказ по військах армії УНР із заборонаю піддаватися погромній агітації, надрукований у газеті „Подольский край”

19 квітня 1919 року

Выписка из газеты
«Подольский край»
Вторник «17» июля 1919 г.,
Каменец-Подольск.
Официальный отдел

Копия

Приказ
Главного Управления войск Украинской Народной
Республики
№ 259, 19 апреля 1919 г. (По Канцелярии военного
Министерства).

77. Оглашаю приказ войскам Действующей армии от 10 апреля 1919 г.

«Черносотенцы, большевики и просто грабители производят среди наших казаков бешенную агитацию за то, чтобы уничтожать и грабить еврейское население,

которое будто бы является виною всего, что делается у нас на Украине и России. Эта компания всеми способами старается визвать на Украине еврейские погромы, чтобы на этом совершить свое грязное дело. Черносотенцы надеются, что когда начнутся у нас беспорядки и погромы, то скорее придут на Украину союзники и посадят царя, который вернет прежнее положение. Большевики же и другие грабители и разбойники – просто, чтобы набить себе карман и, грабя еврея, запустить свои лапы и к другому, кто попадет под руку. Подобные людишки стараются пролезть в нашу армию и, прикрываясь верой, подбивают подлинных народных оборонцев вторить беспорядкам, чтобы скорее накинуть петлю на шею нашему вольному украинскому народу. Казаки, что желают добра своей родине, кто хочет, чтобы не было у нас чужаков, – китайцев и латышей, московских грабителей – большевиков и т.п., кто хочет, чтобы снова не было царя или гетмана, кто хочет, чтобы наш народ был вольным республиканским, тот обязан помнить, что всякий беспорядок и в особенности погром мирного населения приведет до того безладья и страшно вооруженного врага, что со всех сторон на нас насовывается. Помните, казаки, что из-за погромов может ослабиться наша сила, ибо смерть невинно убитых во время погромов навлечет на нас злобу и число наших врагов еще увеличится. Казакам, снова бить вооруженного врага, кто бы он не был, а не воевать с женщинами, детьми и стариками, на что нас хотят подбить враги, чтобы запятнать перед светом наш народ и нашу державность. Вперед приказую: всех, кто только будет проводить погромную агитацию между казаками, задержать и немедленно предать чрезвычайному суду. Попытки погромной агитации в войсковых частях немедленно подавлять.

Подписал:

В.И.О. наказного атамана Мельник.

За Начальника штаба действующей армии сотник – Синклер.

Подписал:

И.о. Военного министерства атаман – Сиротенко.

С оригиналом верно: Начальник Канцелярии Атаман – Балкин.

Машинопис.

Держархів Київської обл., ф. 3050, оп.1, спр.37, арк.61. Машинопис.

№ 16

Закон Директорії УНР про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування єврейських погромів

27 травня 1919 року

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ
ЗАТВЕРДЖУЄМО:

Голова Директорії Петлюра

Члени – А.Макаренко

Член-Секретарь Ф.Швець 27

травня 1919 року.

Посвідчую: Т.в.о. Державний Секретар

Іван Лизанівський:

Ухвалений Радою Народніх міністрів

Закон

Про утворення особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромних подій.

1) Для розслідування протиеврейських погромних подій закласти Особливу Слідчу Комісію з найширшими повноваженнями.

2) Усі справи, по яких цею комісією буде виявлено винних, передати до розгляду надзвичайного військового суду.

3) На Особливу Слідчу Комісію покладається:

а) всестороннє розслідування протиеврейських погромів на території України і злочинної агітації проти єврейського населення.

б) виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальності.

4) Комісія розпочинає справи з пропозиції Міністра Юстиції по зносінах його з Міністром Єврейських Справ.

5) Комісія складається: з Голови, який призначається Директорією з ухваленого Радою Народніх Міністрів внесення Міністра Юстиції, і п'яти членів, які призначаються відповідними Міністрами по одному від Міністерств Юстиції, Військового, Праці, Внутрішніх Справ і Єврейських Справ.

6) Для законности постанов Комісії необхідна участь в засіданні Голови Комісії або його заступника, яким вважається представник Міністерства Юстиції, не менше двох членів Комісії та Секретаря Комісії чи його товариша.

7) Постанови Комісії оскарженню не підлягають, а постанови та акти окремих членів Комісії та осіб, виконуючих її доручення, оскаржуються до Комісії, при чому скарга не затримує дальнішого руху справ.

8) Комісія має окрему канцелярію в складі Секретаря, його Товариша та трьох урядовців по призначенню Голови Комісії.

9) Комісія, окремі члени її з доручення Комісії, а також особи, які будуть в розпорядженні Комісії для переведення розслідування, користуються всіма правами, судових і військових слідчих і виконують свої обов'язки згідно уставів: судочинства карного й військово-судного.

10) Комісії надається право накладати на військових і судових слідчих, членів окружних, апеляційних і військових судів виконання слідчих обов'язків як по окремих дорученнях, так і по цілих справах, при чому в такому разі ці особи вважаються прикомандированими в розпорядження Слідчої Комісії.

11) Комісія, окремі її члени й особи, що знаходяться в її розпорядженні, мають право безпосередніх зносин зо всіма урядовими особами й установами, безпосередньої виїмки кореспонденції, накладення арештів на капітали та інші цінності, заборони вивласнення нерухомого майна осіб, притягнених до слідства, переведення трусів і арештів, а також мають право вимагати від усіх осіб і установ державних, громадських і приватних неодмінної допомоги і співучасти.

12) Комісія має право безпосередньо підіймати переслідування проти урядових осіб усіх рангів, як за загальні, так і за службові карні вчинки, що в зв'язку з погромними подіями. Правило це відносно службових злочинів не поширюється на урядових осіб судової та військово-судової офіції.

13) Комісія має право тимчасово усувати з посад усіх притягнених до слідства урядових осіб за винятком, зазначеним в статті 12 цього закону. Постанова про усунення надсилається для виконання відповідному начальству. Урядові особи перших трьох класів можуть бути тимчасово усунені з посад після ухвали Ра-

дою Міністрів внесеної Міністром Юстиції пропозиції Слідчої Комісії про це усунення.

14) Прикорочення обвинувачення переводиться по постанові Комісії при участі в складі комісії особи прокурорського догляду по призначенню Міністра Юстиції.

15) Зазначені справи з постановами, викладеними пристосовно до вимог статті 520 Устава Карного Судочинства, Комісія передає відповідному військовому начальникові, який користується правами Командира Корпусу, котрий на підставі закону від 26 січня 1919 року складає надзвичайний військовий суд для розгляду цих справ.

Примітка: У випадках, коли це визнають необхідним Міністри Юстиції, Військовий і Єврейських Справ, склад надзвичайного військового суду призначається Директорією по загальному приставленню вищезазначених міністрів.

16) Комісії надається право, не дочекаючись закінчення всього розслідування, передавати тим же порядком до зазначеного суду з'ясовані справи щодо окремих обвинувачених.

17) Видатки на утримання Особливої Комісії переводяться з коштів Державної Скарбниці й потрібні суми асігнуються в розпорядження Міністра Юстиції в порядку авансового асігнування.

18) За працю в комісії, крім утримання, що одержуються в інших державних інституціях за всіма добавками, в тім числі й евакуаційними по постійних посадах, одержують: Голова Комісії, члени Комісії і особи, прикомандировані до Комісії для постійної праці до 50 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

19) Голова і члени комісії, які не займають урядо-

вих посад, одержують винагороду за участь у комісії: Голова до 150 гривень, а члени по 120 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

20) Канцелярські служачі, які будуть прикомандировані до Комісії з державних інституцій, крім отримання за всіма добавками, в тим числі й евакуаційними по їх постійних посадах, одержують винагороду за працю в Комісії по 30 гривень на добу з тим, що ці гроші видаються щотижня.

21) Канцелярські служачі, які не займають урядових посад, одержують винагороду за працю в Комісії по призначенню Голови Комісії тим же порядком не вище ста гривень секретарю і 80 гривень іншим урядовцям на добу.

22) Голова Комісії користується правами урядової особи 3-ої класи, а члени Комісії правами 4-ої класи.

23) На видатки по утворенню Особливої Слідчої Комісії і переведення в життя цього закону асигнувати в розпорядження Міністра Юстиції з коштів Державної Скарбниці двісті тисяч (200.000) гривень авансу.

24) Закон цей перевести в життя по телеграфу.

За Голову Ради Народніх Міністрів – Андрій Лівичський

Міністр Єврейських Справ П. Красний

З оригіналом згідно: За Начальника Відділу Департаменту

Законодавчих Справ Державної Канцелярії (підпис)

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2208, оп. 1-спр. 110, арк. 19-20. Копія. Машинопис.

№ 17

**Відозва державного інспектора армії УНР отамана
М.Гавришка до єврейського населення з
проханням не поповнювати більшовицьких
лав і припинити ворожнечу проти
республіканських військ**

4 червня 1919 року

Відозва до єврейського населення.

На привеликий жаль, деякі особи з єврейської молоді потягнулися до більшовицької авантюри і почали проповідувати комунізм, в який і самі не вірили. Деспотичним поведженням більшовиків з релігією, селянством та з єврейським населенням, а також грабунками, вони визвали до себе ненависть усіх честних людей. В той час, коли славетні борці за права народу – запоріжці ведуть завзяту боротьбу з грабіжниками, деякі темні личности стараються скористуватись цим, щоб натравити одну націю на другу. З одного боку підбивають єврейське населення виступати проти республіканського війська, лякаючи населення, що коли воно не буде боронитися, то війська його переріжуть, а з другого боку підбивають козаків на розправу з єврейством.

Вся ця чорносотенна праця буде гостро каратись.

Тому мною виданий самий гострий наказ під загрозою смерти не виступати проти мирного єврейського населення, та взагалі проти мирного люду, а з другого боку звертаюсь до єврейського населення, щоб воно усима засобами припиняло ворожнечу проти Українських Республіканських військ. Я гадаю, що єврейське населення віднесеться з повним довір'ям до мене та

доручених моєї інспектурі Запоріжських військ і всі сили свої положить, аби допомогти мені положити кінець виникнувшій ворожнечі. Там, де не буде виступу проти військ республіки з боку єврейського населення, там забезпечу Вам саме гарне до Вас відношення військ і населення.

Державний інспектор Республіканських
запоріжських військ, отаман   Микола Гавришко

Держархів Київської обл., ф. 3050, оп. 1, спр. 37, арк. 118. Копія.

№ 18

Повідомлення про постанову Ради Народних Міністрів УНР про заходи щодо припинення антиєврейської пропаганди

15 червня 1919 року

Офіційально.

Кабінет Народніх Міністрів на засіданні дня 14 червня 1919 р., заслухавши доклад Міністра Єврейських Справ про події, які мали місце в останні дні в містах Кам'янці і Проскурові і про злочинну погромну протиеврейську агітацію, постановив:

1) Звернутись через Голову Ради Народніх Міністрів до Головного і Наказного Отаманів, аби були вжиті самі рішучі заходи до цілковитої ліквідації погромних протиеврейських подій, а виновні щоб були потягнені до суворої кари по законам військового часу.

2) Доручити Міністрам Військовому і Внутрішніх Справ вжити негайно всіх заходів до встановлення нормального життя і забезпечення життя та спокою всего

населення.

3) Доручити Міністру Преси і Інформації стежити, щоби в пресі і в відозвах не велось злочинної погромної протиеврейської агітації, а винних потягати до суворой відповідальности.

4) Доручити Військовому Міністру вияснити справу з арештами, негайно визволити невинних і вжити заходів до припинення самочинних арештів.

5) Звернутись до Наказного Отамана, аби був оданий наказ всім комендантам припинити розповсюдження злочинної протиеврейської погромної літератури.

6) Доручити Міністру Шляхів вжити заходів до припинення розповсюдження на залізницях погромної літератури і забезпечення життя проїзжаючих пасажирів.

7) Перевести негайно слідство і вияснить справу з друкуванням погромної протиеврейської літератури.

8) Звернутись від імені Народнього Правительства до населення і Армії і вияснити їм ті сумні наслідки і величезну шкоду, які несуть для Українського народу і для діла визволення Української Народньої Республіки протиеврейські погромні події, і закликати населення і козацтво ділом допомогти Народньому Уряду знищити в корні всі ці злочинні для нашої республіки з'явища.

9) Постанову цю роспублікувати негайно.

Міністр Преси і Інформації Іван Лизанівський.

Кам 'янець-Под., 15 червня 1919 року.

Друкарня М.Гусятінера.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2060, оп. 1, спр. 24, арк. 11. Листівка. Друкований відбиток.

№ 19

Постанова Ради Народних Міністрів про боротьбу з єврейськими погромами на Поділлі

16 червня 1919 року

Журнал
засідання Кабінету Народніх Міністрів від 16
червня 1919 року

Головував: Б.Мартос.

Ч. 127

Присутні Міністри: І.Мазепа, Щадлун, І.Лизанівський, Т.Черкаський, Г.Сиротенко, О.Безпалко, А.Лівицький, М.Ковалевський, Д.Одрин, П.Красний.

Державний секретар Л.Шрамченко

Засідання відвідав Член Директорії п. Швець.

I. Слухали:

1. Доклад Міністра Єврейських Справ про погроми єврейського населення в деяких місцях Поділля.

2.

II. Постановили:

1. Прохати Міністра Внутрішніх справ прискорити доручену йому організацію жандармерії, обов'язково включивши в її склад кінну частину.

2) Звернути увагу Комендатури тила на більш інтенсивну боротьбу з мародерством, грабіжництвом і т.ін.

3) Повідомити Державного інспектора Дієвої Армії про необхідність з боку Державного Інспекторіату вжити рішучих заходів щодо припинення погромних настроїв в Дієвій армії.

4) Доручити Міністрові Юстиції переглянути зако-

ни, які карають за погромну агітацію та утворення погромів і проект необхідних змін в цих законах внести якнайскоріше на розгляд Кабінету Народніх Міністрів.

5) Доручити Міністрові Преси й Інформації по згоді з Міністрами: Внутрішніх Справ, Юстиції та Військових Справ розробити плян боротьби з погромною агітацією як словесною, так і в пресі, і негайно перевести цей плян в життя.

6) Прохати Міністра Юстиції притягти до відповідальности редактора газети «Козак», в якій не перестають появлятися статті, співчуваючі погромним настроям і відповідній агітації.

7) Вищезазначені постанови Кабінету, які ухвалені з метою припинення погромної агітації і погромів, негайно публікувати в часописах.

З оригіналом згідно:

Діловод: (підпис нерозбірливий)

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1065, оп. 1, спр. 14, арк. 147–147 зв. Копія. Машинопис.

№ 20

**Телеграма Головного Отамана військ УНР
С. Петлюри коменданту тилу з вимогою негайно
розстрілювати провокаторів, що підбурюють
козаків до єврейських погромів, і повідомляти про
це населення**

17 червня 1919 року

Копія телеграми,
одержаної Канцелярією Військового Міністерства

з Ставки 17 червня 1919 р.

Нижче цього передаю для відому та виконання в копії телеграму Головного отамана Ч. 279.

Всім всім смерть погромникам
Телеграма Головного Отамана Військ Української
Народньої Республіки

Коменданту тила

Копія Наказному Отаманові

Прем'єр-Міністру Міністру Внутрішніх справ Міні-
стру Єврейських справ

В часопису «Український козак», число третє, пові-
домлення, що в Волочиську після вступу нашого війсь-
ка самими козаками був заарештований невідомий
робітник, що підбивав наших козаків до єврейського
погрому. Коли це було в дійсности, то наказую провока-
торів негайно розстрілювати, повідомивши про це на-
селення. Надалі в таких випадках вимагаю твердості
і рішучої розправи з такими провокаторами по закону
військового часу.

Ч. 279. 8 червня 1919 року.

Головний Отаман Петлюра

Наштадарм Тютюник 17 червня 1919 р.

Ч. 1599/2283

З оригіналом згідно: Діловод (підпис).

*Центральний державний архів вищих органів влади та управ-
ління України, ф. 1092, оп. 2, спр. 169, арк. 32. Копія. Машинопис.*

№ 21

**Декларація трудової групи Кам'янецької
Подільської єврейської громадської ради про
підтримку українського уряду і засудження
єврейських погромів**

8 липня 1919 року

Історія єврейського трудового народу на Україні тісно зв'язана з історією українського народу.

Кожна п'ядь української землі полита потом і кров'ю також і єврейського народу. Гніт експлуатації Україні різними імперіалістами одночасно був гнітом єврейських трудових мас.

Безправство українського народу за час царату було одночасно безправством єврейських працюючих мас бувшої «смуги осілости». Спільна доля, що скувала спільними віковими стражданнями єврейський та український народи, дає єврейському трудовому народові право бути певним, що українська земля належить йому також, як і українському, і що в українській хаті він являється не пасинком, не тимчасовим гостем, а рівноправним, разом з українським трудовим народом господарем на Україні. У економічній та політичній визволенню України всі трудові елементи її однаково заінтересовані.

Через те в мент великої революції, в мент політичного, національного та економічного визволення України єврейський трудовий народ не може байдуже додержувати нейтралітету.

Єврейські трудові маси разом з українським трудовим народом будуть боротися за самостійну та незалежну Українську Народню Республіку. А тому ми пев-

ні, що найкращим задоволенням за вікові страждання наші може бути тільки вільна, ніким не експлуатуєма Україна, будування котрі має приводитися так, щоб відповідну участь в цьому приймала єврейська демократія. У всіх державних та громадських інституціях єврейська демократія мусить мати певну можливість участі, ініціативи та роботи.

Здобутий в 20 століттю лозунг «самовизначення народів», на котрім і український народ будує свою державність мусить бути наріжнем камнем державного будування України відносно до оселяючи Україну народів, через те ми вимагаємо, щоб оголошена національно-персональна автономія, в котрій більш всього зацікавлені єврейські трудові маси була широко і глибоко здійснена через Міністерство Єврейських Справ та єврейські місцеві і центральні органи національного самоврядування. Ми підтримуємо Міністерство Єврейських Справ Української Народньої Республіки і активно допомагаємо йому в здійсненню національно-персональної автономії, котру єврейська демократія завоювала.

Стоячий на чолі України соціалістичний Уряд дає нам право гадати, що молода Україна буде будуватися на принципі інтересів трудящихся мас.

Цей Уряд ми, працівники, активно підтримуємо і вимагаємо, щоб Уряд рішуче і до кінця продовжував боротьбу з темними і провокаторськими елементами, котрі приймають пряму і посередню участь в кривавих єврейських погромах на Україні.

Тисячі замордованих в погромах євреїв на Україні, втрати на сотні мільонів єврейського населення, бешкети в єврейських містах і містечках та вимагання хижаків викликають самий палкий протест єврейського

трудового населення.

Руїна міст і містечок України, де зосереджено єврейське населення, тягне за собою руїну всієї країни, бо в промислово-відсталій Україні єврейська трудова маса являється найбільшим фактором господарчого розвитку країни.

Голова Трудової Групи Кам'янець Под. Євр. Громадськ. Ради Яков Крайз.

З оригіналом згідно:

Начальник відділу (Підпис)

Трудова громада. – 1919. – 12 липня. – № 16. Оригінал. Друкований відбиток.

№ 22

Повідомлення про зустрічі єврейських діячів з Головою Директорії С. Петлюрою в Кам'янці

17 липня 1919 року

Переклад з єврейської мови до пана Міністра єврейських справ

Доклад делегації єврейського населення,
бувшої у Пана Головного Отамана 17 липня ц.р.

Пан Головний Отаман починає промову тим, що він прохав Міністра Внутрішніх Справ і Міністра Єврейських Справ, щоб до нього прибула делегація всього єврейського населення, а не від партій, щоб переговорити про бажання п. Головного Отамана й про бажання представників єврейського населення, як найкраще

упорядкувати мирне сожиття цих двох народів.

Бесіда була не політичною, але зовсім відсторонити політичний мент є неможливим.

Большовизм існує, це хвороба, але большевизму не буде, тому що він не має корінів на Україні, де 84% населення це селяне. Протиєврейські ексцеси це результат роздратування, викликаного провокацією. З провокацією я буду нещадно боротися як з огляду державного, так і з огляду військового.

Я добре розумію, що козаки, котрі грабують, – з людей військових перетворюються в простих бандитів. Козаки це вже розуміють і самі вживають проти цього заходів. В зв'язку з розвитком наступу нашої армії я буду вимагати від інспектури і військового начальства, щоб вони вживали самих рішучих заходів в боротьбі з погромами.

В Галичині євреї йдуть разом з українцями. Поляки їх однаково переслідують, а Галицьке Суспільство дуже оцінює цю спільну працю. А також і наші козаки звернули свою увагу на це. Він хоче слово від делегації, що вона буде впливати на той бік фронту. Він розповсюдить по той бік фронту свої телеграми і телеграми єврейського Міністра. Він буде впливати на повстанців, що треба жити в повній згоді з єврейським населенням. Треба боротися з большевиками, але боротьби з євреями він не допустить. Йому відомо, що большевики хтять деморалізувати українську армію навіть асігнували для цього мільйони грошей. Йому відомо, що большевики грабують єврейське населення, так було в Солонківцях, і він радив представникам єврейського населення Солонківців звернутися до Єврейського Міністра, доставити йому спис шкід, а Міністр вже буде дбати, щоб уряд асігнував необхідні

кошти. Поки що він видав їм допомогу на кілька днів. Він хоче почуття від делегації слово, котре переконало би його, що єврейське населення допоможе йому в боротьбі з більшовиками. Але окрім боротьби з більшовиками, Україна веде боротьбу за свою самостійність. Євреї весь час підтримували Українську самостійність. Він прохає і надалі підтримувати його в цьому. Війську необхідні набої, і він прохає допомогти дістати їх через Румунських євреїв Крайз говорить: Як би не хотіли обійти політичний мент, це є неможливим, понеже делегація складається з слідуєчих осіб: Равина Гутмана – представника Кам'янецької ордохотксії, Кнейдермана – представника Кам'янецької Єврейської Громади, Альтмана – представника сіоністів і Громади: Крайза – представника трудових кол, Драхлера – представника Поалей-Ціон і Богарада – представника Бунда і з'єднаних соціалістів Головний Отаман заявив, що готов з задоволенням вислухати кожного.

Першим говорив на єврейській мові равін Гутман: Релігійні звичаї вимагають, що коли бачать Голову народа, то говорять молитву: Благословен Той, хто відділив від своєї честі чоловікові. За часів царизму у нього такого випадку не було, і він не зміг би висловити таку молитву як Владі, опоганившій частину божества в собі єврейськими погромами. У більшовиків він теж не міг висловити цю молитву, понеже вони цілком опоганили божество. Тепер він висловляє молитву з легким серцем, бо зміст і склад Уряду намічається демократичним, при котрім єврейському народові буде легко жити. Найкращим доказом цього являється те, що Україна являється першою країною, в котрій є єврейській міністр. Більшовизм був з погляду святої Тори свого роду Вавилонське Стовпотворіння, покоління котрого було

покаране потопом, понеже не могло існувати. Також і більшовизм, бажаючи підкопатися під ґрунт, на котрім тримається релігійна чатина єврейства, не міг користуватися симпатіями цієї частини. А тепер перед тим, як висловити молитву, він вимовляє клятьбу від імені всіх єврейських святинь, що у віруючій частині єврейства не має місця для більшовизму. Він бажає і вірить в божу силу, що Україна буде самостійною країною і від імені святого Бога він прохає світлого отамана не допустити в місцях, куди увійде українське військо, сумних днів для євреїв, і піднімаючись разом з всією делегацією, а разом з Головним отаманом, він говорить молитву: «Благословенний, відділивший з своєї чести чоловікові» (весь час і в час промови молитви равин був у ярмолці).

Промова перекладена на українську мову представником трудових кол Крайзом.

Альтман: Я представник Громади і сіоністів, особливо остатніх. Як вільний громадянин Української Республіки, перед вільним Головним Отаманом я буду говорити вільно, хоч би і несолодкі були мої слова. Ми, сіоністи, дивимось на український народний рух, як на сіоністський рух, і ми не можемо не привітати його. Ми вітаємо його і бажали би всіма можливостями підтримувати його. Ми терпимо разом з вами сотні років і вже хотіли би в купі з вами радуватися. Єврейський нарід страждає на протязі двох тисяч років невірування і навчився бути добрим громадянином. А пан Головний Отаман добре знає, які ми добрі німецькі, французькі, англійські і американські громадяни. Ми, сіоністи, не можемо стояти за більшовизм, ми віримо в більшовизм менш як хто-небудь, але коли кажуть, що їх штовхають погроми з цього боку і примусова мо-

білізація з другого. Як на приклад він показує на Оринівський погром і як провокуюче явище. Взагалі після Проскурова легка можливість була дати себе спровокувати. Неможливо тільки обвинувачувати євреїв, котрі йдуть до червоної армії, треба також осудити ті причини, котрі штовхають їх туди. Як приклад він показує на те, що Галицьке Єврейство йде вкупі з українцями проти польських погромів. Тепер мусить провадитись і така політика, щоби і вовк був ситий і цап цілий. Коли хочуть, щоби наша інформація мала відповідний вплив на той бік фронту, то необхідно усунути такі випадки, які були, наприклад, в Китай-Городі. Що торкається зброї, то такої у нас зовсім нема, бо вона своєчасно була відібрана.

Кнейдерман: вказує, що коли би євреї хотіли роз'їзжати по селах купувати набої, то це було би неможливим. Прикладом він проводить той факт, що місто Кам'янець голодує в той час, як в дванадцяти верстах від міста можна купити хліб і ніхто не відважається їхати, боячись бути забитим по дорозі.

Головний Отаман відповідає: Він вжив і вживе віх заходів, но в один день нічого не можна зробити, тим більш, провокація росте. Він вживає заходів через інспектуру і військово начальство. Копія його наказів стане відомою делегації через єврейського Міністра. Тепер определюється судьба всіх народів, і вона знаходиться в руках 4 осіб, котрі собою уявляють Антанту. У єврейських колах є можливість увійти в відношення з Західною Європою, ви можете сказати, що ви йдете разом з Україною і добиваєтеся признання самостійності України. Крайз, з'ясувавши, що він являється представником єврейських ремісників і дрібних крамарів, цього єврейського селянства в місті, котрому при будуванні

Української держави суджено відіграти більшу роль як єврейському робітництву, дуже зруйнованому завдяки остатнім подіям, вказав, що вони стоять міцно на принципі Української Самостійности і незалежності України. Ця позиція ремісників має національний і економічний ґрунт. Ремісники є єврейські націоналісти, і для них ясно, що для їх економіки згубним є більшовизм. Рівним чином і влада великої буржуазії, котру веде за собою Денікін, поставить в тяжчі обставини ремісників. Тільки в демократичній директоріяльній Україні ремісники зможуть жити і розвиватися. Тому ми беремо участь в державнім будуванні і хочемо брати участь і в майбутнім.

У нас для цього є сили, у нас є велика і гарна інтелігенція. На жаль, декотрі Міністерства неприяно відносяться до євреїв і навіть звільняють служачих євреїв. Ми цілком підтримуємо нинішній уряд, підтримуємо Єврейського Міністра т.Красного, котрий по своїй партійній окрасці являється виразником волі єврейського трудового народу. Ми особливо зацікавлені в тім, щоби особа, керуюча здійсненням національно-персональної автономії, котру завоювала єврейська демократія, щоби була демократом. Погроми, від котрих особливо страждає єврейська біднота, є наслідком діяльності чорносотенних елементів, вкорінившись у військо, урядові органи і міліцію. Необхідно зняти з фронту наші частини, реорганізувати їх і вигнати з них чорносотенців, а вперед треба пустити Галичан, добре дісціплінованих, котрим погромна хвиля чужа. Інститут інспектури ми знаємо і покладаєм на нього великі надії, но треба для постійного контакту армії з єврейським населенням утворити поруч з загальною інспектурою і єврейську. Ремісники вже беруть участь в обороні краю. Спілки

ремісників працюють по постачанню армії. Ремісники готові виконати обов'язок громадян і вступити до війська, але вимагають утворення в армії такої атмосфери, при котрій українець не дивився би на єврея-козака, як на ворога.

Драхлер: Я представник політичної партії не рахую можливим говорити про судьбу українського вивольного руху, не торкаючись політики. Коли ви, Пане Головний Отамане, стоїте на чолі Уряду, а не Гетьман Скоропадський, це саме є політичне явище – наслідок певної політичної ситуації. Неможливо по обивательськи творити державу, а необхідно мати під собою політичний ґрунт. Я не буду зупинятись на політичних помилках української політики до Гетьмана, зупинюсь тільки на головних етапах Директоріяльної політики, котру ми, Поалей-Ціон, проробили разом з вами від Вінниці до Києва і назад до Вінниці. Як єврейський соціаліст я страждав душою за ту позицію, котру заняли представники національних меншостей на урядовім конгресі. Орієнтуючись на большевизм, вони просто не оцінили як слід соціальну кон'юнктуру України. Але правдивим було їх політично-етичне почуття, котре відштовхнуло їх від вас. Ваше політичне вагання утворило дві України – паперову і дійсну. Трудовий Конгрес і житомирський погром найкраща ілюстрація цих двох світів. Ми глибоко переконані і маємо досить фактів, що Житомирський і Бердичівський погроми виникли проти волі Уряду. Зараз же після Житомирського погрому російські і польські чорносотенці хвалилися: «Задуманий погромний плян нам прегарно вдався, і кінець Україні». Но Уряд винен своїм замовчуванням погрому. Уряд, котрий став на соціалістичний шлях, повинен вдуматися в погромне питання. Він повинен був

зрозуміти, що погроми є наслідком такої високої реакційної температури, від котрої будуть таяти найкращі соціальні обіцянки...

Но цей струмінь лави, я переконаний, відштовпнув Директоріяльний Уряд Від Київа по той бік Збруча. Повстання і обстріл селянами відступаючих Директоріяльних частин, це не є випадком, а наслідком вагаючої політики.

Відступ від Київа по той бік Збруча було нашою жахливішою соціальною і національною трагедією. Ви, носителі національного звільнення залишилися без народу, за котрий ви хотіли боротися, а ми, представники єврейського робітництва, котре хотіло разом з вами будувати звільнившуюся Україну, залишилися без робітників. І зробилося це завдяки тому, що ваші дії розійшлися з обіцянками і це відштовхнуло неукраїнське населення з правдивого шляху спільної праці за вільну Самостійну Україну.

У теперішнім наступі від Збруча на Київ новий соціалістичний Уряд намагається запобігти попередній помилці. При першій вступі на українську територію Ви сурово наказали не терорізувати селянство. Завдяки цьому вам вдалося почасти виграти допомогу села. Але коли ми переходимо до вашого просування по містах і містечках, ми констатуємо, що боротьба Уряду з погромами не дала ще належних наслідків. Жахлива картина Проскурівської та Фельштинської різни утворила в єврейському населенню переконання, що ваш новий наступ може їм принести ці самі муки. Перший раз заняття міста Ориніна вашою військовою частиною в травні місяці тільки підтвердили жах єврейського населення. Оринівський погром страшний не кількістю жертв, а своєю дикістю і садизмом. Коли якийсь отаман оголює

бороду єврея і примушує його проковтнути її, коли інший отаман примушує старуху семидесяти років танцювати круг трупа її забитого сина і при цьому співати: «Ще не вмерла Україна» – це погром не фізичний, но моральний, це погром споганюючий почуття людини, а такі отамани далеко козаків не поведуть.

Сумні події гнали єврейське населення на старий шлях: Найбільш сильні хапалися почасти за самогубство, почасти за зброю проти Директоріяльного війська, слабші – за поди і пивниці.

Наша партія стоїть на старовиннім погляді, що єврейська демократія нарівні з українським народом заінтересовані в самостійности вільної України. На той же шлях ми кличемо широкі єврейські маси й організоване єврейське робітництво. Ця боротьба нашої партії потребує відповідної допомоги і відгуку, самої енергійної боротьби Уряду і військового головного Командування з єврейськими погромами.

Я глибоко переконаний, що не тільки ми, но вся єврейська демократія діями візьме саму активну участь в боротьбі за звільнення країни. І в рядах армії єврейський козак рука у руку буде воювати – приносити свою кров і життя на алтар національного і соціального звільнення України.

Боград. Щоб не повторити те, що говорили мої товариші, я заявляю, що я представник Бунду і з'єднаної єврейської соціалістичної партії. Бунд є та партія, котра завжди мала і тепер має найбільший вплив серед єврейської демократії, тому що вона фактично є лише єдина соціал-демократична партія, круг котрої групуються все робітництво. Між єврейськими партіями, повинні Ви знати, пане Головний Отаман, виник розкол. Комуністичні частини цілком вийшли з партії і утво-

рюють тепер комуністичну спілку. Бунд, як Бунд, залишився на позиції, котра Панові Головному Отаманові відома ще з Трудового конгресу, – це є лінія, котру вели інтернаціоналісти і бундісти сторінники Литвака. При цьому я повинен зазначити, що після виступу т.Винниченка на Трудовім Конгресі, коли він обвинувачував демократію меншосте в неприйманні участі в Уряді, що мало вплив на поправління політики, багато членів Бунда і з'єднанців були з цим згодні, бо Уряд з свого боку не виявив урядові влади по відношенню до Бердичівських погромщиків, що впливало відштовхуюче на демократію. Тепер Бунд і з'єднані єврейські соціалісти не хочуть зробити цю помилку. Ми стоїм тепер перед вільною Самостійною Українською Народною Республікою, коли хочете, то вже тільки по одному тому, що нема з ким федерувати, не з більшовицько-комуністичною Росією, як не з імперіялістичною антантою. Тільки демократія Українського краю може утворити вільну і самостійну Українську Народню Республіку.

Уряд в теперішнім складі як соціалістичний нами підтримується, то дозвольте мені, Пане Головний Отамане, сказати Вам те, що треба сказати: Бунд мав революційну мужність при царизмі висловити те, що йому треба було сказати і в Кам'янці за часів комуністичного ісполкому ми знову мали мужність разом з українськими С.Д. і С.Р., Російськими С.Д. і С.Р., об'єднаними єврейськими соціалістами і Поалей-Ціон подати меморандум комуністичному ісполкомові, вимагаючи соціалістичних прав. Тепер при соціалістичнім Уряді ми не можемо не звернути увагу, що соціалісти пануючої нації можуть легально продовжувати свою працю, а єврейські соціалісти, котрі потягнулись було за комуністичною течією, но зараз же повернулись назад, не можуть мати

легального існування, не кажучи вже про проведення якої-небудь соціалістичної праці.

Прикладом приведу одного нашого товариша Піс-термана, за котрого центральне Бюро, з'єднаний Бунд, професійна спілка торгово-промислових служачих, робітничий клуб і інші гарантують, свідчать, що він вийшов від свого чотирьохтижневого комунізму, більш того, сам Міністр Праці Безпалько теж хоче поручитися за нього, але все ж при соціалістичнім Уряді цей товариш не може бути легалізований, в той час як українські соціалісти з подібними, а може з ще тяжчими гріхами, вільно походжують і продовжують свою працю. Я також не можу не вказати на факт, котрий знаходиться з мого погляду в компетенції Головного Командування. Ви, Пане Головний Отамане, вказуєте і ми підтверджуємо, що великий відсоток єврейських робітників знаходиться в комуністичній армії, котра бореться проти самостійності України. Но, Пане Головний Отамане, українських комуністів є не менша кількість, як єврейських, коли не більше, котра бореться проти самостійності своєї нації, а вони такі ж злочинці, як єврейські комуністи, як не більш з національного погляду, але вже беручи в полон єврейських червоноармійців, їх розстрілюють, а українських звільняють, а часто довіряють їм відповідну працю. Такий засіб боротьби з нашого погляду є антисемичним, з котрими Республіканський Уряд і Армія повинні боротися. Я ще повинен вказати Панові головному Отаманові, що Бунд і Об'єднані єврейські соціалісти не можуть звернутися до всесвітнього єврейського народу, як цього бажав би Пан Головний Отаман від Равина, Сіоністської громади і сіоністів. Ми можемо говорити тільки з демократією, а коли, Пане Головний Отамане, бажаєте від нас бесіди з демократією по той бік фронту,

то це залежить цілком від Вас, Пане Головний Отамане. Утворіть такі умови, котрі нас не дискредитували в очах демократії по той бік фронту за наш український державний погляд. Утворіть правдиву, чисто витриману соціалістично демократичну атмосферу, і я запевняю Вас, що демократія по той бік фронту не буде чекати нашого заклику, а сама до нас прийде.

Я хочу ще підкреслити, що ми підтримуємо єврейського Міністра Красного. Це найбільш відповідаюча в теперішній мент особа, котра може і повинна бути на цьому посту. До того часу, поки єврейська демократія не призначить іншу особу, ми входимо в Раду Міністра Єврейських Справ і підтримуємо його.

Ми, Пане Головний Отамане, свою початкову демократичну працю зробили й йдемо навіть далі, тепер ваша черга.

Відповідаючи представникам єврейського населення, Головний Отаман дав своє слово, що він всю силу свого авторитету використає для того, щоб усунути всі ексцеси проти євреїв, котрі перешкоджають державній праці. Отаман буде рішуче боротися з хуліганством. Цієї боротьби вимагає і селянство, котре хоче твердої влади. Отаман просить широко в пресі сповістити про те активне підтримування, котре виявляє єврейське населення спільно з ним утворити сприяючі обставини для мирного сожиття братерських народів, просить допомогти Україні стати на ноги. Відносно участі євреїв в Армії, Отаман підкреслив, що в Ушицькім і Могилівськім повітах єврейські делегації просили Отамана мобілізувати для армії і євреїв козаків. Що торкається Оринінських і Кам'янецьких подій, то агітацію за погром вели між козаками ліві С.Р. і незалежники з першого Кам'янецького Ревкому.

Оригінал за належними підписами

З оригіналом згідно:

Директор Департаменту

Загальних Справ

(підпис)

22 липня 1919 р.

Начальник Відділу

(підпис)

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2060, оп. 1, спр. 18, арк. 5 – 9. Копія. Машинопис.

№ 23

Доручення міністра юстиції УНР А.Лівицького Особливій слідчій комісії розглянути справи про єврейські погроми в населених пунктах Поділля

19 липня 1919 року

До Особливої Слідчої Комісії для розслідування
проти єврейських погромних подій

19 липня 1919 року

Міністерство юстиції Департамент Карний відділ

1 діловодст.

Липня 19 дня 1919 р.

№ 1078 м.Кам.-Подільськ.

Прикладаючи при цьому дві справи ч.ч. 14 і 29 – 1919 року про погроми в м.Проскурові (5 піварк.) і Фельштині (2 піварк.) і два листування Міністра Єврейських Справ з 15 липня ч.ч. 1173 і 1177 з додатками на 3-х піваркушах, пропоную Особливій Слідчій Комісії, на підставі Закону

про її утворення, розпочати переведення слідства по справах що до єврейських погромів в містах:

Проскурові,
Фельштині
Мурованих Курилівцях
Сатанові
Жванцеві,
Міньківцях,
Смотричі
Дунаєвцях
Могиліві-Подільському,
Яришові,
Лянцкоруні,
Заміхіві
Макові
і Купіні.

Народній Міністр Юстиції
В. О. Директора 1-го Департаменту

А. Лівичський
(підпис).

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1123, оп. 1, спр. 38, арк. 1. Оригінал. Машинопис

№ 24

Інформація про наказ Головного Отамана, спрямований проти погромної агітації

25 липня 1919 року

Головний Отаман Петлюра видав 20 липня 1919 року під Ч. 69 наказ, котрим наказує всім командирам частин, а також представникам Державного Інспекторіату за їх особистою відповідальністю, не уклінно стежити за

тим, щоби в місцях їх розташування не провадилося жодної погромної агітації, щоб різні злочинні елементи, що сховалися під козацькою одіжжю не чинили грабунки, бешкетів і насильств над єврейськими мешканцями. Головний Отаман наказує широко оповістити населення і козацтво про те, що єврейське населення стало на шлях активної допомоги нам в боротьбі з ворогом і в будіванні Незалежної Української Республіки, а тому всякі насильства принесуть нам лише шкоду внесуть розбрат в наші ряди і погублять всю справу.

*Трудова громада. – 1919. – 26 липня. – № 25. Оригінал.
Друкований відбиток.*

№ 25

Бюлетень Міністерства інформації УНР про телеграму С.Петлюри про рішучу боротьбу з більшовицькими провокаторами єврейських погромів

Липень 1919 року

Жиди і Українська Республіка.
(Телеграма Головного Отамана).

Головний Отаман Петлюра прислав Прем'єр-Міністрові, Наказному Отаманові, Військовому Міністрові і Міністрові Єврейських Справ телеграму, в котрій вважає необхідним повідомити, що він і командний склад нашої армії рішуче бореться з погромами єврейського населення і взагалі з якими-небудь насиллями над ним і всіма проявами, які би могли внести загострення співжиття двох народів.

Головний Отаман стверджує, що євреї понесли одну людську жертву на будівництво Української Незалежної Республіки. Головний Отаман знає факти, коли представників єврейського населення, яке допомогало нашому війську, лояльно підтримувало законну республіканську владу, вороги нашої держави комуністи, більшовики розстрілювали, насилували жінок і дітей, чинили погроми єврейського населення і забрали останні матеріальні засоби для життя.

Головний Отаман ставиться з великою пошаною до цих жертв єврейського населення, яких воно принесло на вітар нашої отчизни.

Головний Отаман знає факт, коли єврейське населення допомогало нашим хворим і раненим, і діти євреїв обмивали кров з наших героїв в шпиталях, нашвидко зорганізованих самими ж євреями в п'яти верстах від лінії боїв з більшовиками. Головного Отамана зворушували ті сльози подяки, які з'являлись, у наших хворих, або ранених козаків до євреїв за їх сердечне піклування і допомогу ближньому.

Головний Отаман з приємністю спостерігав, як козаки нашої армії ставили варту біля крамниць і склепів єврейських, охороняючи їх майно від грабунків. Головний Отаман має тверду надію, що такі факти надалі будуть частішими і принесуть користь, так потрібну справі заспокоєння нашого краю.

Головний Отаман повідомляє, що погромна агітація часто навмисно провадиться більшовицькими провокаторами в тилу нашої армії з метою дезорганізувати наш фронт і всю державно-будівничу роботу нашого правительства. Головний Отаман підкреплює, що це є певна система більшовиків, переведенню якої вони мають великий хист, але з не меншим хистом

наші козаки відрізняють цих провокаторів і провадять безпощадну боротьбу з ними.

Головний Отаман закликає боротись з цією провокацією, маючи тверду надію, що це значно допоможе нашому правительству щасливо справитись з тою великою і відповідальною роботою, яку воно провадить, одночасно руйнуючи силу більшовизму і творючи та скріплюючи нашу Самостійну Республіку, в якій кожний народ має право вільного і спокійного життя.

Вид. Мін Преси У.Н.Р.
Друкарня «Слава». Б.Акслера.

Листівка. Державний архів Вінницької області, ф. 4155, оп. 1, спр. 13, арк. 82. Друкований відбиток.

№ 26

Розпорядження Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів щодо включення члена Кам'янець-Подільського окружного суду О. І. Хоменка до складу комісії

2 серпня 1919 року

Особлива слідча комісія для розслідування протиеврейських погромних подій на території України, згідно 10 та 18 арт. закону від 27-го травня 1919 року в засіданні 1-го серпня цього року прикомандирувала Вас до постійної праці в комісії про що буде Вас повідомлено.

Голова комісії
В.о. секретаря

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.1. Оригінал. Машинопис.

№ 27

**Ухвала Особливої слідчої комісії
по розслідуванню єврейських погромів про
призначення члена Кам'янець-Подільського
окружного суду П.Ф. Паппеля суддею у справі
погрому в Проскурові**

2 серпня 1919 року

Особлива слідча комісія по розслідуванню протиеврейських погромних подій в засіданні від 1-го серпня ц.р. ухвалила доручити Вам провадження справи по погромні протиеврейські події, які відбулися 15-16 лютого ц. р. в м. Проскурові.

З окремим дорученням по цій справі Вам подальше звертатися до прикомандированих слідчих Проскурівського повіту 1-го та 2-го участку Мопчинського та Серветніка.

Додаток: справа про погром в м. Проскурові на 5 арк.

Голова комісії
В.о. секретаря

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.8, 8 зв. Оригінал. Машинопис.

№ 28

**Ухвала Особливої слідчої комісії по
розслідуванню єврейських погромів щодо
призначення члена Кам'янець-Подільського
окружного суду О. І. Хоменка суддею у справі
погрому в Проскурові**

2 серпня 1919 року

Особлива слідча комісія по розслідуванню протиеврейських погромних подій в засіданні від 1-го серпня ц.р. ухвалила доручити Вам провадження справи по погромні проти єврейські події, які відбулися 15-16 лютого ц. р. в м. Проскурові.

Додаток: справа про погром в м. Проскурові на 5 арк.

З окремим дорученням по цій справі Вам подальше звертатися до прикомандированих слідчих Мопчинського та Серветніка.

Голова комісії
В.о. секретаря

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.3, 3 зв. Оригінал. Машинопис.

№ 29

**Розпорядження Особливої слідчої комісії
по розслідуванню єврейських погромів про
включення слідчого І-ї ділянки Проскурівського
повіту Ф. Серветніка до складу комісії**

2 серпня 1919 року

Особлива слідча комісія для розслідування протиеврейських погромних подій на території України, згідно 10 та 18 арт. закону від 27-го травня 1919 року в засіданні 1-го серпня цього року прикомандирувала Вас до постійної праці в комісії про що буде Вас повідомлено.

Голова комісії
В.о. секретаря

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.5. Оригінал. Машинопис.

№ 30

**Ухвала Особливої слідчої комісії
по розслідуванню єврейських погромів
про відсторонення О. І. Хоменка від розслідування**

6 серпня 1919 року

Особлива слідча комісія в засіданні від 6-го серпня ц.р. постановила звільнити Вас від обов'язків по провадженню слідства про погром в м. Проскуріві і просить повернути до комісії надіслані Вам матеріали по цій справі.

Голова комісії
В.о. секретаря

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.6. Оригінал. Рукопис.

№ 31

**Розпорядження Особливої слідчої комісії по
розслідуванню єврейських погромів
про залучення члена Кам'янець-Подільського
окружного суду П.Ф. Паппеля до складу комісії**

7 серпня 1919 року

Особлива слідча комісія для розслідування протиеврейських погромних подій на території України, згідно 10 та 18 арт. закону від 27-го травня 1919 року в засіданні 6-го серпня цього року прикомандирувала Вас до постійної праці в комісії про що буде Вас повідомлено.

Голова комісії
В.о. секретаря

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.7. Оригінал. Машинопис.

№ 32

**Доповідь судді П.Ф. Паппеля особливій слідчій
комісії щодо розслідування єврейського погрому
в Проскурові**

15 листопада 1919 року

Маю за честь донести Комісії, що перед судовим слідством по справі про єврейський погром в м.Проскурові виявлено слідуючі обставини:

15 лютого 1919 року ранком, біля 6-ї години в м. Проскурові місцеві більшовики учинили виступ, котрий виявився в тому, що було захоплено поштово – телеграфну контору та було заарештовано повітового коменданта Ківерчука та начальника поштово-телеграфної контори Мединського й інших вартових урядовців телеграфу. До більшовиків, котрі учинили виступ приєдналися також декотрі військові частини, котрі були розташовані в косарях в місті, а саме 15 кінний Білгородський полк, 3 гарматна бригада та 8-й пішний Проскурівський полк. Частини ці повели наступ на ст. Проскурів, де в ешелонах знаходилася Запорізька бригада козаків, котра 2 лютого прибула в Проскурів на відпочинок. Бригадою цією командував атаман Іван Євтухіївч Семесенко, котрого 14 лютого було призначено також комендантом Проскурівської залоги. Більшовицьке повстання в Проскурові було ліквідоване дуже швидко і в 11-12 год. дня в місті та на станції були вже повний спокій, так що більшість населення про виступ більшовиків навіть не знала.

Про таких обставинах біля 3-ї години дня до міста вступив відділ козаків Запорозької бригади в повному військовому озброєнні: з рушницями, шаблями, кулеметами та бомбами, під командою своїх старшин, в кількості приблизно 600 чоловік. Відділ цей зупинився біля аптеки Деревоеда і там поділився на окремі групи, котрі заходили до домів та почали вирізати жидів, незважаючи ні на стать та вік. Різня ця продовжувалася 15-го лютого до вечора, і почасти навіть на 2-й день, 16 лютого, при чому було вбито біля 800 чоловік, в тому числі ба-

гато старців, жінок та дітей, не виключаючи грудних. Коли 15-го лютого розпочалася різня повітовий комісар Таранович відправився до коменданта залогі Семесенка і зажадав аби різня була негайно прикорочена, але Семесенко на це відповів: „Я дав наказа вирізати всіх жидів і отмінити його не можу, поки їх всіх не виріжуть”, про що Таранович потім розказував начальнику міліції Гусарові. В зв'язку з погромами 16-го лютого було скликано надзвичайне зібрання міської думи, на котре було запрошено також атамана Семесенка. Останній на протести гласних – українців проти погрому виступив з промовою, в котрій об'яснив, що погром був лише стихійним наслідком большевицького виступу. Після слів свідка Трофіма Верхоли Семесенко в цій промові між іншим казав, що всі євреї – большевики, а тому він, Семесенко, їх знищив, а свідкові Шлемі – Янкелю Бертеру гласні думи Райгородський та [...] вищезазначений Верхола розказували, що Семесенко в своїй промові виразився, що він в кожному євреї бачить більшовика і через те дав козакам накази різати жидів, про те розказував Райгородський також С. Вссерману, додавши крім того, що Семесенко добавив ще, що те, що трапилось в Проскуріві, буде і в Фельштині, де два дні потім дійсно також був єврейський погром.

Міський голова Сікора на слідстві між іншим показав, що під час погрому він багато раз просив атамана Семесенко, заборонити козакам робити безчинства, але у відповідь на це Семесенко тільки пригрозив заарештувати Сікору як жидівського заступника. Вищезазначений свідок Бертер показав, ще, що в п'ятницю, перед погромом, 14 лютого він зустрів на вулиці 2-х козацьких старшин, котрі їхали ізвозчиками, при чому один з них показуючи другому на якихось євреїв казав, що бачиш, сьогодні вони гуляють, а завтра ми будемо їх

різати. Тому свідкові член міської управи Волошин розказував про такий випадок: „в неділю 16-го лютого, в управі зібралось кілька членів її, котрим Волошин розказував, що в суботу біля його будинку козаки розграбували якусь єврейську крамницю, де випадково чув як якийсь козак, котрий прийшов до управи за запискою на хліб цей козак звертаючись до Волошина заявляв, що те, що він розказує не може бути позаяк їм козакам було наказано різати жидів, но не грабувати, і вони так робили, себ-то різали жидів, но не грабували.

Беручи на увагу вищезазначені обставини, на мою думку, треба прийти до висновку, що різня євреїв в Проскурові була раніше обміркована та трапилась по прямому показу хоча б словесному коменданта залоги атамана Семесенко. В такому наказі майже всі прикмети підбурення до масового вбивства, себ-то злочину передбачає 13 і 1454 ст. уложення, а тому я гадав би, що атаман Семесенка належить притягнути до слідства, в якості обвинуваченого по зазначеним статтям уложення, а саме в тому, що він, займаючи посаду коменданта залоги м. Проскурова 15 лютого 1919 року з метою покарання населення за большевицький виступ, котрий групою невідомих осіб було учинено ранком зазначеного числа, видав наказа вирізати всіх євреїв наслідком чого була різня козаками євреїв, котра продовжувалася два дня 15 та 16 лютого, при чому було забито біля 800 осіб, в тім числі багато цілком невинних старців жінок та дітей.

Про це я маю за честь донести особливій слідчій комісії на розпорядження. [.....].

Член окружного суду [підпис]

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України ф.1123, оп. 1, спр.1, арк.10-13. Оригінал. Рукопис.

РОЗДІЛ II. МАТЕРІАЛИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

№ 33

Доповідь завідувача юридичною частиною Подільському губернському військовому комісару про створення комісії по розслідуванню погрому євреїв у Проскурові

12 квітня 1919 року

Подільському губернському військовому комісару

15 февреля 1919 г. в период власти Директории в Проскурове был ученен частями Петлюровских войск резня и погром. Как об этом можно судить по дошедшим до нас сведениям и официальному сообщению Центральной власти, резня была направлена исключительно против евреев, причем поводом у этому было то обстоятельство, что евреи выразили сочувствие большевитскому движению.

Под влиянием агитации антисимитских элементов находившаяся в Проскурове воинская часть, переходя из квартиры в квартиру вырезали почти всех поголовно. Имущество наиболее ценное тут-же вывозилось.

По рассказам очевидцев, в некоторых домах находили десятки трупов, причем не были пощажены женщины и дети. Убитых насчитывалось несколько тысяч. По жестокости и расстрелами погром в Проскурове превосходит подобные явления когда либо происходившие на всем земном шаре.

Все бывшие до сих пор в России погромы, в частности нашумевший на весь мир погром в Кишиневе бледнеют перед ужасами бывшими в Проскурове.

Сознавая это власти Директории не придавали огласке все факты погрома, а расследование, насколько известно вовсе не производилось. Между тем назначенный в Проскуров комендант официальными сообщениями извратив все происходившие там события, создав впечатление, что евреи в известной степени способствовали возбуждению петлюровских войск.

Этот же комендант обложив под страхом строгого наказания имущее еврейское население, потом расклеил провокационное объявление, что деньги внесены для раздачи петлюровцам за подавление погромов ими самими в действительности совершенного.

Таким образом события взволновавшие мир, остались не расследованным, виновные не понесли должного наказания, а главное не останется достаточного материала для самого важного суда, суда истории.

В следствии изложенного, в интересах оценки деятельности петлюровских частей и правительства перед историей и освещения происшедшего события имеющего почти мировое значение, юридическая часть полагает необходимым направить в Проскуров следственную комиссию с чрезвычайными полномочиями для расследования дела о погроме, о чем и представляет на Ваше усмотрение.

Заведующий юридическою частью [подпись]
Делопроизводитель [подпись]

*Держархів Вінницької обл., ф. Р – 1555, оп. 4, спр. 64, арк. 1, 1 зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 34

**Постанова судово-слідчої комісії про відкриття
справи стосовно погрому євреїв у Проскуріві**

12 квітня 1919 року

1919 года, апреля 12 дня, в г. Виннице, судебной следственной комиссией при Подольском губернском военном комиссариате, в нижеуказанном составе, на основании резолюции Подольского губвоенкома на докладе о необходимости производства расследования событий, имевших место в г. Проскурове 15 февраля с.г., и принимая во внимание, что в указанных событиях содержатся признаки убийств и грабежей, **ПОСТАНОВИЛА**: принять это дело к своему производству, как происшествие по указанным выше признакам, и к следствию приступить немедленно.

Председатель судебно-следственной комиссии
Члены

Держархів Вінницької обл., ф. Р – 1555, оп. 4, спр. 64, арк. 2. Оригінал. Машинопис.

№ 35

**Протокол допиту свідка погрому в Проскуріві
Е. Г. Шейндельмана**

16 квітня 1919 року

Этля Гершевна Шейндельман, 28 лет, неграмотная, беспартийная, проживаю в г. Виннице, по ул. Монастырской, д.24.

По делу показываю:

В Винницу приехала только 2 недели тому. До тех пор я жила в г. Проскурове, по ул. Александровская, 53 Моссенкиса, в квартире моего гражданского мужа Хаима Сольтера.

В субботу 15 февраля с утра в городе было неспокойно. Я видела многих солдат на лошадях, ездивших по Александровской ул. и разгонявших публику по домам с нагайками в руках. Я слышала также выстрелы. Около 5 часов дня я вышла из дому на улицу и видела валявшиеся там трупы. Тогда я, а также все жильцы того дома, в котором я живу, решили спрятаться на чердаке. Всего на чердаке укрылось 17 мужчин, между которых было 2 мужчины с Завалья, случайно забежавших к нам во двор, и 4 пассажира – еврея, живших в Северной гостинице, расположенной в том же доме, где моя квартира. Фамилии двух евреев с Завалья я не знаю, знаю только, что одного звали Перец. Четыре еврея из гостиницы приехали в Проскуров днем раньше, в пятницу, и должны были отправиться в м. Дунаевцы за керосином. Между укрывшимися с нами на чердаке были Идель Цакис с тремя сыновьями, и жена, дочери, 3 мальчика коменданта домовладельца Моссенкиса, сосед портной по имени Герш с отцом и работником. С субботы до понедельника часов около 5 дня мы сидели на чердаке без всякой еды и питья. С чердака никто из нас не слезал. В слуховое окно видна была Александровская ул. по ней в середине мостовой валявшиеся трупы. По улице проходили и проезжали одни только солдаты и изредка городские мещане. Евреев не видно было ни одного. В субботу вечером, часов 10, в дом вошли 3 сына соседки, содержательницы украинской столовой в доме, где помещается гостиница „Англия”, 2 прислуги той же столовой и 3 гайдамака. Мне

известно, что имя соседки „Вера”, сыновей ее Николай, Дмитрий, Леонид, из них Дмитрий был солдатом управления проскуровского коменданта, имена прислуг Катя и Маруся, последняя была австриячкой. При свете зажженного ими в квартире электричества мы видели, как они выносили из моей квартиры, а также из квартир соседей – жильцов белье, всю одежду, подушки, столовую посуду, вилки, ложки, а также боченок с наливкой, электрические лампочки. Мебель, после того, как я очутилась в своей квартире, я нашла порубленной. Среди похищенных вещей были также портьеры, и плюшевая скатерть.

В понедельник вечером, часов около 5 в квартиру пришел помощник коменданта, и с ним человек 15 гайдамаков. Помощник коменданта влез на дверь, и винтовкой приподнял крышку чердака. Заметив нас, он крикнул гайдамакам: „Идите сюда, здесь много жидов”. Все мы подняли крик и плач. Тогда он заявив нам, что если крики будут продолжаться, всех тут у перестреляют. Мы замолчали. При этом они все время спрашивали, где студент, раздававший во дворе оружие. Между тем, мне известно, что никакой студент у нас во дворе никому оружия не раздавал. Мы сошли с чердака, все 17 мужчин были уведены, а мы женщины остались в квартирах. Ночь мы провели в саду. В понедельник мы пошли к коменданту. При дверях стоял казак. Мы ему дали 50 руб. и он провел нас в помещение, где находились арестованные. Всего находилось так, как заявили нам наши знакомые 80 евреев и несколько русских рабочих и солдат, а также железнодорожников со станции Гречаны. Убедившись, что наши знакомые живы мы ушли обратно. Среди арестованных я заметила Зуя Зейды Баран. На другой день, во вторник, мы были 3 раза у арестован-

ных и носили им еду. В последний раз мы были в арестованных около 3 ч. Дня. Все арестованные молили нас принять меры к их спасению. Мы пошли к помощнику коменданта и просили их освободить. Он нам ответил, что скоро должен придти комендант, который проверит их документы, а затем и освободит их. Из помещения коменданта, в доме Вассермана мы направились к атаману, фамилии и должности которого я не знаю, жившиму в доме Бренченка по Каменецкой улице. Он нам сказал, что раз арестованные попали к коменданту, он ничем помочь не может. На следующий день, в среду, часовой коменданта сообщил нам, что накануне, часов около 5 дня, все 80 арестованных были посажены на грузовики и увезены в с. Раково, за сахарным заводом, где все и убиты. В тот же день, я и жена Идея Цацкис поехали на извозчике в Раково. На поле, возле села, валялись 80 изрубленных трупов. Сапог не было ни на ком. Многие были в одном белье, часть лежала в брюках. Крестьяне нам рассказали, что убили всех днем, засветло, всех рубили шашками, выстрелов не было ни одного. Знаю точно, что трупов было 80, так как мы все трупы считали.

Показание записано правильно с моих слов. Прочитано. Неграмотная.

Добавляю:

Из женщин на чердаке моей квартиры находились: Идея Цацкис, с 4 взрослыми дочерьми, жена соседа с 3 маленькими девочками, жена Моссенкиса – Ципа с 3 дочерьми, старшая Харьковская, курсистка Маня, вторая гимназистка 4 кл. Фаня, 3 – летняя маленькая девочка Женя, мать портного и я.

*Держархів Вінницької обл., ф. Р – 1555, оп. 4, спр. 64, арк. 3-5.
Оригінал. Машинопис.*

№ 36

**Протокол допиту свідка Сруля Фінкенса про
погром у м. Проскурові**

1921 року

В субботу 15-го феврала я утром вышел из дому по делам Товарищества. Я ходил по главным улицам до 2 – часов. В 2 часа я отправился домой обедать. По дороге к своему дому я встретил вооруженный отряд милиционеров с помошником Добровольским во главе. Куда направлялся этот отряд мне было неизвестно. Когда я пообедав, отправился к месту своей службы, то я встретил тех же млиционеров без Добровольского, при чем обратил внимание, что они уже были обезоружены. Добровольського я лично знаю, как честного служаку и предполагаю, что он, узнав о происхождении резни, повел милиционеров, чтобы предотвратить ее, но кто-то, повидимому милиционеров обезоружил. Когда я подошел к Ссудо-сберегательному товариществу – это было около 4-х часов дня – я заметил, что 2 казака подъехали к тюремному зданию, которое находится тут же рядом, и оттуда выпустили всех арестантов. Арестанты в розсыпную бросились по разным направлениям, причем большая часть их пустилась на Завалье (где резни не было). Большинство из них было без верхней одежды и некоторые в одном белье. Через $\frac{1}{4}$ часа после того, как арестанты были выпущены из аптекарского переулка появился отряд казаков по направлению к тюрьме. Подойдя к тюрьме, полокругом, стали перед дверьми, а через некоторое время увели 2-х казаков, випустивших арестантов.

Когда я вышел на улицу, я встретил одного молодого человека с окровавленным лицом, который шел

по направлению к больнице, при этом он сообщил, что на Аптекарской и Купеческой улицах валяются многочисленные трупы. Дальше встретились мне сани, везшие раненую женщину. Я пошел в больницу и узнал, что там имеется несколько раненых, но трупов там не было. Когда я вновь вышел на улицу, один крестьянин обратился ко мне с предостережением, указав, что резня продолжается, и посоветовал идти домой, что я и сделал. На следующее утро прибежала ко мне бедная женщина, приносящая мне обед и рассказала, что вчера и в то время как она носила мне обед на Аптекарской улице был убит ее сын – мальчик 12 лет. При этом я от нее узнал, что почти вся Александровская улица вырезана. Когда я после этого отправился на службу, оказалось что помещение Ссудо – сберегательного товарищества превращено в перевязочный пункт, и что там уже имеется свыше 30 раненых. Я вернулся к своему дому и встретил отряд казаков, который, как в следствии оказалось ехал в Фельштын, чтобы там учинить резню, при этом из отряда отделился весьма юный казак и шашкой зарубил проходившего мимо еврея Герша. В воскресенье же, сидя целый день дома я из окна мог наблюдать как извозчики возили раненных в земскую больницу.

На следующий день (в понедельник) рано утром ко мне вновь обратилась мать убитого мальчика и просила меня помочь ей похоронить его. Я с ней вышел по направлению ее дому, что находится в противоположном конце города. По дороге нам встретилась масса крестьянских дровень, на которые были наложены многочисленные трупы причем на многих было заметно, что трупы были изгрызаны свиньями. Дровни направлялись на кладбище. Улицы были пустыми. Ни

одного ни одного еврея не было на улице. Когда мы наконец добрались до дому, где проживала мать убитого, то трупа дома не оказалось, так как его уже успели взвалить на дровни и отправить на кладбище. Тогда я вместе с женщиной отправился на извошке на кладбище, чтобы разыскать труп. Кладбище было завалено трупами. Было много мужчин и женщин, особенно поражала многочисленность убитых детей. Крестьяне в это время рыли яму, которая должна была послужить общей могилой. За работой следил тот же надзиратель Добровольский, который на мою просьбу дать возможность похоронить некоторых евреев отдельно, что это можно сделать только на продолжении этого дня, так как ему дан строгий приказ, чтобы к следующему дню не один труп не остался не погребенным. Я обратил внимание Добровольского, что над трупами уже поработали мародеры. Таких мародеров оказалось очень много на кладбище не только [...] христиан но и евреев. Явились на кладбище некоторые родные убитых, и указывали, что в платьях на убитых зашиты деньги, и что деньги имеются также в карманах. Вместе с другими я разыскал трупы на которые указывали их родные, и действительно, доставал из карманов бумажники с деньгами, также нам удалось снять у некоторых ценные кольца, и все эти деньги и драгоценности переданы были тут же под расписку родным. Копание могилы затянулось до глубокой ночи. Так как в продолжение целого дня я ничего не имел во рту и крайне продолжал вообще чувствовать себя разбитым и потрясенным, то я вернулся домой не дождавшись похорон.

Трупы жертв, как узнал я потом упущены в могилу лишь в 4 часа утра. По приблизительному подсчету я предполагаю, что трупов было свыше 1000. Добавляю,

что многие трупы хоронились родными отдельно. Приходило много русских людей и просили меня указать нам трупы их знакомых.

С. Фінкель

[підпис]

Державний архів Київської області, ф.3050, оп. 1, спр.237, арк.17-17 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 37

Протокол допиту свідка Бухера Давида Лейбовича про погром у м. Проскурові

1921 року

Бухер Давид Лейбович дополнительно показыва-ет: в субботу 15-го февраля я ночевал у своего сына Иосифа Бухера, проживающего в Проскурове по Соборной улице. Днем квартира сына была [...] гайдамаками, а ночью около часу ночи явились 6 гайдамаков и высторив всех нас в числе 12-ти человек в шеренгу, приготовили холодное оружие, чтобы начать нас резать. М их начали умолять о пощаде, обещая отдать все, что у нас есть; тога они конец концов смилостивились, пощадили нашу жизнь, но грабили нас до тла. Они забрали у нас все имеющиеся деньги (10 000 руб), а также платья и сапоги на сумму около 20 000 руб.

Подпись

Давид Бухер

Державний архів Київської області, ф.3050, оп. 1, спр.237, арк.18 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 38

**Протокол допиту свідка Штер Менделя Овшієвича
про погром у м. Проскурові**

1921 року

В 3-емь гайдамацком полку, который учинил резню евреев в Проскурове, под фамилией Рахманенко служил полуинтеллигентный еврей фамилия которого, по некоторым сведениям, была Рахман, Рохманенко. По сведениям некоторых лиц сам принимал участие в резне, чего он не отрицал. После большевистского восстания он был назначен членом следственной комиссии по расследованию этого восстания. Рохманенко пользовался особым расположением Семосенка. Около 1 марта, числа точно не помню, дом в котором я живу, в 3 часа ночи был окружен гайдамаками и милиционерами. Как наша семья, так и соседи страшно перепугались и все запрятались на чердак. Пришедшие вошли в нашу квартиру, но чердака не разыскали и оставались до самого утра. Утром мы решили, что бесполезно скрываться, и вышли к гайдамакам. При этом мы заметили, что квартира была обыскана и некоторые вещи забраны. Гайдамаки распорядились арестовать всех мужчин и отправить их к коменданту, как они звали Рохманенко. Нас мужчин было человек 8, но Рохманенко распорядился, чтобы всех отпустили, а задержали только меня и моих 2-х братьев. К нам он обратился с обвинением, что мы бундовцы и сочувствуем большевизму, и объявил нас арестованными. Мой отец в это время отправился к комиссару Верхоле и спросил у него по чему об этом ничего не известно. Отец с тем же вопросом обратился к коменданту Киверчуку, но и

тот не знал. Тогда отец вновь вернулся к Верховле и сообщил ему, что Рохманенко таким же путем арестовал Кацмана, но выпустил за взятку. Отец сказал, что ради спасения своих сыновей должен будет пойти тем же путем, так как в руках Рохманенко они могут подвергнутся великому риску. Действительно отец мой отправился к квартирохозяину Рохманенко Прозеру и вступил через него в переговоры с Рохманенко. В результате этих переговоров моя мать через некоторое время вручила Рохманенко 10 000 руб., но тот же Прозер от имени Рохманенко сказал моему отцу, что эта сумма недостаточна для освобождения нас троих. Тогда мать принесла Рохманенко еще 10 000 руб., и тот обещал нас к вечеру освободить. В тот же вечер мы были освобождены, а на утро по приглашению комиссара Верховлы, мой отец был у него, и по настойчивым его требованиям сообщил ему, что за наше освобождение Рохманенко получил взятку. В тот же день после полудни к отцу моему явился надзиратель, который пригласил моего отца к Рохманенко. Когда мой отец явился, то Рохманенко стал настаивать, чтобы отец дал ему расписку в том, что он получил обратно деньги. Но отец ответил, что боится давать такую расписку, что он дал взятку. Тогда Рохманенко предложил указать в расписке, что он получил обратно деньги данные в залог. Но отец ответил, что не считает нужным давать фиктивных расписок. Тут Рохманенко объяснил отцу из двадцати тысяч рублей, он десять тысяч истратил, так как поделился с Семосенко, с другими, а затем много денег пошло на попойку, которую он накануне устроил для Семосенко и др. Он предлагает отцу такую расписку и получить оставшиеся у него 10 000 руб., при этом грозил мстью со стороны его друзей, если он на это не

согласится, и если он вообще будет его винить. Отец дал ему расписку и получил обратно 10 000 руб. Обо всем этом он поставил в известность Верховлу. На следующий день вечером Рохманенко был арестован по обвинению Верховлы. В тюрьме он пробыл 2 недели и был убит по неизвестным мне причинам.

Подпись

Мендель Штер

Державний архів Київської області, ф.3050, оп. 1, спр.237, арк.18 зв – 19 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 39

Протокол допиту свідка Вассермана Симха Абрамовича, гласного Проскурівської міської думи про погром у м. Проскурові

1921 року

Я состою гласним Проскуровской городской Думы с момента организации этой думы на демократических началах. Дума состояла из гласных, из которых половина евреев. Из числа евреев 18 выбрано за еврейским списком, остальные шли по общему социалистическому списку. Председателем городской думы состоял Ставинский, поляк, а городским головою со времени I-й рады поляк Сикора, который и раньше работал в городском самоуправлении.

В пятницу 14-го февраля я зашел в думу, где находился гласный Думы Холоденко (еврей) и член управы Волошин (укр. соц.), при нем зашел разговор об убийстве еврея на одном из хуторов прошлой ночью. Я, между прочим, высказал, что еврей вероятно с целью грабе-

жа. Но Волошин выразил в этом сомнение, и при этом пересказал свой разговор с одним офицером, который высказал свое убеждение, что евреев надо истреблять, украинцам они не нужны, пусть себе едут в Иерусалим. В это время вошел городской голова Сикора, который с своей стороны сообщил о своем разговоре с полковником, заявившим, что в скором времени потрепем евреев. Меня и Холоденко эти разговоры крайне взволновали и когда я выразил удивление по поводу того, что хотят строить счастье Украины на еврейских погромах, и указал, что это произведет тяжёлое впечатление на мирную конференцию то присоединившийся к нам в это время д-р Ставинский, засмеялся и заметил: “когда еще конференция будет, а если кто захочет побить собаку, то палку найдет.” Я высказал свою мысль, не нужно ли принять каких-нибудь мер предупреждения, то Сикора заметил, что не следует будить спящего волка, быть может все это и так пройдет. В моем доме помещался штаб коменданта Киверчука. И когда на следующее утро дворник моего дома сообщил мне, что ночью было выступление большевиков, которые арестовали Киверчука, я, вспомнив нашу беседу в Управе, крикнул семь: “погром готов”.

В то же утро в мой дом переехал штаб Семосенко. Были расставлены вокруг дома пулеметы и такие же пулеметы были поставлены на мансардах по обеим сторонам моего дома. Большевистское восстание было, по-видимому, подавлено, так как в 11 часов утра к дому подъехал освобожденный Киверчук и с ним председатель Укр. Нац. Союза Мудрый и еще какая-то женщина. В тот же день я из окна увидел, что от вокзала тянется вереница в 300 человек гайдамачников 3-го Гайдамацкого полка в полном вооружении с пулеметами. Сза-

ди них ехал врач и сестра милосердия. Я предположил, что они направляются в Гречаны, где находится депо, что там большевистское восстание, но в последствии выяснилось, что это был тот отряд казаков, который рассыпался по городу и стал вырезывать еврейское население. Мой дворник, а равно и прислуга сообщили мне, что в разных частях города режут евреев. Из своего окна я видел, как казаки за кем-то погнались, а затем кто-то из них выстрелил, они вернулись назад. Этим выстрелом был убит, как оказалось, еврей Абрам Хаимович Маранць. По дошедшим до меня сведеньям, казаки 3-го гайдамацкого полка, раньше чем отправится резать евреев, по предложению Семосенко, приняли присягу с целованием креста, что они только будут резать, но не грабить. Действительно, они остались верны своей присяге и с спокойной совестью резали евреев как на улице, так и в домах, но имущества не трогали. Если некоторые и грабили, то они представляют исключение. Но вместе с ними шли убивать евреев солдаты охраной сотни ком. Киверчука, а также милиционеры. Те и другие не будучи связаны присягой, не только убивали, но и грабили. Справедливость требует отметить, что бывали случаи, когда единичные казаки по мере возможности спасали обреченных евреев. Так в двух случаях казаки, войдя в дом, предлагали евреям спрятаться, а сами привели в беспорядок мебель, создавая картину происходившего уже погрома. Мне известны случаи, когда некоторые откупались деньгами.

С. А. Вассерман

*Держархів Київської обл., ф. Р – 3050, оп. 1, спр. 237, арк. 6-7.
Копія. Машинопис.*

№ 40

Протокол допиту свідка Гельман Сари Мойсеївни

1921 року

Я живу на Коммерческой ул. № 40 в доме Ковалевско-го. На Ком. ул. резни не было, и никто из евреев на этой улице не пострадал. С домохозяином Ковалевским, особенно с сыном его Николаем Григоровичем, служившим в комендатуре в качестве второго помощника коменданта, у меня вышла крупная сора на почве арендной платы за квартиру. Эту квартиру я переняла от жившего там Стерника за 675 руб. в год. Старик Ковалевский под влиянием своего сына потребовал моего выселения, если я несоглашусь уплачивать 6000 руб. в год. Опираясь на закон, запрещавший увеличивать квартирную плату свыше 15% выселиться отказалась. В конце концов мы сошлись на том, что он будет получать 3000 руб. Но молодой Ковалевский старался мне всячески мстить за то, что я не соглашалась выехать из квартиры. Он хитростью устроил так, что вместе с своей женой поселился в моей квартире, заняв у меня комнату. Вообще молодой Ковалевский отличается злобным мстительным характером, он проявлял грубость не только против нас, и других, но и против родного отца. Грубость Ковалевского по отношению ко мне часто вызывала ссору, в которой принимал участие 16-ти летний сын Соломон. Дошло до того, что мне пришлось подать на Ковалевского жалобу в суд за причиненную мне обиду. 15-го февраля, в памятный день резни в Проскурове утром, когда сын мой еще спал, явился ко мне молодой Ковалевский с ручной бомбой в руках. Он заявил, что явился в качестве помощника коменданта для ареста моего сына. Я стала его умо-

лгать и плакать, чтобы он этого не делал, так как сын мой ни в чем не виновен, но это не помогло. Он разбудил сына и велел ему одеться и следовать за ним. Я побежала к его отцу и тот пришел вместе с своим зятем Гинтеромъ, и они стали просить молодого Ковалевского, чтоб он оставил в покое моего сына. Но тот их грубо оттолкнул. За сыном хотел пойти и мой муж, но Гинтеръ его удержал, выражая опасение за его безопасность. Таким образом сын был увенден, и как потом мы узнали, он вместе с другими был выведен за город, где его разстреляли.

Сообщаю, между прочим, о следующем случае: после происшедшей в городе резни, ко мне явился старик Ковалевский и с недоумением заявил, что в саду его дома оказалось много вещей, платья мужского и женского. Он высказал, что эти вещи награблены у евреев и выразил удивление, как они попали сюда. Через несколько дней после этого молодой Ковалевский явился ко мне на квартиру, когда меня не было, и угрожая мужу револьвером, обратился к нему со словами: "скажи, где твоя жена. Она подбросила в наш сад вещи, чтобы подвести нас. Я ее застрелю". Муж стал уверять, что я тут ни причем и что нам не до того, чтобы подбрасывать вещи. Тогда другой офицер, бывший вместе с Ковалевским, обратился к мужу: "Дашь на водку деньги, и тогда уйдем". Муж дал 50 рублей, но Ковалевский все-таки отказался уйти, заявив, что будет ждать моего прихода, чтоб меня застрелить. Он ушел лишь по настоянию старика отца, который пришел, чтобы выручить нас. Добавляю, что во время резни молодой Ковалевский в моей квартире не проживал. В тот же день, насколько мне известно, он вывез вещи бывшие в саду. Имя отчество молодого Ковалевского Николай Григорьевич.

Сара Гельман

*Держархів Київської обл., ф. Р – 3050, оп. 1, спр. 237, арк. 20-21.
Копія. Машинопис.*

№ 41

Протокол допиту свідка Маранца Янкеля

1921 року

В пятницу, 14-го днем мне, как гласному думы, кто-то сообщил, что говорится выступление большевиков и спрашивал моего мнения. Я об этом ничего не знал. Будучи членом Исполнительного Комитета Центрального Бюро по охране города, я отправился в это бюро, чтобы узнать, не имеется ли там каких-нибудь сведений. Там я нашел председателя Бюро Осткевич-Рудницкаго, помощника его Шейнкмана и секретаря Штернгаса, впоследствии убитого. Им также как мне ничего не было известно. Но в это время явилось в Бюро два молодых человека, как впоследствии оказалось, принадлежавшие к большевистской партии, и пожелали видеть Председателя Центрального Бюро. Председатель попросил их в другую комнату, где находился и помощник, я же и секретарь остались. Дверь, очевидно по требованию пришедших, была заперта на ключ. Я остался ожидать результата этого страшного совещания, которое продолжалось больше часа. Наконец, посетители ушли и я обратился к председателю с вопросом, в чем дело. От него я узнал, что пришедшие предупредили о готовящемся выступлении большевиков и просили содействия этому выступлению со стороны центральной охраны. Им было отвечено, что Центр. Бюро политикой не занимается и никакого участия в выступлении оно принимать не может. На этой почве происходил обмен мнений, причем пришедшие настаивали на своем предложении. На мой вопрос, когда они думают выступить, мне ответили, что они

момента не указали. Мы все были удручены происшедшим, стоявший тут же секретарь пророчески сказал: “нам всем готовится гибель”. С тяжелым сердцем я поздно вечером отправился домой. Ночью около рассвета я был разбужен стрельбой в город. Я больше заснуть не мог и рано, около 7 часов, вышел из дому. Я вышел на Александровскую улицу и очутился возле дома Трахтенберга, где обычно находился Союз металлистов, а сейчас был штаб восставших большевиков. Тут я узнал, что выступление ночью произошло, что большевиками захвачена почта и арестован комендант Киверчук. Говорили, здесь с часу на час ожидается формирование большевистской власти. Ко [мне] подбежал большевик Лившиц, известный в городе под прозвищем “слепой токарь” с предложением взять ружье и присоединится к восставшим. Сам токарь был вооружен и с ним вместе стояла пара других вооруженных людей.

В это время я заметил, что по Алекс. ул. по близости от нас идут два отряда конных казаков с помощником коменданта во главе. Появление Новицкого тут же рядом с большевиками вызвало мое недоумение и я обратился к стоявшему возле меня рабочему большевику с вопросом, что тут делает Новицкий. Тот мне ответил “Новицкий с нами” и он стоит во главе восстания”. Но не успел он окончить, как я услышал команду Новицкого: заряжать ружья. Услышав команду, я бросился бежать в ворота ближайшего дома; не успев я туда вбежать, как раздалась ружейная пальба и стрельба из пунктов. Через крышу соседнего дома я выбрался на Купеческую улицу, оттуда окольным путем на свою квартиру на Соборн. ул. Это было в 10 часов утра 15/V. По дороге в свой дом я встретил лидера объединен. социалистов Крупника, впоследствии убитого, и спросил его, как он

смотрит на разыгравшиеся события. Он ответил, что смотрит очень мрачно, что вчера у них было собрание всех социал. партий и все высказались против выступления, но ничего не помогло.

Вернувшись домой я чувствовал себя разбитым и заснул, но скоро меня разбудила жена и сообщила, что в переулке против моего окна уже режут евреев. Я подошел к окну и увидел, как из дома Нейтера выбежал старик Нейтерь и один казак убил его выстрелом из ружья. За стариком выбежала его дочь – замужняя молодая женщина и один из гайдамаков несколькими ударами кинжалом в живот тут же покончил с ней на месте. Мне казалось, что казаки ушли так как некоторое время я их не видел. В это время выбежала старуха Нейтерь и хотела поднять тело убитой дочери, при этом она горько плакала и звала на помощь. Тогда появилось 2 гайдамака, и один из них крикнул: “Бей ее, чего она кричит”. Другой тут же несколькими ударами шашки разрубил старухе голову. Тут же из дому выбежали девочки 5 и 6 лет, дети убитой молодой женщины. Казаки побежали за детьми и начали бить прикладами. Одна девочка была тут же убита, а другая израненная, каким то чудом спряталась в соседний дом и спаслась. В виду того, что мой дом являлся не заметным, при том в том помещается слесарно-механическая мастерская, где случайно выбиты были окна, то я решил, что мой дом будет лучшей охраной и никуда не уходил. Мучительно я провел эту ночь, а утром, когда я выглянул на улицу, то я увидел массу трупов, которых свиньи грызли. Через некоторое время пришла моя мать и сообщила, что особенно сильная резня была на Аптекарьск. улице. Так как на этой улице проживал мой близкий друг Авербух, то я бросился туда, чтоб узнать в каком он положении.

Оказалось, что он, его жена и двое детей тяжело ранены и тут же около 15 человек убитых. Среди убитых были мужчины, женщины и дети, его квартиранты и соседи, которые почему то у него прятались. С помощью одной крестьянки я сложил трупы в одной комнате, а сам, как только умел, оказал первую помощь раненым и бросился разыскивать фельдшера. По моему зову пришли 3 фельдшера и сделали раненым перевязки. Когда я возвращался затем домой, за мной погнались гайдамаки и хотели меня убить. Я бросился бежать и мне встретились двое знакомых русских рабочих которые, желая меня спасти, посоветовали мне забежать в переулок, а они скажут казакам, что я не жид, а русский. Так они сделали, и я спасся. На следующий день я, как гласный думы, отправился на заседание думы, но по дороге я встретил гласного Штера, который сказал, что заседания нет и пошёл вместе со мной. Штер заметил, что гонится за нами гайдамак, который едет на извозчике. Подезжая к нам он выхватил саблю и соскочил с саней. Но к счастью для нас, кто-то в этот момент с противоположного тротуара позвал казака по имени. Тот обернулся, а мы в это время скрылись в соседний дом. Больше я в этот день не выходил.

Янкель Маранц

*Держархів Київської обл., ф. Р – 3050, оп. 1, спр. 237, арк. 21-22.
Копія. Машинопис.*

РОЗДІЛ III. СВІДЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ, ЄВРЕЙСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ АВТОРІВ

№ 42

Зі спогадів підполковника Михайла Шадріна про Проскурівський погром

...Жиди, підготовляючи переворот, приєднали до повстання Проскурівську залогу, котра складалася з покликаних по мобілізації після повалення гетьмана бувших солдат розвалені російської армії, ще перейнятих духом революції грабіжництва, сваволі та мітингування. Натурально, що цей елемент, до остатку розложений жидами від того часу, як приєднався до повстання і позбувся своїх старшин, а з тим і решток дисципліни, почав уявляти із себе банду, здібну лише до погромів та різні безоружного населення. А тому і цілком ясно, що ця банда, котру вабила до повстання, головним чином, надія пограбувати буржуїв, побачивши, що повстання не вдалося, що повороту до полків немає і все одно прийдеться тікати додому, почала різати та грабувати жидів, аби винагородити себе й помститися за обмануті надії.

Повстання було – це факт, котрого заперечувати ніхто не може. Але є фактом незаперечним й те, що споткало жидівське населення по невдалім повстанню, напевно б споткало християнське, особливо інтелігентське і військове населення Проскуріва (буржуїв, неприхильних до комуни), якщо за 2 дні до повстання не прийшов би до Проскуріва вірний УНР гайдамаць-

кий курінь і повстання вдалося.

Всі на Україні пам'ятають жахливі дні захоплення Києва в кінці січня 1918 року червоними бандами Муравйова й Ремньова. Дні, в котрі на чолі майже цілого Уряду в Києві стояли самі жиди і коли було замордовано одних тільки офіцерів 2447 чоловік. Жиди тоді у значній мірі причинилися до цієї жахливої бойні, особливо з матросами, розстрілюючи безоружних, хворих, тяжко ранених і глибоких стариків. Навіть зі шпиталів витягалися нещастні жертви на поталу розбурханих червоних банд і жидівства. Жидки-крамарі давали червоним бандитам адреси мешкаючих у сусідніх домах офіцерів й особисто помагали їх мордувати. А одна тільки знаменита жидівка Євгенія Бош чого була варта тоді зі своїми прибічниками – катами-жидами... Тільки одної її жертви нараховуються сотками, а таких оправців було і є межі жидами багато. С певністю можу сказати, що така доля випала б на Проскурів та інші міста, якщо повстання і дальший плян його вдалися б.

...Різню закидають гайдамакам, котрі підлягали й були вірні Українській владі, але й самі пристрасні обвинувателі стверджують, як ствердили це і всі слідчі комісії, що гайдамаки не грабували. Між тим усі помешкання на зазначених мною вулицях були цілком ограбовані, крім того, більшість навіть жіночих трупів в одній білизні та в ліжках під перинами. Чи задумався хто з тих, що обвинувачує у цім погромі та різні військо УНР, також над тим, що якому б не було воякові непотрібні жіночі спідниці та инше убрання, або халат чи штани зі старого 80-літнього жида, і якщо трупи були в білизні та в ліжках, то очевидно, їх забито вночі. А раз зроблено вночі, то це вчинок когось иншого, не гайдамаків, котрі вже в той час спали у своїх вагонах. Ясно,

що того, когось іншого не корисно було виявляти для тих, хто бажав сплямувати перед цілим світом Уряд і військо УНР, а виставити нещасного безвинного жертвою жидівства, котре підняло меч, який силою обставин обернувся на голову того ж самого жидівства”.

Володимир Сергійчук. Симон Петлюра і єврейство. – Бібліотека українця, 1999. – Електронний ресурс. – <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1010>

№ 43

Витяг з книги С. Гусева – Оренбургзького* про єврейський погром в Проскурові в лютому 1919 року

....ІV. ПРОСКУРОВСКАЯ КРОВАВАЯ БАНЯ

Проскуров являється самым оживленным городом Подольской губернии. Население его простирается до пятидесяти тысяч человек, из них до двадцати пяти – евреи. Город охранялся милицией, подчиненной коменданту, но Дума, не доверяя милиции, организовала собственную, – так называемую квартальную охрану. Во главе ее стояло бюро, с председателем, христианином Рудницким, и товарищем председателя, евреем Шекманом. Состоя преимущественно из евреев, охрана эта пользовалась расположением коменданта Киверчука, и он чинил ей всякие затруднения, отбирал оружие и т. д.

В Проскурове еще во времена царя имелись все легальные и нелегальные партии. При смене власти и с воцарением Директории сохранились и большевицкие ячейки, но существовали нелегально. Вообще же социалистические фракции, не исключая и большевиков,

были объединены в общей организации, возглавляемой бундовцем Иоффе.

Недели за три до событий, о которых повествует эта история, случилось нечто, оказавшееся для Проскурова роковым, именно – в Виннице состоялся съезд большевиков.

Он вынес резолюцию о необходимости большевицкого восстания в Подольской губернии, днем восстания было назначено 15-е февраля. Во главе большевицких организаций в других местах стояли более серьезные люди, признавшие, что момент для выступления еще не наступил.

В Проскурове же во главе большевицкой ячейки стояли люди слишком юные и малосознательные. Помимо того, было еще одно серьезное обстоятельство, побудившее проскуровских большевиков начать выступление: в городе были расквартированы два полка, определенно большевицко настроенные. На поддержку их местные большевики рассчитывали.

В начале февраля приехал атаман Семесенко во главе запорожской казацкой бригады, а вместе с ней появился и третий гайдамацкий полк. Появление этого полка вызвало среди евреев тревожное настроение: у него было погромное прошлое. Но атаман Семесенко держался очень корректно. Он послал в типографию наказ, в котором объявил, как начальник гарнизона, что всякая агитация против существующей власти будет караться по законам военного времени, равно как и всякие призывы к погрому, причем уличенные в таком призыве будут расстреливаться на месте. Передавали также, что на одной из станций он расстрелял казацкого офицера за попытку грабежа. К атаману отправился товарищ председателя квартальной охраны Шекман,

чтобы лично с ним познакомиться. Атаман его любезно принял, обещал снабдить охрану оружием и оказать ей всякое содействие к предотвращению погромов.

Между тем комендант Киверчук, осведомившись об этом, распорядился, чтобы набранный уже в типографии наказ не был опубликован.

До Иоффе тем временем дошел тревожный слух, будто в Проскурове затевается переворот, и что в штабе коменданта уже определенно говорят, что намечена и будущая, большевицкая власть с Иоффе во главе. Обеспокоенный Иоффе созвал представителей фракции. Представители коммунистической партии заявили, что восстание действительно подготавливается, и уже формируется будущая власть. На протесты других фракций и указание, что восстание это приведет к краху, а евреев к погрому, они ответили, что восстание одновременно произойдет по всей Подольской губернии, что в Проскурове на стороне восставших будет часть гарнизона, и шестнадцать деревень готовятся придти на допомогу.

В пятницу вечером, 14-го февраля, в бюро квартальной охраны явились два молодых человека из большевицкой фракции и объявили, что на 12 часов ночи назначено выступление. Какую позицию займет квартальная охрана?

Им было отвечено: Квартальная охрана – организация беспартийная, она будет нейтральна. При этом Шекман указал на несвоевременность выступления и на то, что оно непременно приведет к еврейскому погрому.

Но ему ответили: Выступление общегубернское, и благоприятный исход его обеспечен. Все члены квартальной охраны заявили, что они никакого участия в

политическом выступлении принимать не будут.

Образовался уже и большевицкий Ревком. Шекман зашел в Ревком. Убедившись, что работа у большевиков не налажена, и что предполагаемое выступление окажется, по его словам, блефом, он обратился к наиболее серьезному большевику с указанием на вред этого выступления.

Но было уже поздно, – в шесть часов утра раздалась выстрелы, восстание началось. Большевики захватили почту и телеграф, арестовали Киверчука, считая его, не без основания, опасным черносотенцем и погромщиком. В центре города открыли свой штаб. В казармах разбудили спавших солдат, объявили им, что восстание началось, и предложили им выступить против петлюровских войск, сконцентрированных в вагонах за вокзалом. На указание солдат: У нас нет пулеметов, – ответили: пулеметы имеются у крестьян, которые уже приближаются к городу. Тогда солдаты арестовали своих офицеров, захватили полковое оружие и выступили по направлению к вокзалу. Там они открыли огонь по вагонам, где находились гайдамаки и другие казачьи части. Но когда те вышли из вагонов, и солдаты убедились в их многочисленности, они отступили к своим казармам. Казаки погнались за ними и начали обстреливать казармы.

Тогда солдаты рассеялись по разным направлениям, скрываясь от преследования. У штаба толпились рабочие, вооруженные и в солдатской одежде. Заметив приближающуюся от вокзала верхом на лошадях казачью сотню, они говорили между собой: они с нами. Но тут раздался залп, и остатки большевиков разбежались. Стрельба взволновала представителей города, и они стали собираться в Думе. Городской голова отпра-

вился в комендатуру, но там никаких сведений не дали. Он уже собрался уходить, как к комендатуре подъехал Киверчук, только что освобожденный из-под ареста. На вопрос: Кто вас арестовал? Он ответил: жида, члены квартальной охраны. И прибавил, что вместе с ними выступил против него его ординарец. Я его только что собственноручно застрелил.

Атаман Семесенко, на этот раз в полном согласии с Киверчуком, вступил в исполнение обязанностей начальника гарнизона. Вступление свое он ознаменовал пышным обедом, обильно угостив гайдамаков водкой и коньяком. А потом обратился к ним с речью, в которой обрисовал тяжелое положение Украины, а также понесенные ими труды на поле сражения, и отметил, что самый опасный враг украинского народа и казаков – жида.

Их необходимо вырезать для спасения Украины. Он потребовал от казаков клятвенного обещания в том, что они выполнят эту священную обязанность – вырежут евреев, но они также должны поклясться, что жидовского добра грабить не будут, так как грабеж недостойн казака.

Казаки были приведены к знамени и присягнули, что будут только резать, но не грабить. Один полусотник предложил вместо резни наложить на евреев контрибуцию, Семесенко крикнул ему: Расстреляю. Нашелся также сотник, который заявил, что не позволит своей сотне резать невооруженных людей. Он имел большие связи в правительстве Петлюры, и Семесенко решил его трогать, только отправил его с сотней за город. Затем казаки выстроились в походном порядке и с музыкой впереди и санитарным отрядом отправились в город.

Прошли по главной улице, в конце ее разбились па отдельные группы и рассыпались по боковым улицам, сплошь населенным евреями. Еврейская масса даже не была почти осведомлена о происшедшем большевицком выступлении.

Привыкнув в последнее время ко всякого рода стрельбе, она не придавала особого значения выстрелам, которые раздавались утром. Это было в субботу, правоверные евреи с утра отправились в синагогу, где помолились, а затем, вернувшись домой, сели за субботнюю трапезу. Многие, согласно установившемуся обычаю, после субботнего обеда легли спать.

А проснулись от грозного гула беды, ангел смерти стучал в их двери.

Рассыпавшиеся по еврейским улицам казаки, группами от 5 до 15 человек, совершенно спокойно входили в дома с обнаженными шашками в руках и начинали резать евреев, не различая ни возраста, ни пола, стариков, женщин, детей, даже грудных младенцев. К огнестрельному оружию они прибегали лишь в том случае, если отдельным лицам удавалось вырваться па улицу, тогда в догонку посылалась пуля. Евреи прятались по чердакам и погребам.

С чердаков их стаскивали вниз и рубили, в погреба бросали ручные гранаты.

По показанию Шекман, казаки убили на улице, около дома, его младшего брата, а затем ворвались в дом и раскололи череп его матери.

Члены семьи прятались пол кроватями, но маленький братишка увидел смерть матери, вылез из-под кровати и начал целовать ее труп...

Его зарубили, ребенка!

Не вытерпел и старик-отец вылез из под кровати,

его убили двумя выстрелами из винтовки.

Затем они подошли к кроватям и начали колоть лежавших под ними.

Сам Шекман случайно уцелел.

К дому Зальфцупа казаки подошли с пулеметами и санитарным отрядом.

По команде: – Сто-ой!

Выстроились цепью, затем раздалась команда:

– За дело.

Казаки бросились в дом и вырезали всю семью.

Осталась в живых только одна девушка, получившая двадцать восемь легких ран.

В доме Блехмана убито шесть человек, – у одного расколот череп пополам, а девушка ранена в заднюю часть тела, для чего было приподнято платье.

В доме Крочака первым делом разбили в дребезги все окна. Часть казаков вошла в квартиру, часть осталась на улице. Вошедшие схватили старика Крочака за бороду, потащили к кухонному окну и выбросили его к тем, которые стояли на улице, они его убили. Затем убили старуху мать и двух дочерей, а бывшую у них в гостях барышню за косы втащили в другую комнату, затем, изнасиловав, выбросили ее на улицу, где она тоже была зверски убита.

После этого вновь вернулись в дом и нанесли несколько тяжелых ран 13-ти-летнему мальчику, который впоследствии совершенно оглох. Старшему брату его нанесли девять ран в живот и бок, говоря: Теперь мы уж с ним покончили.

В доме Зозули убита дочь, которую сначала долго мучили. Мать ее предлагала убийцам деньги, но они ответили: Мы только за душой пришли.

В доме Хаселева зарезали восемь человек и, выйдя

оттуда, начали чистить в снегу свои окровавленные шашки. Из гостиницы „Франция“ выбежал старик-хозяин и метался преследуемый. За ним бежали дети, умоляя о пощаде. Казаки смеялись над их жестами, потом убили их.

Из дома Потехи сын окольными путями увел старуху-мать к знакомым полякам, но те наотрез отказались ее принять.

Ему удалось спрятать у знакомых евреев. Сам же он вернулся к семье „но уже застал всех в доме у себя вырезанными. Старуха-хозяйка дома была настолько изрублена, что он мог узнать ее лишь по фигуре. Возле нее лежал изрубленный саблями ее сын. Убита была также ее младшая дочь, а средняя лежала тяжело раненая. По лестнице стекала кровь и жутко капала со ступеньки на ступеньку. В дом, любопытства ради, зашли соседи-христиане. Он обратился к ним с просьбой помочь уложить раненых на кровать, но те отказались. Лишь один, по фамилии Сикора, оказал помощь.

В квартире Глузмана спрятались шестнадцать евреев. Походным порядком подошли к дому гайдамаки. Глузман стал уговаривать жену и дочерей, чтобы они спрятались, так как боялся за их честь, но те не хотели без него прятаться. Гайдамаки всех выгнали во двор, а затем один из них подошел к воротам и крикнул оставшимся: Идите сюда, здесь много жидов. Всех окружили и прикололи,– лишь сам Глузман, раненый, остался жив. Гайдамак в него два раза выстрелил. На это другой ему заметил: зачем стреляешь? – ведь атаман приказал резать, но не стрелять. Тот ответил: что же делать, если так просит? К дому Ясельмана гайдамаки подошли стройными рядами с двумя пулеметами. С ними были сестра милосердия и человек с повязкой

Красного Креста, доктор Скорник. Вместе с сестрой милосердия и двумя санитарями он принимал самое активное участие в резне. Когда одна сестра милосердия, возмущенная его образом действия, крикнула ему: что вы делаете? ведь на вас повязка Красного Креста! – Он сорвал с себя повязку и бросил ей. А сам продолжал резать. Перед этим он забрал из аптек весь перевязочный материал для нужд будто бы казаков, утверждая, что среди них много раненых, привезенных с фронта, что, по проверке, совершенно не подтвердилось. Но показанию трех гимназистов, реквизируемых в Елисаветграде гайдамаками для службы в санитарном отряде, доктор Скорник, вернувшись после резни в свой вагон, хвастался, что в одном доме им встретила такая красавица – девушка, что ни один гайдамак не решился ее зарезать. Тогда он собственноручно ее заколол. В этом доме убит был 21 человек, и двое ранено. Жуткие тени металась в надвигающемся сумраке, некуда было прятаться, – некуда бежать. Всюду слышался зловещий вой отрядов, глухие удары, свист шашек, торжествующий смех, краткие слова команды, предсмертный вопль из подвала, безумный смех с чердака. Было уже пять часов вечера, гул резни все разрастался. Киверчук разослал по всему уезду телеграммы: „Всех агитаторов и евреев расстреливать на месте или препровождать для расстрела в Проскуров“. По деревням, по селам, по глухим местечкам, по полям, по дорогам началось истребление евреев. Местечко Фельштин окружили кольцом вооруженные крестьянские парни ближайших деревень, – вспомогательная охрана, которую набрал начальник милиции. Сам он отправился в Проскуров и вернулся оттуда в сопровождении казаков „с красными шлыками“, – гайдамаков. Евреи поняли, что они обречены на

смерть и резню, и стали прятаться в погреба, на чердаки; по обыкновению, те, кто пытался бежать из местечка, натыкались па кольцо охраны. На площади собралось несколько сот гайдамаков. Тут же грузились крестьянские подводы, прибывшие из окрестных деревень. Раздался звук рожка, гайдамаки выстроились в ряды. Кто-то им сказал речь – в ответ слышались крики: всех до единого. Глухой топот ног. Затем гайдамаки рассыпались по местечку, и начались вопли, стоны, глумливый смех, плач детей, мольбы и крики насилуемых девушек... Большинство зарезанных женщин предварительно насильовались... Многие из уцелевших подвергались той же участи, в двенадцати случаях они должны были лечиться от последствий. Вили, кололи, резали – неумоимо.

По улицам люди с трудом перебирались через трупы и скользили по крови, как по лужам в ненастный день. Были случаи странной доброты. Лайда отдал шесть тысяч денег; предлагал взять все вещи, но оставить жизнь.

Гайдамак замахнулся шашкой, но другой остановил его и сказал: Лайда ты лучше спрячься, а то придут другие и тебя наверно зарежут. Он помог ему залезть на чердак по приставной лестнице и потом лестницу заставил втянуть на чердак. С чердака Лайда видел, как убивали стариков и детей, вытаскивая их из домов. Видел дикую погоню с улюлюканьем. Возле самого дома заметил труп женщины. Подумав, что это его жена, которую он незадолго перед тем вместе с дочерью прятал в другом месте, он соскочил с чердака посмотреть на труп.

Убедился, что это не жена, но вернуться на чердак уже не мог, так как лестница осталась там, в квартиру

же зайти не вирішився. Тоді він вбежав в дім російського сусіда і просив його прийняти, його витолкали.

Він вбежав на чердак сусіднього діма і сховався в соломі. Це помітили два парня з охорони. Вони погнались за ним, взобрались на чердак но його не знашли. Пробували піджечь соломі... но і це не удалось їм, так і ушли. У Свинера не оказалось денег. Стоя на улице перед гайдаками, он умолял их пощадить его. И, прибегая к хитрости, обратился к одному гайдаку: Ведь мы с тобой вместе лежали в окопах во время войны. Гайдак стал в него всматриваться. Затем перевел свой взгляд на его ноги и сказал: У тебя хорошие сапоги, отдай их мне. Возьми, возьми, – охотно согласился тот. Они вошли в дім і помінялись сапогами. Затем гайдак вынул из кармана свежие портянки, передал их Свинеру и помог надеть свои старые сапоги. Потом получил еще калоши. И обратился к своим товарищам: Не будем же мы резать человека, с которым я сидел в окопах.

Вони ушли. Свинер побежал, с трудом шагая через трупы, в квартиру своего брата, председателя еврейской общины, и там увидел брата, его жену, ее родителей и еще несколько человек, прятавшихся там, зарезанными. Начальник милиции по прямому проводу осведомил Проскуров о происходящем, но оттуда получился ответ: Не мешайте крестьянам делать то, что они считают нужным. И пусть заберут всё высосанное жидами из народа. Но сам начальник милиции тоже почувствовал и содействовал погрому. Его восьмидесятилетний старик-отец во время резни, держа толстую доску в руках, добивал раненых евреев. Убито было 485 человек, ранено 180.

Уходя после сигнального рожка, гайдаки облили керосином пять лучших в местечке домов и подожгли.

Потом они рассыпались по уезду, и много людей было убито по дорогам, в полях, в лесу. Между тем в Проскурове резня продолжалась, и не предвиделось ей конца. Было уже пять с «половиной часов вечера, и она продолжалась бы вероятно до поздней ночи, но комиссар Таранович, не будучи посвящен во все планы Семесенко и Киверчука, ужаснулся наконец при виде кровавого разгула. Побежал к Семесенко и настойчиво просил прекратить резню, но тот на его слова не обратил внимания. Тогда он побежал на телеграф и по прямому проводу сообщил губернскому начальству в Каменец о всем происходящем. Оттуда ему сообщили местонахождение командующего фронтом Шаповалова, и Таранович по прямому же проводу вызвал его и доложил о резне, а также о своем разговоре с Семесенко. Шаповалов тут же телеграфировал атаману приказ о немедленном прекращении резни. Таранович отнес приказ Семесенко. Тогда тот заявил: – хорошо, на сегодня хватит. Прозвучал рожок.

Гайдамаки собрались на заранее назначенное место и оттуда в походном порядке с песнями отправились к месту своей стоянки за вокзалом.

В городе наступила тишина. На улицах всюду валяются трупы, широкими пятнами застыла кровь. Из окон льется яркий свет. Эти ярко освещенные окна свидетельствовали о том, что в доме все живое вырезано. Дело в том, что в Проскурове почти все дома освещаются электричеством, которое там весьма доступно. Религиозные же евреи, которых в Проскурове большинство, верные своему закону, в ночь с пятницы на субботу не гасят огня. Электричество горит до утра, а затем в субботу вечером, с подачей тока, само зажигается. Евреи, после ужасного дня субботы, 15-го февраля, огня не

зажигали. Казаки, солдаты, милиционеры, обыватели нагружались в пустых домах и с мешками награбленного, молчаливыми жуткими тенями сновали по улицам.... С утра возникли слухи, что в два часа назначена новая резня, – тотчас же собралось экстренное заседание Думы. Прибыли Семесенко и Киверчук. Семесенко в своей речи объявил, что происшедшее было вызвано исключительно евреями, которые, будучи сплошь большевиками, задумали вырезать гайдамаков и прочих казаков. Я и впредь буду так поступать, ибо считаю это своим священным долгом. В том же духе высказался и Киверчук. Слово взял Верхола. Это замечательный человек Проскурова, выходец из народа, самоучка. Он окончил художественное училище, учительствовал в народных школах, слушал лекции в Университете. По своим убеждениям оп социал-демократ и украинец-патриот. При первой Раде был гласным думы и председателем земской управы. Дважды выполнял обязанности комиссара. При перевороте в пользу гетмана он, считая гетьманскую власть реставрационной, но счел возможным продолжать общественную и административную работу, сложил с себя все обязанности и ушел в частную жизнь. Верхола был очень популярен среди населения и в особенности среди евреев. Когда начались крестьянские восстания против гетьмана, австрийские власти арестовали Верхолу, обвиняя в организации этих восстаний. Он был увезен в Тарнополь, где просидел два месяца в тюрьме, а когда его повезли на суд, ему удалось с пути бежать, и он все время скрывался. В Проскуров вернулся лишь за два месяца до резни. Ему немедленно по возвращении предложено было взять обратно свое заявление о сложении обязанностей гласного думы, на что он согласился.

Взяв слово после Семесенко и Киверчука, он обратился к думе с большой речью, в которой указал, что то, что произошло в Проскурове, является позором для Украины. Позор, позор, – горячо восклицал он. Говоря о былых заслугах казачества, он доказывал, что в данном случае Семесенко, одев в казацкое платье разбойников, стал их атаманом. Обращаясь к нему, он говорил: Вы боретесь против большевиков, но разве старики и дети, которых ваши гайдамаки резали, большевики? Вы утверждаете, что только евреи дают большевиков. Но разве вы не знаете, что есть большевики и среди других наций, а равно и среди украинцев? Он убеждал Семесенко, – „ради чести Украины“,– немедленно прекратить ужасы резни, и Семесенко угрюмо ответил: Я борюсь не против стариков и женщин, а исключительно против большевиков... И, глядя в упор на Верхолу, произнес многозначительно: Не сомневаюсь что и среди украинцев, к несчастью, имеются большевики, но я их не пощажу. Однако согласился отдать распоряжение о прекращении погрома и отозвании посланных в уезд казаков. Тут же, в его присутствия, постановлено было, что охрана города передается авиационному отряду.

Верхола выбран заведующим охраной. Он немедленно отправил в типографию объявление: „По приказу атамана и с согласия его резня мирного населения прекращается. Дума гарантирует жителям спокойствие. Отдан приказ расстреливать всех пойманных на месте грабежа, а также казаков, которые появятся в городе после шести часов вечера». Он отнес оттиск объявления в комендатуру.

Но там Семесенко и Киверчук нашли, что он не имел нрава печатать объявление, написанное „в двосмысленных выражениях“.

Семесенко сказал ему: Вы арестованы и распорядился отправить его на вокзал для суда. Это означало – для расстрела. Но городской голова Сикора и члены украинского национального союза, узнав о происшедшем, пришли в комендатуру и объяснили Семесенко и Киверчуку, что такая расправа с Верховой вызовет жестокую месть многих украинских организаций, хорошо его знающих. Верховла был освобожден.

Вместо объявления Верховлы Семесенко издал приказ, в котором объяснил Проскуров и уезд на военном положении и запретил всякое движение на улицах после семи часов вечера. Но отдельные убийства все продолжались. Евреи просили Верховлу принять на себя обязанности комиссара, – Верховла согласился. Вместе с Тарановичем он по прямому проводу вызвал губернского комиссара, который хорошо знал Верховлу по прежней его службе, тот охотно согласился заменить им Тарановича и тут же дал об этом телеграфное распоряжение, что было крайне неприятно Семесенко и Киверчуку. Верховла тотчас же выпустил два воззвания. В одном он говорил: „Всякий призыв к национальной вражде, а особенно к погромам, ложится позором на Украину и является препятствием для ее возрождения. Подобные призывы были всегда орудием для реакционеров.

Всякое проявления со стороны сильнейшей нации насилия над слабейшей доказывает, что эта нация не может воспринять форм, которые основаны на равенстве и братстве. Такие приемы только на руку врагам Украины. Выражаю надежду, что население не поддастся на такую провокацию. Требую всех агитаторов, призывающих к погрому, задерживать для предания военно – полевому суду“. В другом воззвании он требовал, чтобы все награбленные вещи (снесены в комисса-

риат для возвращения по принадлежности). После воскресного заседания думы резня в массовом масштабе более не повторялась.

Но отдельные убийства все-таки повторялись, – и они были многочисленны. С субботы до понедельника трупы разлагались в домах, валялись на улицах. Много трупов было изгрызено свиньями. Наконец, в понедельник отдан приказ о похоронах.

С утра многочисленные крестьянские подводами с наваленными на них трупами направлялись к еврейскому кладбищу. Их возили в течение всего дня. Оказалось более тысячи трупов. Выкопали огромную яму и еще четыре поменьше. На кладбище появились мародеры, которые под разными предлогами подходили к трупам, ощупывали их и грабили. Находили женщин с отрезанными на руках пальцами, на которых, очевидно, были кольца. Было приказано, чтобы к ночи ни одного трупа не осталось непогребенным, но лишь к четверем утра удалось похоронить всех. Со среды наступило относительное спокойствие, но не успокоился Семесенко.

Он выпускал провокационные приказы, вроде такого, – что „в Проскурове находится много большевицких агитаторов, а потому требую от населения до восьми часов вечера выдать их властям, в противном случае будут приняты самые решительные меры“. В другом приказе говорит: „Жиды, до меня дошли сведения, что вы вчера хотели устроить собрание для захвата власти и готовились через четыре дня устроить такое же восстание, как было 15-го февраля“. Дальше следуют соответствующие угрозы.

Евреи собрали 300.000 и передали ему „для нужд гарнизона“. Он деньги взял, но сделал вид, что это поднесли ему все жители города за введение порядка и

освобождение его от большевиков, и он благодарил „все население Проскурова“ за то, что оно надлежащим образом оцепило труды его казаков.

Из Каменца была назначена комиссия для расследования погрома, но Семесенко препятствовал ей. Наконец, Верхоле удалось свалить Семесенко. Он отправился в ставку Коновальца и добился приказа о возвращении на фронт. Устранен был и Киверчук.

Семесенко было страшно неприятно то нравственное удовлетворение, которое даст евреям его уход. Но когда он убедился, что этот уход неизбежен, он воспользовался тем, что страдал осложненной венерической болезнью, созвал консилиум врачей и убедил их дать заключение в том смысле, что ему в интересах здоровья необходимо совершенно уйти от дел и эвакуироваться в какой-нибудь лазарет подальше от Проскурова.

Этот Семесенко, заливший еврейской кровью дома и улицы Проскурова, был тщедушный молодой человек, лет двадцати трех, начавший свою службу вольноопределяющимся еще в царское время. Он на всех производил впечатление человека полуинтеллигентного, нервного и неуравновешенного. Судя по некоторым его резолюциям на докладах, надо признать, что он был человек большой сообразительности и крайне решительный.

С большой помпой, в сопровождении санитаров и сестры милосердия, Семесенко, наконец, покинул Проскуров.

Было убито в Проскурове 1200 человек.

Ранено – 600.

Из них умерло свыше трехсот.

Гусев – Оренбургский С. Книга о еврейских погромах на Украине в 1919 г. Петроград „Главлит”, 1919. С. 30-39.

*Сергій Іванович Гусев-Оренбурзький (5 жовтня 1867 Оренбург 1 червня 1963 Нью-Йорк) – російський письменник. Народився в Оренбурзі в козацькій родині. Після навчання в духовній семінарії прийняв сан священника. У 1904 році написав один зі своїх кращих творів, повість „В країні батьків”. Після 6 років у сані священника відмовився від сану і присвятив своє життя кар’єрі письменника. Був одним з найбільш популярних авторів періоду, що передував революції, входив до літературної групи «Среда». У 1921 році емігрував в Харбін, а через два роки, в 1923 році переселився в США. Жив в Нью-Йорку.

№ 44

Спогади українця – очевидця єврейського погрому в Проскуріві*

... Проскурів 15-го січня 1919

Я був приділений до Проскурівської комендатури, як старшина контррозвідки. У той час армія була під тиском большевиків у районах Жмеринки-Вінниці – Браїлова. Проскурів і Гречани є перехрестям залізниць. Одна йде зі Старокостянтинова на Кам’янець – Подільський, а друга перехрещує її в Гречанах і йде із Жмеринки на Волочиськ. Це були найважливіші вузли для нашої армії і тому в Проскуріві був Отаман Семосенко з сотнею козаків. Комендатура мала 11 людей, включно з писарями та поліцією, на яку мало можна було покладатися.

17-го січня телефонограма від сотника Яюса з контррозвідки повідомляла, що від большевицького фронту вислано озброєних комуністів-агентів, щоб підняти

повстання і перервати залізницю в районі Війтівці – Чорний Острів. Повідомлялося, що агенти комуністи це жида, а тому треба за ними глядіти в жидівському середовищі.

Ті околиці я добре знав і мав багато знайомих, як серед селян так і серед жидів. Із станції Війтівці і Чорний Острів наші агенти звідомляли, що там усе тихо. Я виїхав до Війтовець, а після до м. Купель, де мав добре знайомих жидів. Довідався, що були люди, які підмовляли жидів до повстання, але їм відповіли так: „Ви втечете, коли прийдуть українські війська, а все нещастя спаде на нас”.

Із Купеля я подався до Чорного Острова, у віддалі 20 верств від Купеля, в напрямку на Проскурів. Там я довідався, що й там були ті самі агенти, 7 мужчин та одна жінка, яка мала кличу „Макар”. Їм відповіли так само, як у м. Купель, що не хочуть приймати участі в повстанню. Довідався я, що агентів кудись повезли два селяни з села Писарівки. В Писарівці я довідався від тих візників, що агенти планували їхати на Меджибіж, а коли виїхали за місто Чорний Острів, то сказали повернути на Проскурів. Вони висіли з саней зараз при в’їзді на Кам’янецьку вулицю. Ні кулеметів, ні зброї вони не мали, лише невеликі клунки.

Із залізничної станції в Чорнім Острові я подзвонив до комендатури у Проскурові і до отамана Семосенка та проінформував їх про агентів, щоб слідкували за ними в Проскурові. Я виїхав до Проскурова вночі 28-го січня. У Проскурові агенти як у воду впали і не було по них сліду. Були признаки оживлення в низу міста серед жидів. Мій добрий приятель жид (під час погрому його забили) інформував мене, що агенти є в місті та що з дня на день чекають зброї. Підготовлюють повстання

і вербують молодь. Верхня частина міста, де жили заможні жиди була проти повстання і будь-якої участі в ньому. Він мав повідомити мене, де знаходяться агенти і коли прийде зброя.

Тут треба подати розклад міста Проскурова для кращої орієнтації читача. Із північної сторони міста тягнеться залізниця, а станція „Проскурів” є у віддалі двох верств від міста. Від станції тягнеться Александрівська вулиця, яка ділить місто на дві частини: верхня, заселена багатими жидами, і нижня, північна частина міста від Александрівської вулиці, заселена біднішою класою жидів і міщан. Там був великий базар і на площі собор при Александрівській вулиці в готелі Савой містилась комендатура, а трохи далі при цій самій вулиці була поліційна станиця. Александрівська вулиця тягнулася від залізничної станції зі сходу на захід і доходила до Кам'янецької вулиці, яка йшла на полудне і сполучалася з шосейною дорогою, що йшла на Ярмолинці, Дунаївці і Кам'янець – Подільський.

30-го січня вночі патруля чула 5 машинових стрілів з низу міста, або з поля в тім напрямку. Було вислано роз'їзд козаків, але ніякого сліду не знайдено. Треба було думати, що або випробовують машиновий кріс, або з необережності кулемет дав стріли. Виходило, що зброя для повстання була вже в Проскурові і агенти мали машиновий кулемет.

3-го лютого на базарі, в районі, де збиралися змовники, почалося якесь заворушення та впало кілька стрілів. Коли прийшла патруля, то все розійшлося. На вулицях зменшився рух, люди сиділи дома і чекали чогось. Склепи на Александрівській вулиці в більшості були закриті. Ходила патруля і денедє видно було поліцаїв. Розвідка повідомляла, що є велике напруження. Жиди

дивляться на козаків вороже і ніхто не хоче відповідати, коли їм завдають питання. Наближалось повстання. На пропозиція от. Семосенкові, щоб викликати більше козаків на допомогу він відповів: «Сім комуністів і ви боїтесь? Я маю сотню козаків і можу собі дати раду з 10,000 голоти». Комендантура викликала з Гречаної 7 людей, які несли там сторожеву службу.

Семосенко дав відозву до населення Проскурова і спеціально звертався до жидівського населення. Зміст її був такий:

Проскурів, 6-го лютого, 1919 року.

«Я закликаю населення припинити свої анархістичні демонстрації, тому, що в мене є досить сили для приборкання вас. Особливо ж я остерегаю тут Жидів. Знайте, що ви є нарід, незлюблений всіма націями, а однак ви спричинюєте такі клопоти християнському народові. Чи вам життя не миле? Чи немає у вас змилювання над своїм власним народом?

Поки вас не атакують – сидіть тихо! Зіпсутий народ, що спричиняєш такі клопоти невинним християнам».

Отаман Семосенко Командир Бригади Запорозьких Козаків.

Цей наказ видано після дальшої стрілянини в місті і провокативної поведінки Жидів.

Мій приятель Жид Крупник робив усі заходи, щоб не допустити до кровопролиття, яке могло принести повстання. Його запідозрили у зв'язках зі мною і 5 днів перед повстанням я його не бачив і не знав, де він знаходиться. Один м'ясар із горішнього міста, що мав зв'язок із Жидами, запевнив мене, що вони рішили «вмити руки від тієї авантюри» і сидіти дома. Коли я сказав про те от. Семосенкові, він відповів: «Добре зробили, що

прийшли до розуму. На жаль, не всі того погляду».

11-го лютого ми вже знали, що до Проскурова перепачковано зброю через річку, зі сторони Гречаної. Наша патруля знайшла в одному місці 5 рушниць кавалерійського зразку і пачку з багнетами 8 штук та 35 набоїв до рушниць.

14-го лютого знову була стрілянина внизу міста. Жиди стріляли до патрулі. Напевно з ціллю тероризації, бо ніхто не був ранений і кулі летіли понад головами. Патруля відійшла на Александрівську вулицю і тут чекала на поміч.

Ціла ніч пройшла в тривозі. Поліція відмовилася йти на стійки, а частина не явилася на службу. Поліція поховала свою зброю.

15-го лютого ранком, о годині 10 почувись кулеметні стріли в кінці Александрівської і Каменецької вулиць. Стріляли з балькону заїздного дому. Кулі літали по вулиці і били в стіни домів. Повідомили от Семосенка, який зараз же прибув із відділом кінних козаків із касарень на Кавказькому передмісті, де вони були розположені. Знизу міста чути було стріли і гамір юрби. Козаки кинулися до дому, в котрому був кулемет ззаду, а інші наступали по Александрівській вулиці, туплячись до стін домів. Коли вскочили в дім, то застали там кулемет, ленти набоїв та старого Жиди і жидівку, які плакали. На питання, де ті, що стріляли і хто вони, він відповів: «Не знаю їх. Було їх трьох і вони насильно втягнули те нещастя в наш дім». Козаки кинулися вниз міста, стріляючи вверх. Усе збіговище розбіглося. Заарештовано було двох Жидів зі зброєю. На допиті, вони не хотіли нічого сказати.

Тоді Семосенко зібрав козаків і дав наказ: «Без стрілу, без грабунку вирізати Жидів лише в тих кварталах,

де було повстання. За вбивство дітей і грабунок розстріляю».

Козакам дав одну годину часу. В строю пішли козаки вниз міста і на сигнал всі вернулися в строю пішки до касарень. Це було зроблено так скоро, що ні в верху міста, ні коло комендантури майже ніхто не знав, що внизу міста вирізано сотки людей. У той час, коли ми після погрому, зайшли до молочної крамниці напроти комендантури, де торгували молочними продуктами дві сестри Жидівки, то вони розказували, що «бачили, як пішли козаки до міста і опісля верталися до касарень та були якісь злі і до нас не усміхалися, хоч багатьох знали особисто».

На третій день прибув полк. Шандрук із козаками, а опісля ще й прийшли УСС-и полк. Є. Коновальця.

Коло трупів, які були порізані і посічені шаблями, деколи лежали гроші і цінності. Видно хотіли відкупитися. Козаки не брали грошей і не грабували. Із Кам'янця-Подільського наспіла телефонограма: «Всіми мірами припинити погром. Вживати зброю. Арештувати винувних і відставити до штабу. Вислано відділ козаків на допомогу».

Полк. Шандрук прийняв жидівську делегацію, розставив варту і вислав патрулі та заарештував кілька козаків, що приймали участь у погромі. Семосенко і більшість козаків зникли з Проскурова. Пізніше Семосенко був арештований і відданий під суд. Що з ним сталося, мені не відомо.

Через 4 дні після погрому в Проскурів прибув д-р Осип Назарук, начальник відділу преси і пропаганди при Січових Стрільцях, та оглядав місце погрому й розпитував про причини і як те сталося. У комендантурі ми пояснили все і показали копії донесень із 15 січня

по 15 лютого та телефонограми з Кам'янця.

Ознайомившись із документами, він сказав: «Навіть для самооборони як превентивний, то такий погром є злочином і злочинці мають бути покарані після воєнного ладу. А чи не можна було інакшим способом запобігти повстанцю?» – питав далі д-р О. Назарук? Коли ми пояснили положення тилу і важливість вузлових залізниць для армії та які могли би бути наслідки в разі, коли б велика частина населення зірвалася до повстання, то він трохи подумав і сказав: «Злочин є злочином. Історія нас із Жидами розсудить, чия вина була в тому злочині».

Вже в 1920 році, коли д-р Осип Назарук писав свої спомини «Рік на Великій Україні», то згадав про Проскурівський погром, як про злочин, але оминув факти і подробиці.

Про наслідки погрому в Проскуріві докладно описано ген. Шандруком в його книжці «Вал'ю оф да Армс», виданій уже в Америці, в Трентоні.

Уряд УНР вислав співчуваючу телеграму і 20 мільйонів гривень для тих, що пострадали від погрому в Проскуріві, а прем'єр-міністр Мартос 15 серпня видав із державної каси 11,460.000 гривень для пострадавших від погромів, незалежно хто їх робив.

Ні в м. Купіль, ні в м. Чорний Острів погромів не було. Всі майже події про погроми в Україні і їх причини подає автор О. Брик у своїй книжці: «Українсько – єврейські взаємовідносини».

Як я тоді бачив, то згинуло від 200 до 300 Жидів у проскурівському погромі; я бачив також між забитими кілька жінок, але не бачив ані одної дитини забитої.

Я всіми силами старався недопустити до повстання, бо знав, що в разі його успіху ми опинилися б у за-

піллі і фронт був би розколений на дві частини. Крім того я боявся наслідків такого повстання, в котрому могли би згинуть невинні люди, серед яких я мав багато приятелів і знайомих, як серед міщан так і серед Жидів. Жиди мені помагали і я помагав їм не допустити до заворушення, але видно, що деякі крайні ліві сіоністи з тим не погоджувалися.

Коли ген. Шандрук прийняв делегацію Жидів, вона висловила подяку мені за те, що «як батько, він старався нам допомогти», як це сказав один із делегатів і що є записано в книжці «Вал'ю оф да Армс».

Ніякий погром не може бути оправданий, бо він є неправний і звірський, бо базований на помсті чи особистій вигоді та знищенню невинного безборонного населення. Я радий і гордий, що наш уряд УНР все борюся з погромами, помагав пострадавшим від погромів і при кожній нагоді карав погромників, бо це були каригідні злочини, а також деморалізували армію, яка навіть не приймала участі в погромах, – погроми деморалізували далі населення, яке ставало отарою дикої юрби. Не входжу в причини погромів, бо всіх не знаю, але знаю, і що жидівство стріляло в спину нашим козакам, коли вони відходили. Помагало комуністам і вороже ставилося до наших змагань за Самостійну Україну, на що є документальні докази самих же жидівських лідерів.

Проскурівський погром в Україні:

– Москва прислала 7 комуністичних агентів у заплля Української Армії: 4 Жиди й одна Жидівка, та двох москалів кулетчиків, щоб зробити повстання в тилу армії і відрізати армію від тилу.

– Повстання було в Проскурові перед погромом, – у повстанню приймали участь лише Жиди з низу міста, а

з верху міста Жиди були проти нього.

– Отаман Семосенко попередив населення міста і Жидів, щоб не робили заворушення, бо має силу його здусити.

– Погром був у тій дільниці, в котрій було повстання. Забитих було кількасот і декілька жінок, але ні однієї дитини. Ні одного не було забито в верхній частині міста, яка була проти повстання.

– Уряд УНР прислав полк. Шандрука, з військом охороняти Жидів.

– Уряд УНР видав 20,000.000 гривень пострадавшим від погрому. Прем'єр уряду Мартос видав ще 11,400.000 гривень помочі іншим місцевостям, пострадавшим від погромів (хоч їх робили не українці). Уряд видав наказ арештувати винуватих у погромах і розстрілювати тих, хто буде робити погроми. За проскурівський погром було арештовано кілька козаків, а пізніше і отамана Семосенка, та віддано їх під суд.

Лисюк К. В обороні української правди. Справа українсько-жидівських взаємовідносин. – Онтаріо, 1962. – С. 22-27.

*Каленик Лисюк (при народженні – Каленик Лепикаш 18 серпня 1889 – † після 1977) – військовий діяч, підприємець, філателіст, видавець, меценат; прапорщик Першого панцерного дивізіону, козак Петроградського відділу Вільного козацтва, дипломатичний кур'єр уряду УНР в екзилі, отаман Закордонної станиці Українського вільного козацтва на Північну і Південну Америки, директор Українського музею (м. Онтаріо коло м. Лос-Анджелес), голова Українсько-американської фундації (1959 – 1974), директор американських організацій «Конгрес оф Фрідом» і «Вейк ап Америка».

№ 45

Стаття М. Середи* „Отаман Семесенко”

Для арештованого отамана Семесенка місця в двох арештанських вагонах при штабі Дієвої Армії не знайшлося: вагони, як шотландські бочки з оселедцями, були начинені в'язнями з низу до гори. Для нових в'язнів прийшлося пристосувати товарний вагон, в який і запросили на мешкання: отамана Семесенка, двох жидів-комуністів Шустера Мойсея і Вайсберга Ісаака і большевицького агента з Москви Володимира Булгакова.

Отаман у всьому любив порядок: того ж дня він розмежував територію вагону між своїми колегами, призначивши кожному для оселі кут і склавши чергу, кому і в який день стежити за чистотою вагону.

Треба було дивуватися тій згоді і ввічливості, що панувала між людьми різної національності і різних політичних переконань. Певно ніхто з жидів не повірив би, коли не бачив би на власні очі, як герой недавнього Проскурівського погрому сьорбав з жидами з одної миски зупу, яку отамани прозивали брандо – хлистою, ділячись з ними останнім кавалком хліба.

Літні дні здавалися для в'язнів такими довгими, що вони вичікували ночі, як тої небесної манни. З нудьги і розпуки між отаманом Семесенком і Шустером виникали дебати на різні теми з пережитого часу.

Пригадую одну з таких розмов.

Перший зачіпив отамана Шустер, учень матуральної кляси Рівенської реальної школи, начитаний і розвинений.

– Мене дивує одно явище – казав Шустер. – Прощу

вас звернути увагу на зовнішній вигляд сучасного нам українського представництва: один в жупані дивного викрою і в штанах – шириною в Чорне море, другий у каптані з вильотами і вишиваній сорочці з кольоровою стрічкою, третій у селянських капцях на босі ноги та дірявій свитині. Цікаво довідатися, кому потрібна ця маскарада. Українська інтелігенція, як і інші, засвоїла європейську культуру; ніби їй випадало засвоїти і той зовнішній вигляд, що ріднить інтелігенції всіх націй. Проте я бачу щось іншого. Я розв'язую це питання так: правдивої української інтелігенції у нас бракує. Замість широкого світогляду та ідейного скарбу в голові українського представництва – пустка Торічеллі. Цю пустку воно й окрашує тим екзотичним одягом, що кричить про нього: – Подивись на мене, хіба я не щирий Українець.

А мене дивує інше явище, – спокійно відповів отаман. Я не посідаю високої освіти, однак теж дечому вчився, дещо читав і бачив. Прошу з'ясувати мені, чому незалежна Україна застрянула Жидам поперек горла? Чому більшість чекістів з Жидів? Всі комуністичні організації в жидівських руках. Політкомаами в совітських військах – в більшості Жиди. Я маю докази, що жорстока лють, знущання, глузування, які учинено над моїми полоненими, були жидівського походження.

Дебати кінчилися тим, що Шустер тремтячим, як у молодого козла, тенором, затягнув: Зоре моя вечірняя!

Другого тенора забрав отаман. Вайсберг густим басом, як столичний протодіакон на архієрейській службі, заглушив їх обох. Булгаків не співав. Насупившись і склавши на грудях руки, як то робив Наполеон, він бігав широкими кроками по вагоні з одного кута в другий і голосно деклямував:

Судьба іграет челавеком.

Ана завістлива всегда...

Своїм зовнішнім виглядом отаман Семесенко складав вражіння спокійного, урівноваженого і поміркованого чоловіка. Середнього росту, блондин, з холодними сіро-блакитними очима, з чесними рисами обличчя, стрункий і чемний у розмові, – він певно користувався серед жіноцтва широким кредитом. Були на ньому вишивана шовкова сорочка, підперезана осетинським ремінцем, сині галіфе з Генеральськими лямпасами, лякерові чоботи, на голові чорна смушева шапка. Його психіка цілком відповідала його ролі отамана, яку він одержав (з його слів) з ласки сорокаміліонового українського народу.

Я – нерв, – казав він – українського організму. Тому я, як ніхто, відчуваю гостро його бажання, стремління, потреби, наміри. Моя воля, то воля нації, і право судити мене за мої вчинки належить безпосередньо українському народу.

Пізніше ця *mania grandiosa* набула в ньому загрозливу для Уряду форму.

Він мав незвичайну енергію і рішучість, не визнавав ніяких авторитетів, включаючи сюди і авторитет С. В. Петлюри, не вважав себе зобов'язаним перед кимнебудь здавати звіт за свої вчинки, мав природній дар воєнної гіпнози, що підпорядкувала йому козаків, як німих рабів, які готові були на його заклик кинутись за нього в огонь і воду.

Інколи запитуєш себе, яким обставинам вдячна Україна, що мала в 1919 році нечуваний в історії врожай на отаманів? Певно з давних історичних часів наші степи наситилися дикою татарською відвагою і буйним запорожським завзяттям. З першим революційним дощем вийшов з – під землі парою оцей насичений

хміль. Упилася ним повстанча молодь і ну – виписувати коники по татарському і запорожському звичаю.

Прапорщик російської служби – отаман Семесенко за часи Центральної Ради знаходиться в Полуботківському полку, що був розташований в Києві. За гетьмана він зникає з очей історика до часу, коли Директорія подала заклик до повстання. Семесенко повстає на Полтавщині і формує з повстанців Залізний загін, з котрим захопив Лубни, де оголосив себе начальником залоги. В Лубнах він попередив жидівську делегацію: справа йде про незалежність держави. Коли маєте охоту творити опір, виріжу вас всіх без винятку.

Його загін мав 3 – 4 десятки повстанців і в різних часах і місцях міняв свою назву: то Залізний загін, то Чорні Гайдамаки, то Низовий Січовий Курінь, то Брацлавсько-Гайсинський Курінь остання назва – Кіннота отамана Дорошенка.

Відступаючи під натиском червоних сил з Лівобережжя на Правобережжя на кожному постою він захоплює ініціативу в свої руки і провадить оперативну працю незалежно від штабу Армії і волі Директорії.

З початку лютого 1919 року він прибув в Проскурів, де мав розвернути свій загін в бригаду. В Проскурові він і набув широку світову славу, як організатор жидівського погрому.

Про цей погром він так оповідав:

Проскурів я вважав поважним стратегічним пунктом на випадок відступу штабу Армії і Директорії з Винниці і Жмеринки. На моє здивування, місцева влада складалася з людей, які не відповідали своєму призначенню і серйозності менту. Їх легковажність дала місцевим більшовикам широкі можливості агітувати навіть у військових частинах. Моя розвідка донесла мені,

що моїх людей спиняють на вулицях невідомі жиди, прохаючи передати такому то козаку, називали прізвисьце, пакунок. Козака з таким назвиском не знаходилося, а коли розгортали пакунок, то знаходили большевицьку літературу. Місцева влада свого дочекалася: 14 лютого большевики збройно виступили проти Директорії, загрожуючи їй представникам і війську, а головне мені в Проскурові. Не довіряючи місцевій команді, всю ініціативу подавлення цього повстання я взяв на себе. Я мав такі міркування: знаю з досвіду, що Росіяни і ми, Українці – хоробрі і добрі вояки, але ж на підпольну агітаційну і організаційну партійну працю не надаємося. Таким таланом визначається одна жидівська нація. Цю працю на користь червоних вони провадять з тим розмахом, що у нас не знаходиться сил побороти її. По-друге, війна на сльози не вдаряє; методи її назавше виключають і серце і жалі і сльози. Большевики стали на правдивий шлях, коли оголосили свій терор, якого ще не зазнавали люди на білому світі. Або, або... Большевицькі методи у нашій боротьбі єдині і для нас, для нашої перемоги. Просякнутий такою вірою, я, признаюсь, наказав вирізати місцевих Жидів до щенту. Я мав цим терором попередити все жидівське населення України, що їх теж чекає ця недоля, коли вони не кинуть своєї праці в рядах наших ворогів. Цим актом я мав вплинути і на Петлюру, який намагався і подолати ворога і не пошкодити його здоровлю. Мене обвинувачують в антисемітизмі. Дурниця ! Шустер і Вайсберг тепер мої добрі приятелі. Додаю, погроми – мій тактичний маневр на полі бою. Преса чорнить мене, як бандита. Населення Проскурова ствердить: ні один Жид не поскаржиться, що його ограбували мої люди. Преса навіть не уявляє собі і тієї дрібниці, що коли б я був дійсно бандитом,

то награбувавши грошей, певно давно кудись зник би і жив би, як у Бога за пазухою, а не чекавши на себе ворожої кулі. Така моя правда: в Проскурові я визволив Директорію і Армію від трагічної несподіванки. І що було мені в подяку? Не пригадую собі тепер, але здається мені, що на другий день представники міської думи закинули мені, як я посмів проляти на вулицях кров. І смішно мені і гірко! Жалкую тепер, що тоді я обмежився лише слідством, а не розстріляв їх на місці. А була така думка. Хіба розуміли ці шпаки (дослівний його вираз), що то є війна і де кінчаються її межі. З Проскурова я мав виїхати в запілля ворога, аби глушити його ззаду. У Кам'янці, де я мав підготувитись до цієї подорожі, я несподівано був заарештований з наказу Петлюри. Понизивши голос і зирнувши на двері, чи хто не прислухується за дверима, він додав: На наше безголов'я, провід над військом забрала людина, яка намагається догодити і соціалістам і правиці, селянам і поміщикам, Жидам і Європі. Коли людина позбавлена своєї волі і спирається на волю юрби, – карта його на таку величну ставку, як визволення Нації, Напевно буде бита. Коли Бог допоможе мені позбутися оціх кайданів і вийти на волю, я знайду сили перебрати на себе верховну владу і щасливо закінчити боротьбу. Я навіть у своїй думці не можу припустити, що Петлюра мене розстріляє. Уявіть собі, померти так безславно, чорт знає де, прийняти смерть від руки невідомого ката.

Він боявся смерти. Одної ночі у вагон увійшли сотники Козієнко і Стрижак і, тримаючи в руках самопали, сказали:

Просимо отамана до полковника Чоботаріва на допит.

Отаман зблід, затрясся і рішучо відповів:

– З вагону я не вийду.

Чому?

Ясна річ, що ви мене розстріляєте.

Півгодини доводили йому сотники, ЩО ВІН помиляється, проте його не переконали. Погодилися з ним, аби до Чоботаріва його провожало з ними все населення вагону.

С. В. Петлюра наказав перевести слідство над отаманами в короткий термін і винуватих покарати по всій строгості закону. Отаманів перевезли до Ка'мянця і розмістили у місцевій в'язниці. Слідча комісія майже закінчувала зарядження Головного Отамана, коли несподівано Проскурів захопили Денікінці. Комісія розбіглася і Семесенко опинився на волі. З вірними йому козаками він прибув до Галичини, під прізвиськом отамана Дорошенка. У Галичині одружився, перезимував, відпочивши від тих невигод і клопотів, що перетерпів після Проскурова. На весні 1920 року, почувши, що в Могилеві полковник Удовиченко формує 3-тю Залізну дивізію, він вирудив до нього свого ад'ютанта Литваківського з пропозиціями своїх послуг. У 3-ій Дивізії він залишався щось недовго. Розвернувши свою сотню у загін імені отамана Дорошенка, він знову розпочав бойові акції, незалежно від Уряду і штабу Дієвої Армії. Штаб Армії дав зарядження про його арешт в зв'язку з проскурівською подією. Отаман про цей наказ провідав і, скликавши загін, сказав: Маєте, хлопці, розійтися, куди хто хоче, Я відїжджаю за кордон, де маю роздобути грошей і зформувати армію, переберу на себе для вашого добробуту і на користь нашої Батьківщини.

Чекайте на мене.

За Коломиєю на чеському кордоні його заарештували і привезли до Чорткова, де і ув'язнили. Полевий

суд виніс йому смертний вирок.

Помер він не так, як вмирають люди твердої волі і сильні духом. Коли охорона штабу Дієвої Армії вивезла його до Чорткова у поле, він галасував, брикався на возі як той кабан, котрого колять. Його хотіли приставити до скелі, однак на це положення він не давався: кидався на сторожу і, піймавши кого небудь, стискав його такими залізними обіймами, що не знаходилося фізичної сили його одірвати. До світанку відкувалася охорона, намагаючись приставити його до скелі, нарешті повалили його на землю і забили лежачого.

....Можливо, що при інших революційних обставинах Україна мала би свого Мусоліні в постаті цього залізного диктатора.

Середа М. Отаман Семесенко // Літопис Червоної калини. – Квітень. – 1930. – С.12-14.

* Михайло Тимофійович Середа(1887 – † 1939) – підполковник Армії УНР. Автор численних спогадів, багатьох історичних праць. Помер у місті Калиш, похований в Щипйорно у 1939 р. Відповідно до інших джерел інформації був заарештований НКВС і зник у 1945 році. Автор публікації про отамана Семесенка.

№ 46

Витяг з автобіографічного твору Володимира Сосюри* „Третя рота”

ХЛІ

Проскурів[73]. 15 лютого 1919 року.

Вечір. Старшини сказали, щоб ми не роздягалися і

були наготові. Нас хочуть роззброїти.

І на смутний ранок, коли крикнули: «До зброї!» – я в штаблєтах на босоніж вибіг останній. Біля рампи була вже наша лава... Я підліз під вагона і, ставши навколішки, зайняв своє місце. Туман. З правого боку навпростець – пивний завод. Просто в виїмці соша, на якій заліг ворог. Це повстав проти нас за владу Рад наш 15 білгородський кінний полк.

На правому фланзі почалася стрільба... В ділі – кулемети, орудія, бомбомети...

Нам ще нема наказу стріляти... Мені не лячно, тільки дуже напружено, наче мої нерви витягло у прямі лінії і натягло до одказу, як струни на гітарі... Вже не треба, а хтось кілочки крутить та крутить... І, здається, осьось мене розірве... І от почалася наша стрільба... Кулемет, що був поруч мене, так дуже бив, що аж лента вискакувала з коробки. Так злісно вискакувала... Хтось із наших почав кидати бомби...

– В атаку!

І коли ми побігли на місце ворожої лави, там не було нікого, тільки лежали трупи козаків...

Один, до якого я підбіг, був ще живий. Біля голови його була чорна яма від розриву бомби... З голови текла кров, а з губ слова:

– Не бийте... я ж – такий, як і ви...

Це ж були козаки, українці, наші...

Старшини агітували більшовиків-українців, щоб вони не воювали з нами, бо ми говоримо однією мовою і діти однієї матері України...

Більшовики не слухали і били нас у хвіст і гриву, пародируючи слова нашого гімну (мотив якого, до речі, дійсно на фоні кошмарного відступу здавався мені похоронним) :

– Ще не вмерла Україна, а тільки смердить...

І почали приводити до нашої лави козаків немущтрової частини білгородського полку, захоплених на станції, які ніякого відношення до повстання не мали, і за моєю спиною розстрілювали...

Білгородські козаки всі були в полушубках, їх роздягли до білизни і по наказу курінного Коломійця купами розстрілювали. Командиром полку був тоді Маслов.

Розстрілювали добровольці. Вони забирали у розстріляних не тільки одіж, а й годинники, ножички... Один сказав: «За що ви нас розстрілюєте? Ми ж такі, як і ви...»

А другий, коли його роздягали і сказали: «Біжи!» – перехрестився й закричав: «Спаси мене, божа мати!..»

– Спасе її мать... – відповів на його крик гайдамака, б'ючи його прямо в потилицю.

І мені було досадно, що від кулі відлітає майже половина голови... Це ж так неестетично... Ну була б собі просто дірочка, як од японської кулі. Японці культурніші за нас... А то лежить розстріляний на снігу, і голова йому, наче скибка кавуна, чудно вгрузає в сніг... Повз мене провели розстрілювати кавалериста. Він у довгій шинелі спокійно і задумано йшов на смерть, і тільки шпори йому самотньо дзвеніли.

Ми йдемо далі. Наступаємо на білгородські казарми...

Залягли в лаву. Позиція погана. Тільки поле рівне та біле.

Ззаду мене лежать розстріляні, і я все одсовуюсь убік, щоб не лежати проти розстріляного (щоб не попала куля...).

Да. Коли ми збили лаву білгородців, був ще туман, і за рогом заводського паркану показався козак з руш-

ницею і в полушубку. Ми думали, що то наш, і кличемо його до себе. махаємо руками... А він несміливо й нерішуче став, потім розгублено пішов до нас. Дозорні підійшли до нього. Він покійно віддав їм рушницю. Вони його роздягли і розстріляли...

Ах! А я ж махав йому рукою...

Лежимо. І от просто на нас швидко летить хмара... чорна й грізна.

Кіннота.

Ворог наступає...

На лівім фланзі, біля могили, стоїть полковник і командує;...

– Приціл двадцять чоти-и-и-ри...

І коли ліва рука тягнеться до прицільної рамки... «Тікай»... кричить моє тіло... Але всі лежать, не тікають, і я вгрузаю, прикидаю до снігу, витягнувши готові до стрільби руки...

То гарматний дивізіон ворога переходив на нашу сторону. Вони поставили ззаду нас на путях батарею і почали бити по казармах... Але перші два рази вони ніби помилково ударили по нашій лаві. Снарядний стакан трохи не зробив мене безногим...

Наступаємо...

Так, як і в Лозовій...

Тільки перед нами з розчиненими вікнами грізно мовчать казарми. Ми йдемо... На три кроки позад од лави з карабінами в руках ідуть старшини... У мене нерви вже не напружені, а наче розстроєна балалайка, мені в'яло й лячно... Позиція ж жахна, а казарми над нами... Думаємо, це нас підпускають ближче... Дивуєшся, чому ворог такий спокійний... Але ми йдемо.

Потім з криками «Слава!» біжимо в атаку на... уже покинуті казарми.

Тільки у дворі стояли виладнані в один шерег ті, що залишилися і здавали зброю.

Якби не саботаж старшин, білгородці нас би розбили. Це ж було так гаряче й несподівано. За мурами залпи розстрілів, козаки виносять із казарм зброю, а білгородський старшина стоїть біля дерева, ковирне носком хромового чобота сніг і, удаючи з себе спокійного, задумано дивиться на нас. Але його ніхто не чіпає.

Я з бойових трофеїв узяв тільки російсько-український словник Курила. Носків мені не дісталось. Старшини казали, що це євреї загітували білгородців. Казали, що козаки першого куреня поклялися під прапором грошей не брати, а тільки різати. Вони пішли до міста і вирізали майже всю проскурівську єврейську... голоту. Кравців та шевців. До буржуазних кварталів вони не заглядали. Був один козак, який знав єврейську мову. Він підходив з товаришами до замкнених дверей і звертався до переляканих мешканців єврейською мовою. Йому відчиняли...

Одній гімназистці застромили між ноги багнета...

А розстрілювали так: стріляють і дивляться не так, аби попасти смертельно, а як-небудь, дають залп і навипередки біжать до ще живих розстріляних і хапають з одягу те, що перед залпом кожний намітив на своїй жертві...

Один старий єврей перед залпом сказав:

– Вы меня убьете, а из моего пупа выйдет пять мстителей. Стреляйте меня в глаз, а не в пуп...

Залп одгримів, і єврей, майже перерізаний кулями пополювині, упав...

Всі козаки поціляли йому в живіт...

Коли вели юрбу полонених білгородців та цивільних на розстріл, я бачив, як біля конвойних бігав, кри-

чав і ламав руки наш кавалерист. Його ридання розривали мою душу. На очах конвойних тремтіли сльози.

Це був кавалерист нашого полку, а серед тих, кого вели на розстріл, був його рідний брат... Старшини були неблаганні. Я довго дивився услід цій смертній юрбі і на тоскную фігуру кавалериста, що плакав і біг за ними...

Я зняв лахмату гайдамацьку шапку, залиту кров'ю української та єврейської голоти, надів французьку каску і став санітаром...

На ранок скривавлені мури наче ще гули криком:

«Русский?» – і собаки похапливо й жадно долизували кров на тротуарах... Ми розташувалися в білгородських казармах. На кухні на чорних дошках ще були крейдяні написи їжі та її складу. Головний лікар полкового околотку не взяв би мене з муштрової частини, але я почав йому читати свої російські (я писав і російською мовою) поезії, і він мене взяв до околотку.

Місто ось-ось повстане... Оголошено мобілізацію. Козаки поїхали за мобілізованими по селах. Ті йдуть. Робітники ходили групами по вулицях. І я бачив і чув, як комендант міста (ініціатор погрому), дивлячись на них, кусав свої довгі вуса й злісно хрипів:

– То-ва-р-ри-щи...

Місто ось-ось повстане. Селяни чекають, що їм буде те, що в Проскурові, бо вирізали ж п'ять тисяч євреїв (я дізнався від т. Фельдмана тільки тепер, що шістсот. Він сумно сказав мені: «Справа не в кількості...»).

Ішли чутки, що регулярна армія червоних наступає вся на конях з ручними кулеметами у кожного червоного...

В. Сосюра Третя рота Електронний ресурс. Режим <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=312>.

*Володимир Миколайович Сосюра (25 грудня 1898р., ст. Дебальцеве, Катеринославська губернія, Російська імперія – 8 січня 1965 р., Київ, Українська РСР, СРСР) – український письменник, поет-лірик, автор понад 40 збірок поезій, широких епічних віршованих полотен (поем), роману „Третя Рота”, бунчужний 3-го Гайдамацького полку Армії УНР. Налезжав до низки літературних організацій того періоду – «Плуг», «Гарт», «ВАПЛІТЕ» та ін.

№ 47

Спогади Анатолія Матієнка «Жидівський погром у Проскурові і Фельштині 15-16-17 лют. 1919»

У початку січня 1919 р., за кілька днів до евакуації Києва, я від'їхав до Вінниці, де мав доручення зорганізувати реквізицію будинків і помешкань до росташування урядових інституцій і окремих осіб.

Ця справа забрала у мене коло двох тижнів. Після її закінчення Міністр Внутрішніх Справ п. Міцюк (Міцюк, а не Мацюк б. член Трудового Конгресу й видатний чинник повстання «отамана» Оскілка), доручив мені скласти комісію до розслідування евакуації Катеринославської Державної Скарбниці, що була переведена Губерніяльним Комісаром того часу п. Кондрашенком у спосіб досить оригінальний. На цей скарб (понад 20000000 карбованців у золоті, готівці і в грошевих паперах) претендував також отаман Гулий. Отже, аби цей скарб йому не дістався, Губерніяльний Комісар мобілізував всіх своїх урядовців і поділив цей скарб між ними, наказом заховати цінности, а під час евакуації вивезти їх на собі. Я перепитав 10 чи 15 урядовців й так і не міг довідатись, у чиїх руках залишився цей

скарб. Одного дня я дістав наказ залишити цю справу, та на чолі тієї ж комісії об'їхати вільну від большевиків частину України та обривізувати міліцію. У той час (з грудня 1918 року), я займав посаду Віце-директора Адміністраційного Департаменту М.В.Справ.

Справу про евакуацію Катеринославської Скарбниці я передав Директору Департаменту, а сам, з секретарем Д-ту п. Кревсом, моїм урядовцем до особливих доручень Дмитром Дітченком і його братом, діловодом Грицьком, від'їхав з Вінниці.

Перше місто було Проскурів, куди ми дісталися того ж дня вечером. Начальник Міської Міліції, а потім і Начальник Повітової, що зробила мені свої доклади про стан речей у місті і повіті, зазначали, що комуністами ведеться інтенсивна пропаганда, особливо серед міського населення.

О годині приблизно десятої вечором, обидва Начальники відійшли і я, повечерявши, ліг спати. Стомлений подорожжю, я відразу заснув, аж до світу, себто годині приблизно о шостої, прокинувся від стрілянини на площі (вікна моєї кімнати виходили на площу). Стріляли з рушниць і кулемет.

Мої урядовці, що також прокинулись від стрілянини, прийшли до мене, і ми крізь вікна (вже трохи розвиднилось) побачили на площі метушню і бійку. Декілька десятків військових і цивільних стріляли одні в других. Раптом, через 15-20 хвилин, все зникло.

Ми сіли пити чай, а за годину приблизно до мене з'явилися обидва Начальники Міліції (у цивільному одягу) і повітовий Військовий Начальник. З їх докладу виявилось, що вночі, у помешканні Сінема, що містилося у тому ж будинкові, де я мешкав, відбулося засідання Проскурівського Револьюційного Комітету, на якому ви-

рішено було підняти тої ж ночі повстання і обеззброїти українську дивізію Самосенка, що перед тим прийшла до Проскурова з фронту на відпочинок і містилася в проскурівських касарнях.

Вночі, приблизно о 2-3 годині, повстанці атакували касарні й, давши кілька стрілів з гармати, кинулись у наступ (мушу зауважити, що ані я, ні мої урядовці гарматніх стрілів не чули).

Українські вояки, з початку заскочені несподіванкою, оправились, перемогли повстанців і почали їх гнати.

Повстанці відступали з боєм на повіт, і козаки їх остаточно розбили у той же день, у містечку Фельштині проскурівського повіту.

Військовий Начальник запросив нас всіх на обід до себе. По обіді я дістав відомости, що козаки Дивізії, розлютовані цею несподіваною атакою та сконстатувавши, що серед повстанців переважну кількість склали жида, почали жидівський погром.

Міліціонерів, що намагалися зупинити погром, козаки обеззброювали, а одного православного диякона, який хотів захистити жида, навіть поранили.

Погром і повна анархія продовжувалися цілий день.

На другий день я у супроводі Міського Голови, Військового Начальника і моїх урядовців пішов до отамана Самосенка, аби його прохати негайно припинити погром, зауваживши, що мирне населення за це повстання відповідати не може й що він, як Начальник Дивізії, має право крізь свій військовий суд покарати лише активних чинників повстання.

На це я дістав відповідь:

«Проскурівські жида у зрадницький спосіб напали на мою дивізію і я дав слово моїм козакам знищити жи-

дівське населення Проскурова».

Після такої відповіді мені залишалося лише телеграфувати Міністрові Внутрішніх Справ, що я і зробив.

На другий день по обіді я бачив вояків якоїсь другої (як мені казали, авіаційної) частини, надісланої Головним Отаманом Петлюрою, що патрулювали по місту й припинили погром.

Прізвищ обох Начальників Міліції, Військового Начальника і Міського Голови я вже не пам'ятаю, але це все можуть ствердити мій бувший урядовець особливих доручень Дмитро Дітченко, що перебуває десь у Німеччині, і його молодший брат Грицько, що живе десь у Польщі.

Мій секретар п. Кревс, який у той час мав якісь 60 років, певно, вже не живе.

Париж, 15 грудня 1960 року.

Михальчук В. Погроми в Україні: правда, уся правда і тільки правда! // Українське слово. – 30 травня. – С. 13

ДОДАТКИ

Додаток №1.
Список осіб єврейської національності, які були вбиті та померли від ран
під час погрому в м.Проскурові

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
1/1	27/III	Анбиндер Янкель Михелев	м. Михалполь	57	15/II	14 кв.	И. Шайн. Л.Гохедман	
2/1	"	" Леся Берковна	"	42	"	"	"	
3/1	"	" Зисля Янкелевна	"	7	"	"	"	
4/2	2/IV	Арнес Дувид Лейб Йосифов	Староконстантинов	32	"	Купеческая	Бернер Рапорт	
5/2		" Рухль Беневна	"	32	"	"	"	
6/3	7/IV	Ашкинази Лейзер Шлемов	Проскуров	58	"	Аптек.	"	
7/4	25/IV	Айзман Хаим Абрамов	Каменец. Под.	60	"	Соборная	И. Шерман	
8/4	"	" Эня	"	60	"	"		
9/5	20/IV	Авербух Нафтула-Герц Борухов	"	42	"	Аптек.	Бернер. Рапорт.	(умер от ран)
10/5	"	" Зисля Йосифовна	"	40	"	" "	"	
11/5	"	" Шейна-Гитль Нафтуловна	"	18	"	"	"	
12/5	"	" Бер "	"	16	"	"	"	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит/ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
13/5	„	„ Йосиф „	„	7	„	„	„	
14/6	18/IV	Анброх Бруха Михайловна		16	„	Соборная	Шерман	
15/7	20/IV	Аксельбанд Мошко Иутов	Меджибож	52	„	Ремеслен.	„	
16/8	23/IV	Акман Аврум Юдель Шмулев	Проскуров	62	„	„	„	
17/9	22/IV	Алексеницер Рисель Фишелевна	„	35	„	Соборная	И. Шерман. Шайн.	
18/10	17/IV	Айзман Мойше Йосев	Зиньков	44	„	Купеческ.	М. Бернар. Рапорт.	
19/10	„	„ Бейла Янкелевна	„	42	„	„	„	
20/10	„	„ Мендель	„	9	„	„	„	
21/11	27/III	Беренштейн Машца Хроповна	Коломия. Майдан	12	„	Набереж.	И. Шайн	
22/12	29/III	Бреслер Михель Борухов	Проскуров	21	„	Каменец.	Зекцер. Пилат.	
23/13	30/III	Бельфер Лейб Йосифов	Острополь	37	„	Ремесл.	„	
24/14	27/III	Барибойм Нехама Срулевна	Дунаевцы	16	„		И. Шайн	
25/15	30/III	Брил Мойше	Сатанов	45	„	Соборная	Зацер. Пилат.	
26/16	26/III	Бакман Маля Исааковна	Константинов	70	„	Набережная	И. Шайн.	
27/17	29/III	Брун Израиль Пейсахов	Сатанов	8	15/II		Шайн.	
28/17	„	„ Рахиль Пейсаховна	„	16	„		„	
29/18	27/III	Брун Цалик Мошков	Гайсин	38	„	Набереж.	Шайн	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит/ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
30/18	„	„ Идес Берковна	„	38	„	„	„	
31/18	„	„ Израель Цаликов	„	9	„	„	„	
32/18	„	„ Пейсах „	„	6	„	„	„	
33/19	16/IV	Березняк Двойра Берковна	Староконстантинов	50	15/II	Купеческая	И. Шайн. Пилат.	
34/20	17/IV	Баран Янкель Ицков	Теофиполь	41	„	Каменец.	И. Шайн. И. Вайскт.	
35/20	„	„ Перля Нахмановна	„	37	„	„	„	
36/20	„	„ Бер Янкелев	„	3	„	„	„	
37/21	6/IV	Блувштейн Бейла Ароновна	Каменец-Под.	35	„	Купеческ.	Бернер. Рапорт.	
38/21	„	„ Золда Лея Шабеевна	„	8	„	„	„	
39/22	12/IV	Бернштейн Фрейда Менделеевна	Проскур.	48	„	Набереж.	Шерман	
40/22	„	„ Цивья „	„	15	„	„	„	
41/23	18/IV	Бекман Абрам Зейликов	Тарноруда	42	„	Соборная	Шерман	
42/23	„	„ Ривка Литовна	„	41	„	„	„	
43/23	„	„ Дувид	„	15	„	„	„	
44/23	„	„ Туба	„	12	„	„	„	
45/23	„	„ Сруль	„	9	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
46/24	27/III	Беренштейн Янкель Иось Вольков	Коломый Кильяновка	41	„	Набереж	И. Шайн.	Багринов- ской
47/24	„	„ Ханця Ихилевна	„	30	„	„	„	
48/25	30/III	Блехман Янкель Мехелев	Проскур.	42	„	„	Вайскоп. Шайн.	
49/26	20/IV	Бурковштейн Хана Срулевна	Бреет Литовек.	25	„	Набереж.	„	
50/26	„	„ Рахиль Симховна	„	1	„	„	„	
51/27	18/IV	Бройтман Пинхас Шмилев	Меджибож	26	„	Купеческ.	Пилат. Шайн.	
52/28	12/IV	Бурштейн Кива Вольков	Камен.Под.	41	„	Соборн.	Шерман	
53/29	18/IV	Балоник Герш Овшивев	СтароКонстан.	12	„	Аптекарь.	Войскоп. Шайн.	
54/30	6/IV	Барзах Хана Мошковна	Проскур.	22	„	„	Бернер. Рапорт.	
55/31	20/IV	Бран Гедалья Мееров	Дунаевцы	19	„	Александр.	Вайскоп. Шайн.	
56/31	„	„ Малка Бенционовна	„	20	„	„	„	
57/32	17/IV	Беренштейн Бруха Ицковна		39		Предм. Великое	Вайскоп. Шайн.	
58/33	25/III	Блехман Хаскель Михелев	Проскур.	63	15/II	Каменец. у	Вайскоп. Шайн.	
59/33	„	„ Рухля Захарьевна	„	63	„	„	„	
60/33	„	„ Шкринця Брана Хаскелевна	„	25	„	„	„	
61/34	27/III	Балкун Лейка	Проск.	48	15/II	Соборная	Вайскоп. Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
62/34	„	„ Нухим Хаскелев	„	8	„	„	„	
63/35	30/III	Бальцер Ципра	Проскур.	80	„	„	„	
64/36	18/IV	Блифель Шейна	Ярмолинцы	35	„	Аптекарь.	Бернер.Рапорт.	
65/36	„	„ Хана Дувидовна	„	14	„	„	„	
66/36	„	„ Малка „	„	12	„	„	„	
67/36	„	„ Ревка „	„	8	„	„	„	
68/37	8/IV	Баран Ицко Бениаминов	Теофиполь	68	„	Набережн.	Шерман. Пилат	
69/37	„	„ Бейла Янкелевна	„	67	„	„	„	
70/38	10/IV	Быленкисекевед Хаим-Пейсаковна	Тульчин	28	„	Соборная	Шерман	
71/38	„	„ Песя	„	5	„	„	„	
72/37	27/IV	Березин Ривка Менашевна	Проскур.	9	„	Ремеслен.	Шерман	
73/40	2 /IV	Брухис Ента Лейзеровна	„	18	„	Аптекарь.	Бернер. Рапорт	
74/41	17/IV	Берлянд Пинкас Йосифов	м. Стара-Мурава	52	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
75/41	„	„ Бейрыл Пинкасов	„	15	„	„	„	
76/42	6 /IV	Басихыс Хая-Лей Йосифовна	Каменец-Под.	51	„	Аптекарь.	Бернер. Рапорт.	
77/43	30/IV	Березин Хана Менашевна	Проскур.	11	„	Ремеслен.	Шерман	
78/44	1/V	Берман Марьям Хилевна	Лацкорунь	23	„	По дороге	Шерман	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
79/45	28/IV	Боран Пинкас Сруль Дувидов	СтароКонст.	70	„	Соборная	Шерман	
80/46	18/IV	Брунштейн Дувид Цалевич	Ч-Остров	17	„	Аптекарь.	Бернер. Рапорт	
81/47	20/IV	Бительман Ривка Ицковна	Купинь	36	„	Набереж	Вайскоп. Шайн	
82/47	„	„ Двойра Циловна	„	7	„	„	„	
83/48	5/IV	Блох Нафтула	Каменец	65	„	Соборная	Шерман. Пилат	
84/48	„	„ Перля	„	64	„	„	„	
85/48	„	„ Ита	„	29	„	„	„	
86/48	„	„ Хая	„	20	„	„	„	
87/49	16/IV	Барак Янкель Могинов	Новоград-Волинск.	59	„	Александ.	Зекцер. Пилат	
88/49	„	„ Исаак Янкелев	„	24	„	„	„	
89/50	27/III	Блинер Малка Лейзеровна		2	„	Соборная	Вайскоп. М	
90/51	20/IV	Бланк Янкель Сруль-Юдков	Солобковцы	37	„	Купеческ	Бернер. Рапорт	
91/52	„	„ Дувид	„	12	„	„	„	
92/52	2/IV	Бройтман Пиня	Меджибож	22	15/II	Купеческ.	Пилат.	
93/53	23/IV	Бейгельман Ушер Мойшев	Ново-Ушица	65	„	„	„	
94/54	30/III	Бальцер Бобця Шмулевна	Проскур.	31	„	Соборн.	Вайскоп. Шайн.	
95/54	„	„ Хава Обышовна	„	16	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
96/55	30/III	Блехман Сося Зейликовна	„	42	„	Каменец.	Зенкер. Пилат.	
97/55	„	„ Ихиль Янкелев	„	18	„	„	„	
98/55	„	„ Изнель „	„	14	„	„	„	
99/55	„	„ Махля „	„	10	„	„	„	
100/55	„	„ Ривка „	„	8	„	„	„	
101/55	„	„ Бася „	„		„	„	„	
102/56	3/IV	Вайсберг Хаим Мордка-Бейринов	Жванец	29	16/II	Купеческ.	Пилат. Тайн.	Умер от ран
103/57	21/III	Вуберман Фейга Берковна	Стара Мурафа	43	15/II	Набереж.	Шайн	
104/58	29/III	Вайсер Ривка Мордковна	Дунаевцы	30	„	Соборная	Пилат	
105/58	„	„ Сура Мошковна	„	9	„	„	„	
106/59	29/III	Вевицис Абрам-Зус Панасов	Проскуров	40	„	„	Шайн	
107/60	7/IV	Вайцер Фрима Амрушовна	Летичев	30	18/II	На високой	Пилат	
108/61	14/IV	Вайсман Герш Шмуль-Дувидов	Фельштин	18	16/II	Стр.базар	Шайн	
109/62	17/IV	Вейц Алта		26	15/II	Камлярчик	Пилат	
110/63	17/IV	Веретин Эфроим Дувид Ицков	Проскуров	8	„	Подкаменец.	Шайн.Вайскоп.	
111/64	17/IV	Вайсбург Минця Яковлевна	„	1/2	„	Каменец.	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
112/65	28/III	Вейцблит Фрейда Янкель Вольфовна	Шаровка	20	„	Ремесл.	Зенкер. Пилат	
113/65	„	„ Бруха Шмуль Мордковна	„	48	„	„	„	
114/65	„	„ Лейб Янкель-Вольфов	„	12	„	„	„	
115/66	„	Вольфкун Мойше Лейбов	Каменец	58	„	Набереж.	Вайнскоп. Шайн.	
116/66	„	„ Ита Двойра	„	52	„	„	„	
117/66	„	„ Янкель Дувид Мошков	„	24	„	„	„	
118/66	„	„ Миаше	„	16	„	„	„	
119/66	„	„ Либа Мираль	„	18	„	„	„	
120/67	17/IV	Вайсбург Арон Лейб Срулев	Проскур.	16	15/II	Каменец.	Шайн. Вайскоп.	
121/67	„	„ Миндаль Срулев	„	8	„	„		
122/68	17/IV	Вайнштейн Хана Гершковна	Меджибож	50	„	„		
123/69	17/IV	Вайштейн Рейзя Хаимовна	Меджибож	19	15/II	Каменец.	Шайн. Вайскоп.	
124/70	20IV	Вуберман Сима-Крисыль Ицковна	Стара Мурава	84	„	Набереж.	„	
125/71	3/IV	Вейцер Шлема Зельманов	Меджибож	50	20/II	В селе	Бернер. Рапорт.	
126/72	6/IV	Вайнтруб Русиль Мошковна	Яролинцы	26	15/II	Ремеслн.	„	
127/73	„	Вассерман Герш Бейрышев	Фельштин	32	„	Набереж.	Шерман.	
128/73	„	„ Махля	„	30	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
129/73	„	„ Бася	„	3	„	„	„	
130/73	„	„ Лея	„	6м.	„	„	„	
131/74	14/IV	Вассерман Янкель Дувидов	„	40	„	„	„	
132/75	24/IV	Вассер. Хая Хацкелевна	Волочиськ	45	„	Аптекарь.	„	Умерла от ран.
133/76	26/IV	Витлин Макс	„	20	„	Ремеслен.	„	
134/77	17/IV	Вайнтрауб Лея Срулевна	Проскуров	61	„	Купеск.	„	
135/78	18/IV	Вательман Мойше Перицев	Старо-Констан.	15	„	Аптекарьск.	„	
136/79	„	Вольцкий Дувид Хаимов	Меджибож	39	„	„	„	
137/79	„	„ Злота Менделевна	„	39	„	„	„	
138/80	24/IV	Вайсберг Хаим Борисов	Проскуров	29	16/II	Купеческ.	Зенкер. Пилат.	
139/81	27/III	Вайнштейн Роза Хаимовна	Меджибож	19	15/II		Шайн	
140/81	„	„ Хана Герш-Лейбовна	„	50	„		„	
141/82	17/IV	Гойхман Лейка Даниловна	Городок	25	„	Алнксандровс.	Вайскоп. Шайн.	
142/83	„	Гойкман Янкель Шиманов	Шаровка	28	„	„	„	
143/84	26/III	Гойхман Фрида	Купыль	26	„	Соборн.	„	
144/84	„	„ Герш Шлемов	„	8	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
145/84	„	„ Двойра „	„	5	„	„	„	
146/85	17/IV	Гольденберг Марк Хаимов	Проскур.	22	16/II	Аптекарь.	„	
147/86	16/IV	Гурфшкель Шимен Арон Мойсеев	Минковцы	27	15/II	Камен.	Зекцер. Пилат.	
148/87	20/IV	Глейзерман Брана Мошковна	Михалполь	16	„	Собор. Кв.	„	
149/88	3/IV	Гей Маршал Зусевна	Сатанов	50	„	Аптекарьск.	Бернер. Рапорт.	
150/88	„	„ Бейла Шмулевна	„	14	„	„	„	
151/89	2/IV	Гройс Туба Абрам-Гершовна	Бар	13	„	Купеческ.	„	
152/90	„	Глуман Абрам Мордко Йосев	Сороки	51	„	„	„	
153/91	7/IV	Гельденберг Янкель Ицков	Килецк	64	„	Аптекарьск.	„	
154/91	„	„ Фейга Абрамовна	„	50	15/II	„	„	
155/91	„	„ Ицха Янкелев	„	31	„	„	„	
156/91	„	„ Остер „	„	16	„	„	„	
157/92	14/IV	Гиндис Хаим Лейбов	Меджибож	8	„	Соборная	Бернер. Рапорт.	
158/93	22/IV	Гершгори Эстер Рухля	Чорноостров	50	„	Ремесл.	Шерман. Шайн.	
159/94	15/IV	Гельмар Хаим Иккав	Лепович Вол. Губ.	80	„	Соборная	Шерман	
160/95	„	Гольцер Фрима Боруховна	Проскуров	53	„	Набережн.	Шерман	
161/95	„	„ Янкель Шлишев	„	28	„	„		

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
162/95	„	„ Хаим „	„	21	„	„	„	
163/96	6/IV	Гокман Монее Лейб Хаим Гершков	Проскур.	76	„	Соборная	Шерман	
164/97	17/IV	Гамбрах Идель Арон Мейлихов	Городок	14	„	Купеческая	Бернер. Рапорт.	
165/97	„	„ Бруха Мейлиховна	„	16	„	„	„	
166/98	4/IV	Гольцер Мордхо Мееров	Проскуров	7	„	Набережн.	Шерман	
167/99	29/IV	Гольджштейн Ита Гершковна	Теофиполь	32	„	Аптекарь.	Бернер. Рапорт.	
168/99	„	„ Рахиль Эльевна	„	3	„	„	„	
169/100	29/IV	Гильбрешковский Бендык Гершков		24	„	Ремесл.	„	Житель Польщи с плена прибыл
170/101	13/IV	Гройсман Шейндыль Ихилевна	Михалполь	11	„	Набережн.	Шайн. Вайскоп.	
171/102	27/III	Гофштейн Цирля Гершковна	Барановка	45	„	Каменец.	Зекцер. Пилат.	
172/102	„	„ Лея Срулевна	„	27	„	„	„	Рапорт по суду
173/103	„	„ Янкель Ицхок Срулев	„	25	„	„	„	Студент
174/103	5/IV	Гольдфарб Мошко Арий Лейбов	Проскур.	54	„	Соборн. И Ремес.	Шерман. Пилат.	
175/103	„	„ Рефуэль Ойзер	„	27	„	„	„	
176/104	17/IV	Гильке Сура Боруховна	Николаев	70	„	Набережн.	Зенцер. Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
177/105	4/IV	Гринштейн Ента Янкель Мееровна	Кременцы	28	„	Купеческ.	Шайн. Пилат.	
178/105	„	„ Герт „	„	24	„	„	„	
179/106	4/IV	Гринвальд Янкель Абрамов	Изяслав	49	„	Комерческ.	„	
180/107	„	Гольцер Янкель Лейбов	Проскур.	46	„	Аптекарь.	„	
181/108	17/IV	Гарбан Сурка Мошковна	Зиньков	31	„	Набереж.	Вайскоп. Шайн.	
182/109	2/IV	Горенштейн Эля Гершков	Проскуров	56	„	Аптекарьск.	Шайн. Пилат.	
183/109	„	„ Фейга Мировна	„	52	„	„	„	
184/109	„	„ Герт Эжевич	„	16	„	„	„	
185/110	28/III	Глузман Шифра Мошко-Шаевна	Гусятин	18	15/II	Ремесл.	Зекцер. Пилат.	
186/111	29/III	Грайцерштейн Хаим-Йось Лейзеров	Проскуров	64	„	Каменец.		
187/111	„	„ Алта-Рухля Шулимовна	„	46	„	„		
188/111	„	„ Абрам-Янкель аим Йосифов	„	36	„	„		
189/111	„	„ Песя-Рухль „	„	27	„	„	„	
190/112	17/III	Гольдфарб Рефуил Шмулев	Сатанов	33	„	Дворянская	Пилат	
191/113	27/III	Гельман Шлема Срулев	Проскуров	45	„	Ремеслен.	Зенкер. Пилат.	(Кучер)
192/113	„	„ Сура Липовна	„	40	„	„	„	
193/113	„	„ Гинда Шлиомовна „	„	18	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
194/114	27/III	Гофштейн Пинкас Аронов	Новоград Волынский	87	„	Каменец.	„	
195/115	„	Голдерман Момця Мордновна	Кишинев	20	„	Ремесл.	„	
196/116	29/III	Гуревич Мордух Рувинов	Краснополь	38	„	Соборная	Пилат.	
197/116	„	„ Перля Рувиновна	„	36	„	„	„	
198/116	„	„ Алтер	„	5	„	„	„	
199/117	31/III	Гельман Шлема Зусев	Дунаевцы	16	„	Комерческ.	Пилат	
200/118	2/IV	Гринвальд Этля Шлемовна	Заслав	35	„	Аптекарск.	Шайн.Пилат.	
201/119	23/IV	Гормель Перец Сруль Аврумов	Проскуров	22	„	Каменец.	„	
202/120	„	Горманик ДувидХаимов	Летичев	19	„	„	„	
203/121	26/III	Гойхерман Йось Нухимов	Бар	28	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
204/121	„	„ Сима Тейвеловна	„	25	„	„	„	
205/121	„	„ Аврум Йосифов	„	2	„	„	„	
206/122	26/III	Гринберг Эстер Йосифовна	Ч. Остров	80	„	Набережн.	„	
207/123	27/III	Гершкович Аврум Шлемов	Проскуров	37	„	Соборная	„	
208/123	„	„ Ханця	„	35	„	„	„	
209/123	„	„ Йосиф Аврумов	„	5	„	„	„	
210/124	25/III	Губер Мошко Нахимов	Бело-Озерна	48	„	Каменец.	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
211/124	„	„ Лея Хаскелевна	„	40	„	„	„	
212/125	13/IV	Гершкович Шайна Мойше-Вольфов	Деражня	60	„	Ст. Базпр.	Шайн. Пилат.	
213/126	30/III	Гольденберг Марк Хаимов	Каменец	21	15/II	Аптекаарск.	„	
214/127	27/III	Гройсман Фавель Берков	Михалполь	50	„	Ремеслен.	Зенцер.Пилат.	
215/127	„	„ Рухля Абрамовна	„	41	„	„	„	
216/127	„	„ Аврум Файвелев	„	17	„	„	„	
217/128	13/IV	Глузбарг Шифра Мойша-Игнаевна	Михалполь	19	„	Ст. базар	Шайн. Пилат.	
218/129	28/III	Гельман Ицка Лейбов	Пилява	37	19/II	„	Зекцер. Пилат.	
219/130	26/III	Гринцвайг Малка Аниселевна	Ч.-Остров	34	15/II	Набереж.	Шайн.	
220/131	27/III	Гельфонд Гитель Янков Лейбовна	Меджибож	31	„	Соборная	Зекцер. Пилат.	
221/132	26/III	Гринштун Песя Гедальевна	Проскур.	65	„	Набер.	Шайн.	
222/133	5/IV	Гринцвайг Шмуль Израиль-Аврамов	„	65	„	„	Шерман. Пилат.	
223/133	„	„ Хая Янкелевна	„	60	„	„	„	
224/134	10/IV	Глузман Ихиль Хаим-Пейсахов	„	32	„	Соборн.	Шерман.	
225/134	„	„ Сура Срулевна	„	30	„	„	„	
226/134	„	„ Эня	„	4	„	„	„	
227/135	10/IV	Глузман Хаим-Пейсах Мордков	„	64	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
228/135	„	„ Лея Гершковна	„	60	„	„	„	
229/136	27/III	Гройс Берко Мордков	Бар	37	„	14 кв.	Шайн.	
230/136	„	„ Лея Аврумовна	„	33	„	„	„	
231/137	„	Гейлер Янкель Иосев	Пилява	28	„	4 кв.	Шайн	
232/138	25/III	Губерман Зельман Иосев	Ланцкорунь	57	„	Каменец. 14 кв.	„	
233/138	„	„ Песя Зельмановна	„	19	„	„	„	
234/139	2/IV	Греч Хаскель Альтеров	Сатанов	44	„	Аптекарь.	Шайн.Пилат.	
235/139	„	„ Фейга	„	38	„	„	„	
236/140	26/III	Гительман Нафтула Ицковна	Старо-Константинов	24	„	Набереж. 14кв.	Шайн.	
237/141	„	Геллер Уди Кальмановна	Ярмолинцы	23	„	„	„	
238/142	„	Горинь Айзык Мемелев	Полона Вол. губ.	49	„	„	„	
239/142	„	„ Шейва Давидовна	„	43	„	„	„	
240/142	„	„ Ита Айзыковна	„	10	„	„	„	
241/142	„	„ Чарна	„	23	„	„	„	
242/143	27/III	Гуз Ицхок Берков	Фельштин	17	„	Кв.14	Шайн.	
243/144	14/IV	Гольцман Аврум Срулев	Проскуров	34	„	Дворяннск.	Пилат.	
244/145	17/IV	Гольдфарб Дувид Шмулев	Сатанов	31	15/II	„	Пилат.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
245/145	17/IV	Гольцман Аврум Срулев	Проскуров	34	"	"	"	
246/146	"	Гаврилович Ципа-Крейна Гирита Янкелевна	Вильно	85	"	Купеческ.	"	
247/148	10/IV	Городецкая Бейла	Шаровка	40	15/II	Набереж.	Вайскоп. Шайн.	
248/148	"	" Двойра	"	4	"	"	"	
249/149	27/III	Гейлер Марьям Хаимовна	Проскур.	27	"	14 кв.	Шайн.	
250/149	"	" Меня Меер-Мордковна	"	6	"	"	"	
251/150	12/IV	Дитинис Хаскель Шулим-Шакнов	Городок	20	"	Соборная	Пилат.	
252/151	4/IV	Дворкис Фрейда Шлемовна		26	"	Купеческ.	Шайн. Пилат.	/бивш. Шварца
253/152	17/IV	Дитун Лейбиш Срулев	Проскур.	34	"	Комерческ.	Пилат.	
254/153	20/IV	Динер Сруль Ицыков	"	32	"	Набережн.	Пилат. Шайн.	
255/154	23/IV	Духовный Шая Йосифов	Ново-Ушица	29	"	Аптекарск.	"	
256/155	30/III	Дукат Шмуль Аврумов	Николаев	70	"	Соборная	Вайскоп. Шайн.	
257/156	13/IV	Дорфман Изсиль Ицковна	Проскуров	80	"	"	"	
258/157	6/IV	Драйзен Мордка Фроимов	"	40	16/II	Старобульв.	Шерман.	По дороге в заречье.
259/157	"	" Двойра Фишелевна	"	39	"	"	"	
260/157	"	" Этя Мордковна	"	16	"	"	"	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
261/157	„	„ Марьяся	„	14	„	„	„	
262/158	17/IV	Друбман Пейсах Шаев	Красилов	23	15/II	Соборная	Бернер. Рапорт.	
263/158	18/IV	Дарман Малка Янкелевна	Проскуров	55	„	Ремесл.	Шерман.	
264/160	29/IV	Давнер Ныс Элнов	„	37	„	Аптекарс.	Бертер. Рапорт.	
265/160	„	„ Ривка Леви-Ицковна	„	34	„	„	„	
266/161	17/IV	Дытель Герш Иойнов	Радзивило	33	„	„	Шерман. Шайн.	
267/161	„	„ Минця	„	31	„	„	„	
268/161	„	„ Фейга	„	10	„	„	„	
269/161	„	„ Шейндля	„	5	„	„	„	
270/162	25/III	Дерманский Нафтаула Герц.	Ч. Остров	50	„	Кв. 14	М. Кац. Шайн.	
271/162	„	„ Идес Берковна	„	46	„	„	„	
272/162	„	„ Бер Герцелев	„	10	„	„	„	
273/162	„	„ Ханця	„	10	„	„	„	умерла от ран
274/163	27/III	Жеребка Ицык Фижелев	Николаев	68	15/II	Соборная	Вайскоп. Шайн.	
275/163	„	„ Эстер Бейла Моряке Лейбовна	„	55	„	„	„	
276/164	20/IV	Жеребка Фейга Дувидовна	Старо-Константинов	55	„	Набережна	Пилат.Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
277/164	„	„ Эстер Йосифовна	„	27	15/II	„	„	
278/164	„	„ Мехель	„	22	„	„	„	
279/165	20/IV	Зазуля Бейла Дувид-Лейбовна	Проскуров	30	„	Набережн.	Зенцер. Пилат.	
280/165	„	„ Ривка Овишевна	„	8	„	„	„	
281/166	12/IV	Зеленчер Мордко Носхов	Николаев	52	„	Соборная	Шерман.	
282/166	„	„ Фрейда Мееровна	„	42	„	„	„	
283/166	„	„ Сарра	„	10	„	„	„	
284/166	„	„ Иойна	„	14м.	„	„	„	
285/167	17/IV	Зенфман Шлема Срулев	Сатанов	44	„	Купеческ.	Бернер. Рапорт.	
286/176	„	„ Лея Иосевна	„	39	„	„	„	
287/168	„	Зельцер Янкель Гершков	Проскуров	70	„	Набережн.	Шайн. Вайскоп.	
288/168	„	„ Рейзя Михелевна	„	51	„	„	„	
289/168	„	„ Хана Янкелевна	„	17	„	„	„	
290/169	26/III	Зельцман Арон Ицков	Михальполь	48	„	„	Вайскоп. Шайн.	
291/169	„	„ Ицык Аронов	„	8	„	„	„	
292/170	27/III	Золленмахер Мойше Хаимов	Проскуров	56	„	Соборная	Шерман.	
293/170	„	„ Элька Мошковна	„	19	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
294/171	27/III	Земельман Ента Михелевна	Орринина	46	„	„	Вайскоп. Шайн.	
295/171	„	„ Лея Ихилевна	„	14	„	„	„	
296/172	„	Залязник Хыня Гершовна	Сатанов	16	„	„	Зекцер. Пилат.	
297/173	20/III	Зальцбург Мордко Ицков	„	48	„	Купеческ	„	
298/173	„	„ Малка Лейбишовна	„	41	„	„	„	
299/173	„	„ Ихиль Мордков	„	12	„	„	„	
300/174	17/IV	Зингер Зейдель Мошков	Деражня	51	„	Каменецк.	Вайскоп. Шайн.	
301/174	„	„ Рухыль Срулевна	„	43	„	„	„	
302/175	„	Зальзецкий Йосиф Нахманов	Бердичев	48	16/II	Комерческ.	Зекцер. Пилат.	
303/176	20/IV	Зайчик Лейб Мошков	Тульчина	28	15/II	Набережн.	Пилат.Шайн.	
304/176	„	„ Фрима Лейбовна	„	6	„	„	„	
305/177	30/III	Заридер Лейзер-Хаим Сашиев	Красилов	61	„	Набер.	„	
306/178	27/III	Зон Мойше-Арье Шмуль Дувидов	Проскуров	53	„	14 кв.	Шайн.	
307/179	18/IV	Зальцман Абрам Мееров	Ямполь	47	„	Каменец.	Вайскоп.Шайн.	
308/180	25/III	Зильберминц Эстер Янкелевна	Проскуров	69	15/II	Набереж.	Вайскоп. Шайн.	
309/180	„	„ Фейга Шпринця	„	25	„	„	„	
310/181	26/III	Земельман Эля Аврумов	„	20	„	Набереж. кв. 14	Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
311/181	„	„ Шлойма	„	17	„	„	„	
312/181	„	„ Мариам	„	10	„	„	„	
313/181	„	„ Мойше	„	12	„	„	„	
314/182	17/IV	Зильберман Шмуль Абрамов	Городок	65	„	Аптекарь.	Бернер. Рапорт.	
315/182	„	„ Перля Шмулевна	„	56	„	„	„	
316/183	26/IV	Зизник Геля Дувидовна	Купель	35	„	Соборная	М. С. Пилат	
317/183	„	„ Мойте Гершков	„	11	„	„	„	
318/184	„	„ Голда Гершковна	„	8	„	„	„	
319/184	20/IV	Земельман Эли Аврум-Гершков	Вньковцы Нов.-Уш. уезд	19	„	Набереж.	Шайн. Вайскоп.	
320/184	20/IV	„ Шлойма-Аврум	„	17	„	„	„	
321/184	„	„ Мойше	„	12	„	„	„	
322/184	„	„ Марьям	„	10	„	„	„	
323/185	17/IV	Ингберман Йосиф Аронов	„	21	„	Кмонец.	„	
324/186	1/IV	Иванковиц Фейга Мошковна	Проскуров	45	„	Набереж.	„	
325/186	„	„ Янкель Герш-Лейбов	„	52	„	„	„	
326/186	„	„ Марьям Янкелевна	„	11	„	„	„	
327/187	4/IV	Кунчик Мелех Шойликов	Старо-Константинов	24	„	Аптекарь.	Шайн. Пилат.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
328/188	28/III	Китай Герш Шойлов	Сатанов	52	„	Ремесл.	Зекцер. Пилат.	
329/188	„	„ Мендель Гершков	„	26	„	„	„	
330/188	„	„ Мошко	„	22	„	„	„	
331/188	„	„ Шойл	„	9	„	„	„	
332/189	26/III	Колтерман Сура Умеровна	Проскуров	22	„	Набер. 14 кв.	Шайн.	
333/190	29/III	Кроч Мирель Шмулевна	„	22	„	14 кв.	Шайн.	
334/190	„	Копыт Янкель Берков	Метерова Литичевск. уезд	23	„	15 кв.	Шайн.	
335/191	15/IV	Кулигер Иоль-Йось Дувид Лейбишев	Дубно	28	16/II	Комерческ.	Пилат. Шайн.	убит во время подбора раненых
336/192	20/III	Клигерман Шулим Зейликов	Фельштин	51	15/II	Набер. 14 кв.	Шайн.	
337/192	„	„ Идес	„	49	„	„	„	
338/192	„	„ Мойше Шулимов	„	25	15/II	Наберж. 14 кв.	Шайн.	
339/192	„	„ Хана	„	19	„	„	„	
340/192	„	„ Бер	„	11	„	„	„	
341/193	27/III	Кац Шмуль Лейбов	Красилов	48	16/II	Стр. базар	Пилат. Зекцер.	
342/193	„	„ Эстер Симховна	„	46	„	„	„	
343/193	„	„ Лейб	„	18	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
344/192	„	„ Зусь	„	12	„	„	„	
345/194	27/III	Кац Мендель Пинхосов	Славута	53	„	Н. бульвар	„	
346/195	„	Кроч Мирля Шмулевна	Меджибож	23	15/II	Соборная	Шерман	
347/196	3/IV	Кисилис Ицык Хаимов	Острог	46	„	Ремесл.Собор.	Шерман	
348/196	„	„ Песя Янкелевна	„	44	„	„	„	
349/196	„	„ Аврум Ицыков	„	15	„	„	„	
350/196	„	„ Сруль	„	13	„	„	„	
351/197	22/IV	Кац Марьям Мошковна	Проскуров	28	„	Соборн.	Шерман	
352/197	„	„ Борух Иоселев	„	6	„	„	„	
353/197	„	„ Аврум	„	3	„	„	„	
354/198	17/IV	Крочак Дувид Моруков	Николаев	57	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
355/198	„	„ Злата Дувидовна	„	52	„	„	„	
356/198	„	„ Сося-Рухля	„	23	„	„	„	
357/198	„	„ Эстер Рейзя	„	21	„	„	„	
358/199	17/IV	Кац Утер Лейбов	Фильштин	30	„	Подкам.	Шайн. Вайскоп	
359/200	„	Кац Михель Лейбов	„	43	„	„	„	
360/200	„	„ Голда Биньшмовна	„	40	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
361/201	29/IV	Коен Гедалий Кивав	Ч-Остров	18	„	Аптекарск.	Бернер. Рапорт.	
362/202	18/IV	Капельман Фейга Аронова	„	37	„	Аптекарск.	„	
363/202	„	„ Гитля Дувидовна	„	11	„	„	„	
364/202	„	„ Хая	„	7	„	„	„	
365/203	17/IV	Коробка Рейзья Мошковна	Ч-Остров	48	„	Соборная	Шерман	
366/204	17/IV	Кригсгабер Шлема Вольфовна	Проскуров	40	„	„	Бернер. Рапорт.	
367/205	3/IV	Конштейн Нахман Меерев	Миньковцы	43	„	Соборная	Шерман.	
368/205	„	„ Лейка Абрамовна	„	40	„	„	„	
369/205	„	„ Меер Нахманов	„	14	15/II	Соборная	Шерман.	
370/205	„	„ Герш	„	6	„	„	„	
371/205	„	„ Овшей	„	3	„	„	„	
372/206	25/IV	Койфман Гитля Ицковна	Проскуров	50	16/II	Старобульв.	Шерман	По дороге в Заречье.
373/207	27/III	Крейман Меер Абрам-Симхов	Бердичев	18	15/II	Соборная „	Вайскоп. Шайн.	
374/207	„	„ Зейлик Абрам-Симхов	„	17	„	„	„	
375/208	„	Крайт Ента Ицковна	Меджибож	56	„	„	„	
376/202	17/IV	Клигерман Сура Умеровна	м. Самчинцы	29	„	Набережн.	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
377/210	13/IV	Крейнкер Герш Сруль-Хаимов	Сатанов	55	„	„	„	
378/211	29/IV	Колкин Мойше Лейб Лейзер Афинович	Одесса	54	„	„	Зекцер. Пилат.	
379/212	18/IV	Камень Мойше Вольков	м. Любар	45	„	„	И. Вайскоп. Шайн.	
380/212	„	„ Минхе Хаимовна	„	41	„	„	„	
381/212	„	„ Лея Мошковна	„	17	„	„	„	
382/212	„	„ Вольф Мошкович	„	12	„	„	„	
383/212	„	„ Рехиль „	„	8	„	„	„	
384/213	18/IV	Кушнир Либа Ароновна	Проскуров	46	„	„	„	
385/213	„	„ Эстер Пейсеховна	„	22	„	„	„	
386/213	„	„ Сося „	„	18	„	„	„	
387/213	„	„ Двоя „	„	12	„	„	„	
388/213	„	„ Этель „	„	6	„	„	„	
389/214	27/III	Кердмун Мотель Янкелев	Шаровка	37	„	Уаменецк.	Зекцер. Пилат.	
390/214	„	„ Бейла Яйзыковна	„	35	„	„	„	
391/214	„	„ Герш Мотелев	„	12	„	„	„	
392/214	„	„ Хаим „	„	8	„	„	„	
393/214	„	„ Малка „	„	6	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
394/215	27/III	Крайзгур Дувид Йонов	М. Куьчин	60	„	14 кв.	И. Шайн	
395/216	17/IV	Кельник Мойше Кусинов	Солоповцы	60	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
396/216	„	„ Симха Мошков	„	18	„	„	„	
397/217	16/IV	Колодиз Хаим Айзиков	Новоград-Волынск.	19	„	Каменецк.	Зекцер. Пилат.	
398/218	28/IV	Клейнбург Мишель Шейва Ицык Мееров	Ч. Остров	9	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
399/218	„	„ Сося Ицык Мееровна	„	3	15/II	„	„	
400/219	20/IV	Котляр Мария Абрамовна	Сатанов	25	„	Соборн. пер.	Зекцер. Пилат.	
401/220	16/IV	Корсунский Дувид Гершков	Таращанский уезд	31	„	Каменецкая	„	
402/221	17/IV	Крайзер Йосиф Лейбов	Меджибож	25	„	Ст. Бульварн.	Шайн. Зекцер.	
403/222	3/IV	Крейчман Добрыш Бейрышевна	Ч. Остров	32	„	Аптекаарск.	Бернер. Рапорт.	
404/222	„	„ Оейга Мошко-Шайковна	„	6	„	„	„	
405/223	6/IV	Каргман Мордко Бейров	„	8	„	„	„	
406/224	9/IV	Кейсуд Маля Ицковна	Красилов	33	„	„	„	
407/225	17/IV	Калюжная Двойра Нахмановна	Старо-Константинов	49	„	Ремеслен.	Шерман.	
408/225	„	„ Хая	„	17	„	„	„	
409/226	17/IV	Коган Герш Абрамов	Проскуров	55	„	„	„	
410/226	„	„ Меня	„	52	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
411/227	17/IV	Котляр Шмуль-Герш Шемаевич	Шаровка	72	„	Купеческ.	Бернер. Рапорт.	
412/228	30/III	Кеслер Хайка Мошковна	Михалполь	36	„	Соборная	Вайскоп. Шайн.	
413/229	15/IV	Кисин Лейб Давидов	м. Прилуки Полтавська Губ.	34	„	Стар. Бульв.	Шайн. Пилат.	
414/230	20/IV	Корехман Ицхок Аврум-Июдов	Михалполь	75	„	Набережн. ул.	Вайскоп. Шайн.	
415/231	26/III	Коренсноп. (ст.15) Пинкас Мордков.	Николаев	54	„	„	„	
416/231	„	„ Борух Пинкасов	„	19	„	„	„	
416/232	„	Келихман Мордко Вейминов	Фельштин	45	„	„	„	
418/233	17/IV	Копыт Гитля Дувид Йосифовна	Проскуров	28	„ „	„	„	
419/233	„	„ Нафтула-Бер Ицков	„	2	„	„	„	
420/233	„	„ Вольф Йойна	„	2	„	„	„	
421/233	„	„ Иось-А. „	„	14	„	„	„	
422/234	18/IV	Кестельбойм Голда Лейзеровна	м. Грицива Вол. Губ.	43	„	Под Каменец.	„	
423/235	„	Коган Шмуль Зельманов	Зиньков	41	„	Набережн.	Пилат. Вайскоп.	
424/236	13/IV	Крупник Перец Фроимов	м. Колки Луцкого уезда	28	„	Аптекаарск.	Пилат. Шайн.	
425/237	30/III	Клейнбурд Лея Аврам-Гершовна	Ч.-Остров	11	„	Ремесл.	Зекцер. Пилат.	
426/238	27/III	Купершляк Ципра Хайкелевна	Проскуров	60	„	Набер. 14 кв.	Шайн.	
427/239	30/III	Кацман Герш Кесанов	Сатанов	16	„	Соборн. пер.	Зекцер. Пилат.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
428/240	„	Кленман Шулим Гершков	Солопковцы	54	15/II	Купеческ.	Шайн. Пилат.	
429/240	„	„ Рехля Кельмановна	„	50	„	„	„	
430/240	„	„ Дувид Шулимов	„	22	„	„	„	
431/240	„	„ Хаим „	„	22	„	„	„	
432/241	30/III	Куперштейн Мойше-Герш Лейбов	Сатанов	47	„	Соборный	Зекцер. Пилат.	
433/241	„	„ Перля Михелевна	„	45	„	„	„	
434/241	„	„ Рувин Мойшев	„	15	„	„	„	
435/242	27/III	Крейпель Йось Янкелев	Ляховцы	80	„	14 кв.	И. Шайн.	
436/243	2/IV	Кубрик Шмуль Герцов	Проскуров	66	„	Комерческ.	Пилат	
437/243	„	„ Нафтула-Герц Шмулев	„	29	„	„	„	
438/244	2/IV	Кубрик Соболев Шлиомов	„	11	„	„	Пилат.	
439/245	20/IV	Киншстуб Сура Йосифовна	Меджибож	45	„	Набережн.	Вайскоп. Пилат.	
440/245	„	„ Элык Мотелев	„	15	„	„	„	
441/246	20/IV	Коган Арон Шмил Гершков	Проскуров	31	„	„	„	
442/247	„	Лившиц Беньца Шимонов	Хмельник	47	„	Набережн. Соборн.	Зекцер. Пилат.	
443/247	26/III	Линденбойм Ента Мошковна	Проскуров	75	„	Набережн. Кв.14	Шайн.	
444/249	17/IV	Лопатинер Шифра Нафтуловна	„	60	„	„	Вайскоп. Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
445/249	„	„ Янкель Абрамов	„	32	„	„	„	
446/250	3/IV	Лецдерман Мердухай	Зиньков	20	„	„	Шерман	По дороге
447/251	17/IV	Лернер Шендля Вольфовна	Проскуров	45	25/V	Купеческ.	Бернер. Рапорт	
448/252	„	Лувмщук Янкель Дувид Мошков	„	39	15/II	Соборная	„	
449/252	„	„ Эндля Дувидовна	„	27	„	„	„	
450/252	„	„ Хана	„		„	„	„	
451/253	14/IV	Лис Абрам Дувид Лейбов	Проскуров	76	„	Соборн.	Бернер. Рапорт.	
542/254	6/IV	Лекман Сося Мейлеховна	Городок	44	„	Аптекарс.	„	
453/254	„	„ Айзик Лейбов	„	18	„	„	„	
454/255	16/IV	Лев Шлема Шейвахов	„	50	„	Соборная	Зекцер. Пилат.	
455/255	„	„ Хана Юдковна	„	44	„	„	„	
456/255	„	„ Шейвах Шлемов	„	15	„	„	„	
457/256	13/IV	Лезнивер Хая Пейсах Мошковна	Проскуров	50	„	„	Шайн. Вайскоп.	
458/256	„	„ Нисель Ицков	„	25	„	„	„	
459/257	17/IV	Лемберг Дувид Ицков	Проскуров	55	15/II	Набережн.	Шайн. Вайскоп.	
460/258	23/IV	Ланглейбн Янкель Йосифов	„	34	„	Купеческ.	Пилат. Шайн.	
461/259	27/III	Либман Волько Абрамов	Сатанов	31	„	14 кв.	И. Шайн	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
462/260	26/III	Линецкий Сруль-Хаим Аронов	Проскуров	50	„	Набережн.	„	
463/260	„	„ Млтель Алтеров	„	50	„	„	„	
464/261	27/III	Минцберг Молка Мошковна	Сатанов	4	„	Ремеслен.	Зекцер. Пилат.	
465/262	27/III	Мандельблат Лейбиш Овшиев	Волочиск	36	„	14 кв	Шайн.	
466/263	31/III	Малеванный Авраам Мендель	Белгородка (Бело-Зарков)	54	„	Купеческ.	Пилат.	
467/263	„	„ Хаим Авраамов	„	25	„	„	„	
468/263	„	„ Мендель	„	28	„	„	„	
469/263	„	„ Фейга Авраамовна	„	26	„	„	„	
470/264	26/III	Маранц Хаим-Абрамов	Проскров	63	„	Соборн.	Шайн.	
471/264	„	„ Голда Хаимовна	„	22	„	„	„	
472/265	„	Маранц Бся Алтеровна	„	50	„	Набережн.	„	Умерла от ран
473/265	„	„ Шлейма Гершков	„	20	„	„	„	
474/265	„	„ Голда „	„	8	„	„	„	
475/266	26/III	Малошовицер Дувид Гершонов	„	34	„	„	„	
476/266	„	„ Сура Иосевна	„	35	„	„	„	
477/267	„	„ Мендель Дувидов	„	12	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
478/267	30/III	Медовой Лейб Ицков	Ново-Константинов	84	„	14 кв.	Пилат.	
479/268	26/III	Мейлых Лейб Аронов	„	40	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
480/268	„	„ Фрейда Абрамовна	„	30	„	„	„	
481/268	„	„ Хаскель Лейбов	„	2	„	„	„	
482/269	20/IV	Медник Рейзя Шлемовна	Пилява	20	„	Каменец.	„	
483/270	26/III	Медовая Удель Яковлевна	Проскуров	42	„	Набережн.	Шайн.	
484/270	„	„ Ревенка Фроимовна	„	16	„	„	„	
485/270	„	„ Фаня „	„	10	„	„	„	
486/271	9/IV	Медовая Марьям Эстер Шимоновна	„	50	„	Аптекаарск.	Бернер. Рапорт.	
487/272	20/IV	Мирельззон Лейб Срулев	„	59	„	„	„	местные
488/272	„	„ Мамця	„	55	„	„	„	
489/273	2/IV	Медвед Иойна Герш-Лейбов	Летичев	38	15/II	Ремеслен.	Шерман.	
490/273	„	„ Рухля Лейбовна	„	34	„	„	„	
491/273	„	„ Сося „	„	6	„	„	„	
492/274	7/IV	Малимуд Ихил Пинхасов	Николаев	29	„	Старо-бульв.	Шерман.	Убит на вокзале
493/275	17/IV	Маргулис Мойше Срулев	г. Бар	34	„	Купеческая	Бернер. Рапорт.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
494/275	„	„ Песя Шулимовна	„	33	„	„	„	
495/275	„	„ Этя „	„	4	„	„	„	
496/275	„	„ Шулым „	„	11	„	„	„	
497/276	11/IV	Медник Рейзя Шлемовна	Проскуров	20	„	Набережн.	„	
498/277	20/IV	Мандельблат Удель Берковна	г. Сикурон Бесс Губ.	45	„	„	„	
499/278	11/VIII	Маранц Абрам Хаимов	Проскуров	50	16/II	Дворянск.	Шерман. Вайскоп.	
500/279	14/IV	Мудрык Мойка Файвев	„	34	15/II	Купеческ	Шайн. Пилат.	
501/280	14/IV	Мудрык Хая Лейбовна	„	25	„	„	„	
502/280	„	„ Шмуль Мойков	„	6	„	„	„	
503/281	29/III	Нейтер Мордко Аронов	„	76	„	Соборн.	Пилат.	
504/281	„	„ Лея Овишевна	„	70	„	„	„	
505/282	25/III	Нейтер Гитель Пейсаховна	Шаровка	36	„	Набер. 14 кв.	Шайн.	
506/283	29/III	Носберг Янкель	м. Ново-Константинов.	45	„	14 кв.	„	
507/284	14/IV	Натанзон Янкель Иудков	Шаровка	42	16/II	Стр. базар.	Шайн. Пилат.	
508/284	„	„ Хая Мошковна	„	40	„	„	„	
509/284	„	„ Фейга Рухель Янкелевна	„	18	„	„	„	
510/284	„	„ Арон Янкелев	„	12	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
511/284	„	„ Овжия	„	10	„	„	„	
512/284	„	„ Фишель	„	5	„	„	„	
513/284	„	„ Йосиф	„	3	„	„	„	
514/285	17/IV	Нимой Шимон Пинхасов	Изяславль Вол. губ.	21	15/II	Купеческ.	Зекцер. Пилат.	
515/286	18/IV	Ниренберг Энуля Шиумовна	Николаев	38	„	Аптекаарск.	Бернер. Рапорт.	
516/286	„	„ Герш Бер Зейликов	„	18	„	„	„	
517/287	9/IV	Нейгорн Меер Лейбов	Старая Синява	33	„	Ремеслен.	Шерман.	
518/288	17/IV	Ниненберг Рахиль Ихелевна	Николаев	9	„	Аптекаарск.	Бернер. Рапорт.	
519/288	9/IV	Нейгорн Бер	Старая Синява	5	„	Ремеслен.	Шерман.	
520/289	27/III	Немичиницер Малка Рувиновна	Проскуров	20	15/II	14 кв.	Шайн.	
521/290	11/IV	Немичиницер Фейга Ицковна	„	30	„	Соборн. ул.	Шерман.	
522/291	20/IV	Нузенберг Мошко Берков	Кузьмин	64	„	Ремесл.	Бернер. Рапорт.	
523/291	„	„ Голда Цалевна	„	62	„	„	„	
524/292	6/IV	Нусберг Ита Вольфовна	м. Купель	45	„	Соборная	Шерман.	
525/292	„	„ Элька Йосифовна	„	19	„	„	„	
526/292	„	„ Вольф Йосифов	„	15	„	„	„	
527/293	17/IV	Ойфман Мошко Шлемов	м. Николаев	27	„	Набережн.	Шайн. Вайскоп.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
528/294	20/IV	Ойфман Янкель Мошко-Берков	„	25	„	„	„	
529/294	„	„ Хана Айзыковна	„	27	„	„	„	
530/294	„	Ожрман Ривка Мошко-Берковна	„	20	„	„	„	
531/295	25/III	Обермейстер Меня Рахмилевна	Проскуров	58	„	„	Вайскоп. Шайн.	
532/296	20/IV	Окс Мошко Аврум Шмилев	Волочиск	36	15/II	Аптекаарск.	„	
533/296	„	„ Хана	„	28	„	„	„	
534/296	„	„ Лейка	„	7	„	„	„	
535/297	12/IV	Олендер Хася Срулевна	„	24	„	Соборная	Шерман.	Умерла от ран 19/III
536/298	17/IV	Ойфман Бобця Шмелевна	м. Николаев	18	„	Набережн.	Шайн. Вайскоп.	
537/299	„	Оксман Израиль Саулов	Проскуров	57	„	Соборная.	„	
538/300	20/IV	Оксельгой Герш Бенишев		59	„	Аптекаарск.	Бернер. Рапорт.	мест. мещ.
539/300	„	„ Лыба Боруховна		35	„	„	„	
540/301	„	„ Дувид		15	„	„	„	
541/301	29/IV	Обертман Герш Янкелев	м. Воньковцы	43	„	Ремеслен.	Бернер. Рапорт.	
542/301	„	„ Сося Уделевна	„	38	„	„	„	
543/301	„	„ Удель	„	3	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
544/302	25/III	Перельмутер Шмуль Файвши Фроимов	г. Луцк	57	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
545/303	7/IV	Портной Хаим Срулев	Проскуров	71	„	Аптекарск.	Бернер. Рапорт.	
546/304	17/IV	Полтун Шмуль Янкелев	„	67	16/II	Пекарск. Пер.	„	
547/305	18/IV	Пиковский Герш Нусинов	Бердичев	58	15/II	Аптекарск.	„	
548/305	„	„ Шендля	„	53	„	„	„	
549/305	„	„ Гитля	„	19	„	„	„	
550/306	13/IV	Парнес Бенцион Хаим Лейбов	м. Михалполь	44	15/II	Соборная	Шерман	
551/306	„	„ Рухля	„	41	„	„	„	
552/306	„	„ Шмуль	„	18	„	„	„	
553/306	„	„ Хайка	„	17	„	„	„	
554/306	„	„ Лейба	„	8	„	„	„	
555/306	„	„ Эстер	„	10	„	„		
556/306	„	„ Зузя	„	2	„	„		
557/306	„	„ Ицко	„	1	„	„		
558/307	17/IV	Прейсайзена Лея Абрамов	„	38	„	Комерческ.	Пилат.	
559/308	16/IV	Плитман Идыс Мошковна	м. Солобковцы	36	„	Соборн.	Шерман.	
560/308	„	„ Инда Мордковна	„	7	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
561/308	„	„ Берко Мордков	„	7	„	„	„	
562/309	20/IV	Пастернак Янкель Хаимов	Сатанов	8	„	Каменец.	Шаин. Вайскоп.	
563/310	25/III	Пастильник Хаим Зися Захарьев	Красилов	58	„		„	
564/311	30/III	Перель Фроим Берков	Ч.-Остров	18	„	Купеческ.	Шайн. Пилат.	
565/311	„	„ Герш Берков	„	16	„	„	„	
566/312	14/IV	Потеха Песя Элевна	г. Кременец	55	„	Стар. Базар.	„	
567/312	„	„ келос Абрам Берков	„	37	„	„	„	
568/312	„	„ Зисля	„	26	„	„	„	
569/312	„	„ Генуля	„	20	„	„	„	
570/312	„	„ Рухля	„	16	„	„	„	
571/312	16/IV	Пахтер Израиль Янкелев	м. Фрамполь	50	„	Каменецк.	Зекцер. Пилат.	
572/313	„	„ Ехевед Израилевна	„	24	„	„	„	
573/314	6/IV	Поляк Перля Ицковна	м. Уланов	39	„	Аптекаарск.	Бернер.Рапорт.	
574/314	„	„ Шейдель Борохович	„	3	„	„	„	
575/315	16/IV	Примак Зейлик-Йосиф. Арон-Михелев	Новоград-Вольнск.	22	„	Каменецк.	Зекцер. Пилат.	
576/316	3/IV	Перельман Герш Абрамов	Проск.	18	„	Ремеслен.	Бернер. Рапорт.	
577/317	6/IV	Перельмутр Утер.Давидов	Проскуров	22	„	Аптекаарск.	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
578/318	30/III	Перельмутер Шевня Йосиф-Хаимовна	Бердичев	68	„		Шайн. Пилат.	
679/319	2/IV	Пилат Мойше Симхов	Новая-Ушица	34	15/II	Аптекарск.	Бернер. Рапорт.	
680/319	„	„ Марьяся Аейзяровна	„	32	„	„	„	
681/319	„	„ Арон Мойшев	„	13 дней	„	„	„	
682/320	20/IV	Райныш Хона Мошковна	Проскуров	38	„	Соборно-Ремеслен.	Шерман. Шайн.	
683/320	„	„ Сура Мееровна	„	10	„	„	„	
684/320	„	„ Шенделя	„	7	„	„	„	
685/321	28/III	Розенблит Перля Боруховна	Меджибож	20	„	Набережн.	Пилат.	
686/321	„	„ Сура	„	11	„	„	„	(сестры)
687/322	27/III	Ройзен Лейбыш Ицков	Проскуров	39	„	„	Шайн	
688/323	27/III	Ройзен Фрейда Мошковна	Дунаевцы	16	„	14 кв.	„	
689/324	29/IV	Рабин Лейб Иоилев	Волочиск	27	„	В поле	Шерман	
690/325	26/III	Рабин Альтер Абрамов	Проскуров	65	„	Набережн. 14 кв.	Шайн	Он же Дувид-Сру- лев
691/326	2/IV	Райзенфельд Фроим Лейб Шлемов	„	44	„	Аптек.	Бернер. Рапорт.	
692/326	„	„ Ента Нусиновна	„	44	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
693/327	2/IV	Розенфельд Фейга Шмулевна	Миньковцы	46	„	Аптекарс.	„	
694/328	27/III	Райзман Шлема Гершков	Проскуров	73	„	Ремеслен.	Зекцер. Пилат.	
695/328	„	„ Малка Нухимовна	„	70	„	„	„	
696/329	27/III	Райзман Гершон Шлемов	„	51	„	Ремеслен.	„	
697/329	„	„ Мордахай Гершов	„	16	„	„	„	
698/330	27/III	Ройзенбойм Абрам Мееров	Николаев	31	„	Каменецк.	Зекцер. Пилат.	
699/331	20/IV	Рабинович Этля Нафтулевна	Проскуров	35	„	Набер. уг.Соб.	„	
700/331	„	„ Яков Ицков	„	13	„	„	„	
701/332	30/III	Ратнер Берко Эйнехов	Деражня	31	„	Соборн. пер.	Зекцер. Пилат.	
702/333	28/III	Рейн Аврум Нухимов	Сатанов	14	„	Ремеслен. Ул.	„	
703/334	17/IV	Ружичнер Ихиль Шлемов	Проскуров	60	„	Каенец.	Шайн. Вайскоп.	
704/334	„	„ Сура Янкелевна	„	58	„	„	„	
705/334	„	„ Манус Ихилев	„	29	„	„	„	
706/335	2/IV	Ратнер Ицко Бенев		30	„	Купеческ.	Бернер. Рапорт.	(Местный)
707/335	„	„ Пая дувидовна		24	„	„	„	
708/335	„	„ Хава Ицковна		6	„	„	„	
709/336	29/III	Рыбак Кива Мордков		70	„	Набережн.	Шерман.Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
710/337	29/III	Резник Залман Шмаев	Проскуров	32	15/II	14 кв.	Шайн	
711/337	"	" Эйных Золманов	"	7	"	"	"	
712/338	17/IV	Ракоблит Бейла Мееровна	"	39	"	Набереж.	Вайскоп. Шайн.	
713/338	"	" Овшня Вольфов	"	20	"	"	"	
714/338	"	" Перля Вольфовна	"	14	"	"	"	
715/339	30/III	Рейтель-Мония Ионовна	м.Шаровка	15	"	Комерческ.	Шайн. Пилат.	(он же Брейман)
716/340	17/IV	Ружанская Двоира Мошковна	Новоградка Минск.губ.	28	"	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
717/341	25/IV	Ройт Ханця Кельмановна	м. Шатава	40	"	Каменецк.	Зекцер. Пилат.	
718/341	"	" Цина Срулевна	"	23	"	"	"	
719/341	"	" Эстер	"	15	"	"	"	
720/341	"	" Янкель Срулев	"	12	"	"	"	
721/341	"	" Зисля Срулевна	"	9	"	"	"	
722/342	30/III	Сигал Фроим Шаев	Проскуров	30	"	Купеческ.	Зекцер. Пилат.	
723/342	"	Шенкер Дувид Пинхалев	"	25	"	"	"	(умер от ран)
724/343	27/III	Сойфер Мойше Иосиф	Деражня	23	"	На вокзал	Шайн.	
725/344	20/IV	Сойфер Хана Мехелевна	Проскуров	63	"	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
726/345	13/IV	Столяр Аврум Умеров	Ч.-Остров	35	„	„	„	
727/345	„	„ Мниха Янкелевна	„	34	„	„	„	
728/345	„	„ Янкель Абрумов	„	8	„	„	„	
729/346	13/IV	Столяр Хаим-Сруль	Меджибож	35	„	Ремеслен.	„	
730/347	4/IV	Стерник Сарра Шлемовна	Фельштин	34	„	Купеческ.	Шайн.Пилат.	
731/347	„	„ Лейб Фишилев	„	8	„	„	„	
732/347	„	„ Шимон	„	6	„	„	„	
733/347	„	„ Ишер	„	4 мес.	„	„	„	
734/348	17/IV	Сфард Хая Зельмановна	„	52	„	Подкаменец.	Шайн. Вайскоп.	
735/349	30/III	Сендерович Сося Боруховна	Деражня	22	„	Соборн.	„	
736/350	26/III	Социн Йось Лейбов	Коломия Майдан	63	„	Набережн.	„	
737/350	„	„ Бейла Вольковна	„	54	„	„	„	
738/350	„	„ Волько Йосифов	„	19	„	„	„	
739/351	30/III	Стамбульчик Мошко-Хаим	Славута	32	„	Аптекарск.	Шайн. Пилат.	
740/351	„	„ Двойра Мошковна	„	30	„	„	„	
741/352	29/III	Сенц Ицько Уделев	Михалполь	20	15/II	16 кв.	Шайн.	
742/353	30/III	Стамбульчик Вольф Пинкасов	Славута	53	„	Аптекарск.	Шайн. Пилат.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
743/353	„	„ Ревекка	„	52	„	„	„	
744/353	„	„ Элимелах Вольков	„	18	„	„	„	
745/353	„	„ Ента Двойра	„	28	„	„	„	
746/354	„	„ Лия Цивья	„	15	„	„	„	
747/354	16/IV	Сафьян Иосиф Ицик-Лейбов	Дубно	45	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
748/354	„	„ Рехля Йосифовна	„	18	„	„	„	
749/355	5/IV	Сойбельман Фрейда Лейбовна	Ярмолинцы	40	„	Соборн.	„	
750/355	„	„ Пиня Срулев	„	20	„	„	„	
751/355	„	„ Блюма Срулевна	„	18	„	„	„	
752/355	„	„ Нусын „	„	12	„	„	„	
753/356	29/IV	Скок Лея Срулевна	Старо-Константинов	33	„	Аптекарс.	Бернер. Рапорт.	
754/356	„	„ Сруль Мойсеев	„	4мес.	„	„	„	
755/357	26/III	Смиловвер Кива-Герц Йосив	„	60	„	„	Вайскоп. Шайн.	
756/358	10/IV	Сандерский БеркоМееров	Зиньков	48	„	Ремеслен.	Шерман. Шайн.	
757/358	„	„ Сура Нафтулевна	„	44	„	„	„	
758/359	7/IV	Сигал Хаим Шлема Срулев	Проскуров	53	„	Аптекарс.	Бернер. Рапорт.	
759/359	„	„ Ривка Вольковна	„	53	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
760/359	„	„ Герш-Хаим Шлемов	„	32	„	„	„	
761/360	2/IV	Согал Сося Йосевна	„	39	„	Аптекарск.	„	
762/361	6/IV	Сандлер Мойше Рувинов	Кузьмин	47	„	„	„	
763/361	„	„ Эстер Ицковна	„	43	„	„	„	
764/361	„	„ Шейва Мошковна	„	17	„	„	„	
765/362	27/III	Токарь Этля Ицковна	Фельштин	26	„	Купеческ.	Зекцер. Пилат.	
766/363	17/IV	Токарь Яков Хаскелев	Бар	10	„	„	Беркер. Рапорт.	
767/364	20/IV	Тафля Шмуль Волков		62	„	Ремеслен.	„	Мещанин
768/364	„	„ Двоя		61	„	„	„	
769/365	2/V	Трухман Лейб Аврум-Шлемов	Проскуров	37	„	Каменец.	М.С. Пилат	
770/365	„	„ Фейга Мошковна	„	35	„	„	„	
771/366	28/III	Тепман Йось Лейбов	Красилов	70	„	Набер. 14 кв.	Шайн.	
772/367	2/V	Трухман Аврум-Шлема Пейсахов	Проскуров	56	15/II	Каменецк.	М. С. Пилат.	
773/367	„	„ Эстер Вольковна	„	56	„	„	„	
774/368	„	Рабин Сура-Ити Аврум-Шлемовна	„	30	„	„	„	
775/368	„	„ Мордохей Шаев	„	11	„	„	„	
776/368	„	„ Песя Шаевна	„	5	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
777/369	9/IV	Тепман Цыва Вольковна	Красилов	30	„	Аптекарь.	Бернер. Рапорт.	
778/369	„	„ Фрейда Лейбовна	„	4	„	„	„	
779/370	20/IV	Трахтенберг Черна-Цина Марковна	Проскуров	26	„	Алесндр.	Вайскоп. Шайн.	
780/371	11/IV	Ткач Рывка Янкелевна	„	16	„	Ремеслен.	Шерман.	
781/372	4/IV	Тверская Шейва Шулимовна	г. Ананьев Херс. Губ.	13	„	Купеческ.	Шайн. Пилат.	
782/372	„	„ Лия Шулимовна	„	11	„	„	„	
783/373	1/IV	Тененбойм Иойзн Герш-Беров	Тарноруда	42	„	„	„	
784/374	27/IV	Толмач Рухля Нухимовна	Гусятин	54	„	Набережн.14 кв.	Шайн.	
785/374	„	„ Хая-Голда Мееровна	а	28	„	„	„	
786/374	„	„ Ицько Мееров	„	21	„	„	„	
787/375	18/IV	Тененбойм Айзик Пейсыхов	Шаровка	45	„	„	Вайскоп. Шайн.	
788/375	„	„ Хайка Дувидовна	„	40	„	„	„	
789/376	9/IV	Тененбойм Шая-Дувид-Пейсахов	„	45	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
790/376	„	„ Бася	„	38	„	„	„	
791/376	„	„ Эль	„	15	„	„	„	
792/376	„	„ Герш	„	13	„	„	„	
793/376	„	„ Мордко	„	11	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
794/376	„	„ Гитля	„	3 нед	„	„	„	
795/377	12/IV	Тененбойм Герш Хаимов	Проскуров	15	„	Соборн.	„	
796/378	17/IV	Упчер Бейла Янкелевна	„	30	„	Купеческ.	Бернер. Рапорт.	мещан.
797/378	„	„ Янкель Абрамов	„	5	„	„	„	
798/378	„	„ Меер	„	3	„	„	„	
799/379	14/IV	Ус Сура Зельман-Йосифовна	Проскуров	73	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
800/380	20/IV	Фагенбойм Борух Абрамов	Шаровка	63	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
801/381	28/III	Файфоль Ронька Ициковна	Николаев	36	„	„	Шайн.	
802/382	12/IV	Фишман Эль Абрамов	Шаровка	50	15/II	Ремесл.	Шерман. Шайн.	
803/382	„	„ Ихиль	„	16	„	„	„	
804/382	„	„ Борух	„	20	„	„	„	
805/383	20/IV	Фишман Злата Берышевна	„	65	„	Набережн.	Вайскоп. Шайн.	
806/384	27/III	Фурман Иешая-Юсан-Лейбов	Кишинев	70	„	14 кв.	Шайн. Пилат.	
807/385	30/III	Флоксман Янкель Зусев	Ч.-Остров	17	„	Соборн.	Зекцер. Пилат.	
808/385	„	„ Рейзя Зусевна	„	14	„	„	„	
809/386	26/III	Фелнер Залман	Базинов	21	„	14 кв.	Шайн.	Из Галиции

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
810/387	1/IV	Фаерт Ицко Шлемович	Дунаевцы	75	„	25 кв.	Шайн. Пилат.	
811/388	27/III	Фортман Сруль Хаим-Мошков	Проскуров	19	„	Соборн. ул.	Вайскоп. Шайн.	
812/389	20/IV	Фетбройт Нисон Йосифов	Деражня	50	„	Набережн.	Шерман. Шайн.	
813/389	„	„ Сима Мошковна	„	45	„	„	„	
814/389	„	„ Шмиль	„	16	„	„	„	
815/389	„	„ Лея	„	22	„	„	„	
816/390	20/IV	Файфт Нухим Бена-Бер Ицыков	Дунаевцы	30	„	Набережн.	Шайн. Вайскоп.	
817/390	„	„ Голда Ицыковна	„	28	„	„	„	
818/390	„	„ Ривка Нухим – Бервна	„	10	„	„	„	
819/390	„	„ Йось Нухим – Бейрев	„	7	„	„	„	
820/391	30/III	Хаит Бериль	Шаровка	60	„	14 кв.	Шайн.	
821/392	20/IV	Хайнер Арон Гершков	Вышгородка Вол. губ.	20	„	Аптекарс.	Бернер. Рапорт.	
822/393	2/IV	Хазин Несаныл Ицков	Вышгородка	20	„	„	„	
823/394	17/IV	Хазин Фавыль Берков	Проскуров	40	„	Каменец.	Шайн. Вайскоп.	
824/394	„	„ Хейвед	„	36	„	„	„	
825/394	„	„ Вольвыль Фавылев	„	4	„	„	„	
826/395	2/II	Харат Абрам Вольков	Зиньков	35	„	Аптекарс.	Шайн. Пилат.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
827/395	„	„ Марьям	„	35	„	„	„	
828/396	29/III	Холоденко Йосиф Аврумов	Коростышев	29	„	Александр.	Пилат.	
829/397	20/III	Худыш Инда Йосифовна	Проскуров	40	„	14 кв.	М. Кац. Шайн.	
830/398	28/III	Холоденко Борух-Исак Аврумов	Коростышев	35	„	Александр.	Пилат.	
831/399	6/IV	Цымринг Брана Ици-Мееровна	Проскуров	35	„	Ремеслен.	Шерман. Шайн.	
832/400	2/IV	Цынкер Пикас Абрамов	Меджибож	37	15/II	Аптекаарск.	Шайн. Пилат.	
833/401	29/IV	Циммельзон Мордко Ихимнев	„	15	„	„	„	
834/402	29/IV	Цимерман Лейзер Мошков	Балта	42	„	„	Зекцер. Пилат.	
835/403	29/IV	Цацки Лейб Янкелев	Ч-Остров	50	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
836/403	„	„ Эстер Вольфовна	„	48	„	„	„	
837/404	18/IV	Чацкис Юдко Йосив	Старо-Константинов	60	17/II	Александр.	Зекцер.Пилат.	
838/404	„	„ Шмуль-Иойна Юдков	„	29	„	„	„	
839/405	30/III	Шойхет Рухиль Ицьковна	Проскуров	10	15/II	Аптекаарск.	Шайн. Пилат.	
840/406	19/IV	Шпигель Ихнель-Гедалья Мошков	Красилов	30	„	Стар. Базар.	Шайн. Пилат.	
841/407	4/IV	Шмулевич Йосиф-Дувид Овгилев	Меджибож	62	„	Купеческ.	„	(Цадик из Базалии)
842/408	13/IV	Шлимович Лейб Вольф Пинкасов	Дунаевцы	28	„	Аптекаарск.	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
843/409	27/III	Шпаль Бейла Товба Зейликовна	Белозорки	47	„	Ремеслен.	Зекцер. Пилат.	
844/409	„	„ Алта Моголиовна	„	13	„	„	„	
845/409	„	„ Эстер	„	8	„	„	„	(умерла от ран)
846/410	27/III	Шкляр Арон-Меер-Янкелев	Красилов	38	„	14 кв.	Шайн.	
847/411	26/III	Шпилер Мендель Койфманов	Купель	75	„	Набер. 14 кв.	„	
848/412	27/III	Шрага Литман Мошков	Красилов	54	„	Соборн.	Зекцер. Пилат.	
849/412	„	„ Чорна Лейбовна	„	46	„	„	„	(умерла от ран)
850/412	„	„ Герш Литманов	„	22	„	„	„	
851/412	„	„ Шмиль	„	17	„	„	„	
852/413	„	Бекман Янкель Берков	Тарноруда	22	„	„	Зекцер. Пилат.	(не родной сын)
853/414	30/III	Шухгалтер Дувид Янкелев	Фельштин	51	„	Соборн.	Вайскоп. Шайн.	
854/415	17/IV	Шоган Хая Двойра Йосифовна	Проскуров	12	„	Каменецк.	Шайн. Вайскоп.	
855/416	„	Шихман Мотя Аронов	Бар	73	„	„	„	
856/417	17/IV	Шенкер Йосиф Хаимов	Летичев	26	„	Набережн.	„	
857/417	„	„ Миндля Абрамовна	„	30	„	„	„	
858/418	16/IV	Шапирь Мар Абрамов	Проскуров	30	„	Каенец.	Зекцер. Пилат.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
859/419	24/IV	Шенкер Сура Мордковна	Любомль Вол. губ.	51	16/II	Купеческ.	„	
860/420	14/IV	ШенкманЖишель Лейб Гершков	Старо-Константинов	18	15/II	„	Зекцер. Пилат.	
861/420	„	Шомтей Итая Исааковна	„	19	16/II		„	
862/421	17/IV	Шифман Перля Пинхасов	Китай-Город	13	15/II	Александр.	Вайскоп. Шайн.	(ранен)
863/422	17/IV	Шапиро Аврум-Срулев	Проскуров	54	15/II	Каменецк.	Шайн. Вайскоп.	
864/422	„	„ Биньгомин-Гдаль Абрумов	„	27	„	„	„	
865/422	„	„ Шимон	„	24	„	„	„	
866/422	„	„ Бер	„	16	„	„	„	
867/422	„	„ Гитель Абрумовна	„	19	„	„	„	
868/422	„	„ Шейдель	„	13	„	„	„	
869/423	17/IV	Шефман Пинхас Иришов	Китай-Город	57	„	Александр	Вайскоп. Шайн.	
870/423	„	„ Осна Даниловна	„	52	„	„	„	
871/423	„	„ Фейга	„	24	„	„	„	
872/423	„	„ Даниель	„	11	„	„	„	
873/424	28/IV	Шмидт Бейла	Проскуров	55	„	Набережн.	„	
874/424	„	„ Лейзер Аврумов	„	25	„	„	„	
875/425	20/IV	Шмидт Этя Ицковна	„	60	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
876/426	17/IV	Шильдма Гитель Хаскелевна	Городок	25	„	Александр.	„	(ранен...)
877/426	„	Шильдин Волько Данилов	„	29	„	„	„	
878/427	18/IV	Шейнберг Мойше-Ионтель Вольфов	Каменец.	70	„	Подкаменец.	„	
879/428	17/IV	Шмуклер Шейва Мордковна	Николаев	23	„	Набережн.	„	
880/429	18/IV	Шехрец зельма-Ида Мошковна	Волочиск	56	„	„	„	
881/430	17/IV	Шапиро Ицко Срулев	Проскуров	46	„	Подкаменец.	„	
882/431	20/IV	Швайг Рухиль Аврум Шлоймович	„	65	„	Соборн.	„	
883/432	16/IV	Шейбер Йось-Пейсах Шаев	Новоград-Волынск	21	„	Каенец	Зекцер. Пилат.	
884/433	20/IV	Шейхмейстер Лейзер Сруль-Мошков	Старо-Константинов	35	„	Соборн.	„	
885/434	18/IV	Шейнфельман Нафтула Ицков	Меджибож	20	17/II	Александр.	„	
886/433	20/IV	Шейхмейстр Дынца Мехелевна	Старо-Константинов	28	15/II	Соборн.	„	
887/435	3/IV	Шамис Шмил Шлоймов	Ч. Остров	7	„	Аптекарск.	Бернер. Рапорт.	
888/435	„	„ Янкель	„	4	„	„	„	
889/436	3/IV	Шистерман Идыс Зейдовна	Франполь	42	„	Соборн.	„	
890/437	14/IV	Шкайдерман Аврам –Йось Янкелев	Проскуров.	60	„	„	„	
891/437	„	„ Хана Аровна	„	48	„	„	„	
892/438	7/IV	Шойгман Хайка	Сатанов	37	„	Аптекарск.	Шерман. Шайн.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
893/438	„	„ Бейла	„	7	„	„	„	
894/439	7/IV	Шафирович Данил Мошков	Михалполь	50	15/II	Александр.	Бернер. Рапорт.	
895/439	„	„ Бранка Мееровна	„	41	„	„	„	
896/439	„	„ Йось Данилов	„	13	„	„	„	
897/439	„	„ Шейва	„	15	„	„	„	
898/439	„	„ Сура	„	5	„	„	„	
899/440	30/III	Шубнестель Хуна-Дувид Июкелев	Летичев	55	„	Соборн.пер. кв.12	Зекцер. Пилат.	
900/440	„	„ Эстер –Фейга Йосифна	„	50	„	„	„	
901/441	14/IV	Шехтман-Сруль-Аврум Дувид-Бейрович	Секуряны Бес. Губ.	60	„	Соборн.	Бернер. Рапорт.	
902/442	17/IV	Шнайдер Хава Мойше Боруховна	Проскуров	64	„	Купеческ.	„	
903/443	14/IV	Шмуклер Нахима Аврумовна	„	30	„	Соборн.	„	
904/443	„	„ Зельда Ароновна	„	11	„	„	„	
905/443	„	„ Удель „	„	6	„	„	„	
906/443	„	„ Хаим „	„	3 мес	„	„	„	
907/443	„	„ Сима „	„	8	„	„	„	
908/444	17/IV	Шейнбер Хая Мошковна	„	14	„	Купеческ.	Пилат.	
909/445	17/IV	Штеренгас Хая Двойра Срулевна	„	48	„	„	Бернер. Рапорт.	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
910/445	„	„ Гилал-Янкелев	„	30	„	„	„	
911/445	„	„ Шая „	„	16	„	„	„	
912/446	17/IV	Шейнберг Брама-Хана Анкелевна	Волочиск	39	„	Купеческ.	„	
913/446	„	„ Хайка Кельмановна	„	18	„	„	„	
914/446	„	„ Сура „	„	9	„	„	„	
915/447	5/IV	Шабсис Цейтя	Проскуров	62	„	Соборн.	Шерман. Пилат.	
916/448	22/IV	Штальтер Шейндля	„	43	„	Соборн. Ремесл.	Шерман. Шайн.	
917/448	„	„ Шмуль Вольков	„	45	„	„	„	
918/448	„	„ Вольф Шмулев	„	12 мес.	„	„	„	
919/449	17/IV	Шейнфельд Хаим Нусинов	Люблин	28	„	Купеческ.	Бернер. Рапорт.	
920/450	18/IV	Шехмestr Аврам Ицко Янкелев	Старо-Константинов	63	„	Аптекарск.	„	
921/451	22/IV	Шварц Сруль		60	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
922/451	„	„ Серля		58	„	„	„	
923/451	„	„ Шейва		20	„	„	„	
924/452	30/III	Шмуkler Шейва Мордковна	Проскуров	23	15/II	Набережн.	Зекцер. Пилат.	
925/453	3/IV	Шапиро Овший Ицков	„	17	„	„	Шерман. Шайн.	
926/454	17/IV	Шейденльман Вольф Шайел-Аврумов	„	13	„	Соборн.	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит, ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
927/455	26/III	Швайг Ихиль Фроимов		50	„	Набер. 14 кв.	Шайн.	
928/455	„	„ Сура		50	„	„	„	
929/455	„	„ Крейня Ихилевна		20	„	„	„	
930/455	„	„ Зизя „		17	„	„	„	
931/456	25/III	Шенкман Мойше Мордко Янкелев	Красное	58	„	„	„	
932/456	„	„ Фрейда-Ривка Янкель-Гершовка	„	52	„	„	„	
933/457	27/III	Шкаф Фишель Мошков	Красилов	44	„	14 кв.	„	
934/457	„	„ Мойше Фишелев	„	17	„	„	„	
935/458	13/IV	Шейнберг Мошко Лейбов	Каменец-Подольск	65	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
936/459	27/III	Шухгальтер Этя Гершковна	Фельштин	26	„	14 кв.	Шайн.	
937/460	5/IV	Швайг Сруль Абрамов	Проскуров	66	„	Соборн.	Шерман. Шайн.	
938/460	„	„ Рухля Шимовна	„	62	„	„	„	
939/460	„	„ Гитля Срулевна	„	24	„	„	„	
940/461	4/IV	Шварцер Марьям Шлемовна	Купель	20	„	Купечес.	Шайн. Пилат.	
941/462	4/IV	Шлейфер Аврув-Меер Шейвахов	Фельштин	50	„	Александр.	Шайн. Пилат.	
942/462	„	„ Сура Срулевна	„	43	„	„	„	
943/462	„	„ Йосиф Аврум – Меерев	„	20	„	„	„	

№№	Дата	Фамилия, имя, отчество	Мещан.	возраст	Когда убит,ранен	адрес	Член комис. Состав акт.	Примечания
944/462	„	„ Израиль „	„	28	„	„	„	
945/462	„	„ Пейсах „	„	14	„	„	„	
946/463	4/IV	Шехтер Марьяся Шейваховна	Ярмолинцы	75	„	Александр	„	
947/464	27/III	Эльфанд Фрима Умеровна	Сатанов	16	„	Ремесл.	Зекцер. Пилат.	
948/465	27/III	Энынштейн Йось Вольков	Проскуров	74	„	Набер. 14 кв.	Шайн.	
949/466	30/III	Энштейн Ицик Мордков	Лысково	72	„	Аптекарс.	Пилат.	
950/467	30/III	Энштейн Туба Гершковна	„	42	„	„	„	
951/467	„	„ Герш Мошков	„	19	„	„	„	
952/462	„	„ Израель	„	13	„	„	„	
953/463	17/IV	Энштейн Арон Вольфов	Сатанов	26	„	Каменец.	Шайн. Вайскоп.	
954/464	„	Юсим Аврум Шлоймов	Бердичев	21	15/II		Шайн. Вайскоп.	
955/465	28/IV	Юсим Зисль Вольковна	Анополь Волын. Губ.	34	„	Ремесл.	„	
956/465	„	„ Бейла Ицко-Лейбов	„	17	„	„	„	
957/465	„	„ Мойше Ицко-Лейбов	„	7	„	„	„	

№№	Фамилия, Имя	возраст	№№						
	Альтман Йосиф	34	37						
	Абермейстер Маня	58	496						
	Аксеойт Герш	59	755						
	Берман Ривка	41	786						
	Бермарн Устер-Рухла	20	802						
	Ахронабит Исруль	34	904						
	Бининкис Йохевед	29	73						
	Баланипли Герш	12	464						
	Бухис Ента	18	625						
	Брак Дувид	12	630						
	Берштейн Фрадя	48	635						
	Берзлик Хона	22	659						
	Вайскнаплиштер Макс	20	802						
	Вайсер Мошко-Лейб	72	883						
	„ Эстер – Удель	56	884						
	Вейтс Ривка	30	147						
	Вайсбург Яков	45	279						
	Гойденберг Мойше	62	753						
	„ Голда	62	754						

№№	Фамилия, Имя	возраст	№№						
	Гейперман Яков	28	35						
	Гадман Аврум	48	49						
	Гойберман Йосиф	28	440						
	„ Сима	25	441						
	„ Аврум	2	442						
982	Гринштейн Хама	50	540						
983	Гендельман Мордхо	20	169						
984	Глузман Ирш	18	175						
985	Гринцвайг Молка	34	241						
986	Горенштейн Малця	12	265						
987	Дацки Лейб	50	866						
988	„ Эстер	48	867						
989	Дарида Лейзер-Хаим	16	353						
990	Золонмахер Мойше Янков	56	10						
991	„ Элка	9	13						
992	Зингер Пиня	27	454						
993	Капельман Хая	7	740						
994	Калисман Мордко	-	9						
995	Каресман Пинхас	59	41						

№№	Фамилия, Имя	возраст	№№						
996	Каган Фавиль	35	49						
997	„ Иохевед	35	46						
998	„ Вольф	4	47						
999	Койфман Бобця	18	411						
1000	„ Мойше	27	412						
1001	Калихман Мордко	45	443						
1002	Крейнер Герш-Исруль	50	514						
1003	Койтшенельман Шлойма	45	130						
1004	„ Сура	44	131						
1005	„ Инда	17	132						
1006	Кацман Герш	16	196						
1007	Киспис Хона	46	50						
1008	ЛойферМате	65	428						
1009	Лапа Бер	-	600						
1010	Лабинов Шлойма	38	127						
1011	Лейдер Мойше	60	683						
1012	Каренсман Борух	20	42						
1013	Лимдер Мойша	60	683						
1014	Мадрик Шмас	5	33						

№№	Фамилия, Имя	возраст	№№						
1015	„ Мойше	35	31						
1016	Минисбарг Малка	24	174						
1017	Нахбрах Идел	14	717						
1018	„ Бруха	16	718						
1019	Ниринберх Удель	38	729						
1020	„ Эрш-Бер	18	730						
1021	Натар Мордхе	76	145						
1022	Ниваксер Лея	12	302						
1023	„ Шейва	13	303						
1024	Потнак Перль	9	61						
1025	Перельмуטר Шмил	57	507						
1026	Пегман Фамит Золман	21	243						
1027	Ратерман Герш	32	796						
1028	„ Махля	30	797						
1029	Рабинович Хаим	34	904						
1030	Ратпер Хая	35	19						
1031	Розенфельд Шлойма	45	30						
1032	Розенблат Перль	20	142						
1033	Мойз Ицхок	17	88						

№№	Фамилия, Имя	возраст	№№						
1034	Индес Хая	8 мес.	685						
1035	Ройшель Фейга	5	817						
1036	Рошель Мордхе	52	118						
1037	Садоський Хаим	19	16						
1038	Салвин Йосиф	50	103						
1039	„ Бейла	45	104						
1040	„ Берел	26	105						
1041	„ Вольф	19	106						
1042	Тененбойм Моше Ангил	70	542						
1043	Тшаткас Инда	60	612						
1044	Урвич Иол-Аврум	12	87						
1045	Тштаткас Шмил Иона	29	613						
1046	Финкель Ихил	23	899						
1047	Фохтман Исрул	19	501						
1048	Бишкис Фес	4	74						
1049	Нек Перл	42	80						
1050	Финкельтхейн Молка	60	86						
1051	„ Дувид	68	85						
1052	Фрицман Цивья	15	636						

№№	Фамилия, Имя	возраст	№№						
1053	Филельман Герш	18	643						
1054	Шильман Мойше	7	45						
1055	Шрайбер Йосиф Пейсах	21	602						
1056	Шейпельман Нафтула	20	616						
1057	Шац Фитель	44	253						
1058	Шмулевитч Марьям	55	310						
1059	Шайдерман Хая	34	698						
1060	Целник Пинхас	37	339						
1061	Шагар Хая-Двойра	12	400						
1062	Шубкеслер Лейб	50	187						
1063	Бельфер Алхон	37	188						

Державний архів Київської обл., ф. Р 3050, спр. 166, арк. 1 – 16. Рукопис.

Додаток №2

Список поранених та постраждалих осіб, які перебували на лікуванні в Проскурівській єврейській лікарні під час погрому у м. Проскурові

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
1	Яков Войцер	19	Колоты раны рук и спины	Выздоровление (переведен на пункт)	Выздоровление (переведен на пункт)
2	Эстер Вайнтруб	19	" " спины и живота	" "	" "
3	Хая Балагур	17	" " груди, живота и рук	" " (переведен на пункт)	" " (переведен на пункт)
4	Боба Клейнерман	24	Кол. ран. и рубл. р. ног и боков	(перев. на пункт/ продолжает амбулат. лечение)	(перев. на пункт/ продолжает амбулат. лечение)
5	Сура-Ривка	60	Раны ног	Выздоров. (переведен на пункт)	Выздоров. (переведен на пункт)
6	Хана Пахтер	48	Огнестр. рана прав. голен.	"	"
7	Иохвед Пахтер	26	Огнестр. рана прав. бедра, поврежд. бедр. артерии и страшная потеря крови.	Смерть через полчаса по доставлении в больницу.	Смерть через полчаса по доставлении в больницу.
8	Мойше Ер	16	Кол. раны туловища	Выздоровление.	Выздоровление.
9	Ицхок Свездлик	60	" " лица	" " /пункт/	" " /пункт/
10	Лейзер Райзман	19	" " туловища и левой руки, двухстор. воспал. легких и плев. флегман левой руки и правого бока.	Выздоровление	Выздоровление
11	Голда Социн	17	Колот. р. туловища	Выздоровление(пункт)	Выздоровление(пункт)
12	Клара Зельцман	25	" "	" "	" "
13	Фейга Гринцвайг	17	Знач. пот. крови кол. р. тулов.	" " (пункт)	" " (пункт)

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
14	Акива	19	Огнестр. раздробл., откр. перелом кости пр. локтевого сустава.	Находится на лечении в больнице	Находится на лечении в больнице
15	Гдаля Гринцвайг	17	Колот. раны тулов.	Выздоровление	Выздоровление
16	Хана Фишман	25	" "	" " (пункт)	" " (пункт)
17	Малка	57	" " "	" " "	" " "
18	Маля Глузман	27	" " "	" " "	" " "
19	Эстер	30	" " "	" " "	" " "
20	Дувид	32	" " "	" " "	" " "
21	Голда Розенфельд	15	Сильное и упорное харканье колот. р. тулов.	" " "	" " "
22	Ривка Г.	18	" " "	" " "	" " "
23	Бейраш Коган	14	Роздробл. ран. лев. ноги	Продолжают амбулаторное лечение	Продолжают амбулаторное лечение
24	Бейла "	14	" " головы		
25	Рося Винокур	25	Колот. рана тулов.	Выздоровление (пункт)	Выздоровление (пункт)
26	Шлошман	11	Рубл. рана головы	" "	" "
27	Фрида Шапиро	52	Колот. рана тулов. и голову, левой хор. воспаление легкого и плевры, подпар. ... нарыв, перелом 6 и 7 лев. ребра.	Находится на излечении в больнице.	Находится на излечении в больнице.
28	Ента Земельман	46	Колт. ран. тулов. и рук правосторон. воспал. легких и плевры.	Смерть.	Смерть.
29	Эля Бреслер	24	Кол. ран. тул. перелом нижн. половины тела.	Находится на излечении в больнице.	Находится на излечении в больнице.
30	Фейга Крупник	52	Кол. ран. тул., перелом пр. ребра, гнойное воспал. правой плевры, двух. восп. легких, паралич пр. ноги.	" "	" "

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
31	Рася Оверман	18	Колот. ран. туловища	Выздоровл. (пункт)	Выздоровл. (пункт)
32	Арон Шмелев Коган	30	Кол. раны лиц и груди рубл. раны обеих рук, воспал. пр. легкого, флегмона левой руки, гнойн. зараж. крови.	Смерть в земской больнице, куда был перевезен 3 марта.	Смерть в земской больнице, куда был перевезен 3 марта.
33	Леля Коган	23	Колот. раны тул. и рук	Выздоровление	Выздоровление
34	Хая-Сура Коган	25	" "	" "	" "
35	Рейзя " "	20	" " лев.руки	" "	" "
36	Нороэль " "	8	" " тулов.	" "	" "
37	Меня Коган	55	" " тулов., воспал. обоих легких.	Смерть	Смерть
38	Хася Голендер	24	Колот. ранн туловища воспал. брюшин, скоротечная чахотка и острый психоз.	Смерть /была перевезена в Зем. больн., оттуда после операции на пункт, а из пункта назад в больницу./	Смерть /была перевезена в Зем. больн., оттуда после операции на пункт, а из пункта назад в больницу./
39	Лайзер Блани	9	Рубл. рана лев. колена гнойное воспал. кол. сустава.	Бол. Перевезен в Земск. больн., где лев. нога была ампутирована.	Бол. Перевезен в Земск. больн., где лев. нога была ампутирована.
40	Сура Бланк	31	Рубл. раны гол. и тул.	Перевез. в Зем. больн.	Перевез. в Зем. больн.
41	Лея Бланк	7	Рубл. раны пр. руки и лев. ноги	Продолж. Амбулат. лечение. Пр. рука ампутированная.	Продолж. Амбулат. лечение. Пр. рука ампутированная.
42	Йосиф Файшин	19	Рубл. раны лба воспал. мочев. оболочки.	Выздоровление.	Выздоровление.
43	Маля Кейсер	33	Колот. р. живота, восп. Брюш. предбед. раны.	Смерть.	Смерть.

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
44	Миля Барзах	9 мес.	Кол. рана живота выпад сальника.	Выздоровление	Выздоровление
45	Рухля Санблер	14	" " тулов. и головы	" "	" "
46	Этя " "	13	" " " "	" "	" "
47	Маркам Шмулевич	50	Кол. р. тул., ушиб пр. плеч. сустава.	Переведен на пункт.	Переведен на пункт.
48	Рейзя Тивержская	33	" " лица и тулов.	" "	" "
49	Литель Тиковская	23	Руб.р. шеи, спины и головы.	Выздоровела.	Выздоровела.
50	Боруна Шехвиц	22	Кол. р. тулов.	Переведена на пункт.	Переведена на пункт.
51	Эстер Поляк	6	" " живота, выпад сальника, восп. брюш.	Выздоровление.	Выздоровление.
52	Эни Ашкинази	56	Колот. р., спиной парал. Нижней половины тела.	Находится на излеч. в бол.	Находится на излеч. в бол.
53	Ляя Лангбур	19	Колот. р. головы, тулов. и рук.	....	....
54	Меер Зальцман	20	Рубл. р. головы, лица и лев. руки, воспал. легких.	Выздоровление.	Выздоровление.
55	Хая Шойхеб	19	Колот. р. тулов.	Выздоровление.	Выздоровление.
56	Инда Рабинович	55	" "	" "	" "
57	Ита Иванков[...]	20	Колот. рана туловища, правосторон. плевр.....правостр. ребра.	Находится на лечении в больнице.....	Находится на лечении в больнице.....
58	Абрам Зельцман	55	Колот. р. тул. плевр.2 двухсторн.	Смерть	Смерть
59	Сося Сендерович	22	Колот. р. тулов. и рук двухстор. восп. легких и плевр.	Смерть	Смерть
60	Шмуров "	30	Колот. р. тулов. пр. рук.	Выздоровление	Выздоровление
61	Бася Сорока	30	" головы и рук восп. прав. легкого и плевры	Продолжает амбулаторное лечение	Продолжает амбулаторное лечение

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
62	Шейндля Шейндр	14	Колот. ран. тулов.	Выздоровление /пункт/	Выздоровление /пункт/
63	Буна Файрт	19	" "	" "	" "
64	Мойше Чайков	5	Огнестрел. р. пр. голест. суст.	Продолжает амб. лечение.	Продолжает амб. лечение.
65	Тауба Лернер	14	Рубл. раны головы, спины и лев. плечев. суст. с нарушен. плечевой кости.	Находится на лечении	Находится на лечении
66	Хиня Лернер	12	Рубл. р. головы и лев. руки	" "	" "
67	Ита Лев	18	Кол. р. тул. и руб. р. головы и воспал брюшины.	" "	" "
68	Брайна Лев	20	Кол. р. груди рук и лица	" "	" "
69	Сура Столяр	6	Кол. ран. р. тулов.	" "	" "
70	РивкаСтоляр	3	Кол. ран. р. тулов.	" "	" "
71	Туба Портной	4	Рубл. р. головы	Прод. амб. Лечение.	Прод. амб. Лечение.
72	Сруль ....ршт...	56	Кол. р. тул.пр.руки и плевр.	Выздоровление.	Выздоровление.
73	Брунца Звуля	30	Колотые ранения различ. частей тела	Переведены на пункт.	Переведены на пункт.
74	Паша "	6	" "	" "	" "
75	Герш "	5	" "	" "	" "
76	Меир Веретин	28	" "	" "	" "
77	Зельман Пресайзен	45	Руб. р. прав. полов. лица и головы откр. перелом прав. челюстной кости, перелом зубн. отростков обеих челюстей, удаление всех зубов пр. половины рта, паралич прав. лицевого нерва.	Раны зажили.	Раны зажили.

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
78	Лия Натанзон	13	Колот. р. тулов.	Переведен на пункт.	Переведен на пункт.
79	Зисел Авербух	14	К. р. тул. и лица, восп. об. легких	Смерть.	Смерть.
80	Маля "	7	К. р. лица, восп. лев. легк.	Выздоровление.	Выздоровление.
81	Герц Авербух	46	Р.р. головы и лица восп. об. легких.	Смерть.	Смерть.
82	Мотел-бер Крочек	30	Рубл. р. тела	Выздоровление.	Выздоровление.
83	Иосиф Клейман	15			
84	Ривко Олександр	13			
85	Аврум Волицкий	15			
86	Ита Вайсман	17	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
87	Исаак Ва[...]кий	12	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
88	Шулим "	17	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
89	Мойше Коган	50	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
90	Лика Корехман	35	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
91	Рухель Иванковиц		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
92	Нох Гершгорн		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
93	Лея Бальцер		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
94	Марман "		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
95	Шейндля Барон		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
96	Двося Фриман		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
97	Сруль Иванкови[...]		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
98	Дувид Каплун		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
99	Хая "		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
100	Мариам Шалис		Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
101	Хая Фиш	38	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
102	Хая Сигал	16	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
103	Мариам Кац	28	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
104	Дувид Кесельбаум	43	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
105	Эйнох Резник	17	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
106	Шелема Поляк	19	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
107	Меер Рейзман	15	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
108	Фани Барик	15	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
109	Морбухай Бармак	16	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
110	Нахман Шнайбер	16	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
111	Вольф Берман	8	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
112	Шейнбля [Фенгер]	40	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
113	Фаня Фельдман	17	Колотые ранения различных частей тела	Переведен на пункт	Переведен на пункт
114	Мотель Кац	14	Рубл. р. головы и рук, восп. мозга.	Переведен на пункт	Переведен на пункт
115	Голда Нудабер	66	Р. р. головы, кровоизл. в мозг	Смерть	Смерть

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
116	Неизвестн. женщина	50	" "	"	"
117	Хая Шлейфер	19	Кол. р. головы и пр. глаз. Потеря правого глаза.	Находится на изл. в больнице.	Находится на изл. в больнице.
118	Малка Рабинович	30	Кол. р. тул. и лев. рук. восп пр. легк. и плевры.	Проб. амб. лечения.	Проб. амб. лечения.
119	Этя Бреслер	56	Ушибы головы, сотряс. лица.	Выздоровление.	Выздоровление.
120	Шпринця Зильберман	18	Рубл. р. головы	Перев. на пункт.	Перев. на пункт.
121	Хана Непельман	15	Колот. р. тул. восп. пр. легк.	Находится на изл. в больнице.	Находится на изл. в больнице.
122	[...] Вайсбурд	12	Рубл. р. головы с наруш. черепн. целости костей.	Находится на излечении	Находится на излечении
123	Лейб Лекман	55	Колотые р. тул.	Выздоровл.	Выздоровл.
124	Дора "	22	" тул. и рук	"	"
125	Янкель Гринштейн	58	Кол. р. тул. перелом 7 и 8 лев. стор. ребр., восп. плевры.	Перев. на пункт.	Перев. на пункт.
126	Рувин Глейзер	23	К. р. тул., 2-ст. восп. легк. правостр. гнойный плеврит самопроизвольно вскрыт.	Выздоровл.	Выздоровл.
127	Юкель Алехман	42	Кол. р. рук тул. и лиц. нас. удал. зуб. восп. пр. легк.	"	"
128	Герш [Аразнер]	57	Рубл. р. головы и лев. полов. шеи с наруш. цел. нервов.	"	"
129	Иосиф Рейн	22	Кол. р. пр. руки и пр. ноги	Наход. на изл. в больнице.	Наход. на изл. в больнице.
130	Лейб Кац	18	Рубл. р. раны головы и рук и пр. ноги восп. мозгов оболочек.	Смерть.	Смерть.
131	Рейзя Лернер	20	Колот. р. головы и рук и тул.	Перевед. на пункт	Перевед. на пункт
132	Сруль Пигман	7	Рубл. р. головы и лев. уха.	"	"

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
133	Симха Шейман	5	Рубл. р. головы с нарушением целости черепных костей.	Нах. на изл. в больн.	Нах. на изл. в больн.
134	Йосиф Кац	34	Кол. р. тул. и головы и рук восп. пр. легк и плевры.	Выздоровление.	Выздоровление.
135	Израиль Шейтер	28	Рубл. раны груди.	Выздоровление.	Выздоровление.
136	Зусь Темный	30	Кол. раны на лев. пол. груди и лев. рук. кровоизл. [...]	Поехал в Киев для операции.	Поехал в Киев для операции.
137	Малка "	22	Колот. р. головы и тела.	Выздоровление.	Выздоровление.
138	Фрима Шейнкер	20	Колот. р. лба и рук.	"	"
139	Бейла Юсим	17	Руб. р. гол. с нар. цел. череп. кости и выпад мозга.	Нах. на изл. в бол. Была оперирована в зем. больнице.	Нах. на изл. в бол. Была оперирована в зем. больнице.
140	Сарра Кепельман	8	" цел. кости.	Перев. на пункт от туда в зем. бол.	Перев. на пункт от туда в зем. бол.
141	Сура Берштейн	42	Откр. огнестрел. раздроб. Перелом обеих костей пр. голени.	Перев. в зем. больн.	Перев. в зем. больн.
142	Лазар Борсук	21	Рубл. рана лев. бок.	Проб. амб. лечен.	Проб. амб. лечен.
143	Ита Шильднер	26	Руб. р. об. рук и головы.	Выздоровление.	Выздоровление.
144	Ехиль Фишман	16	Колот. р. тул. восп. лев. легк. и плевр.	Смерть.	Смерть.
145	Менбель Рейтель	12	Колот. р. промежн.	Выздоровл.	Выздоровл.
146	Лия Бернштейн	75	Ушиб головы, сотряс. мозга.	Смерть.	Смерть.
147	Хана Гительман	20	Кол. р. тул. восп. пр. легк. и плевр.	Выздоровление.	Выздоровление.
148	Этил Копыт	22	Кол. р. прав. предплечья и [...] локт. суст. кров. из [...]	"	"
149	Герш Энштейн	19	К. р. тул. Пар. ниж. части тела.	Смерть.	Смерть.

№	Имя и фамилия	Возр.	Раны и осложнения	Исход	Исход
150	Перль Вольерцун	20	Кол. р. тул. и рук, ушиб лев. тазбедр. сустава.	Нах. на леч. в больнице.	Нах. на леч. в больнице.
151	Гишель Штельман	10	Рубл. раны головы.	Приб. амб. лечение	Приб. амб. лечение
152	Двойра [...]	15	Кол. р. гол. и тул. пар. л. руки восп. пр. легк. и плевры	Лечение в больн.	Лечение в больн.
153	Ципа Земельман	17	К. р. тул. пар. ниж. пол. тул.	"	"
154	Шлойма Зельдер	15	Кол.р. гол. и обеих рук, ампут. пальц.	Выздор. был. пер. в зем. больн.	Выздор. был. пер. в зем. больн.
155	Лейб Поляк	13	Кол. раны тул.	Выздоров.	Выздоров.
156	Энта Даницковецкая	46	" головы и лба	"	"
157	Шоел Блютрайх	21	Рубл. р. головы лица и л. руки потеря пр. глаза пар. пр. мочевого пузыря.	Проб. амбул. леч. был отправлен. В	Проб. амбул. леч. был отправлен. В
158	Лейзя Нейлич[...]	22	Р. р. пр. локт. сустав. неподвижн. суст. руб. р. головы	Продолжает амбул. лечение	Продолжает амбул. лечение
159	Мойше Зенбельман	17	Ушиб головы под.лев. рук. р. лица	"	"
160	Двойра Зеленгер	22	Кол. р. головы и тул. гнойной правостор. Плевриттезенция 7пр-ребра.	Наход. на излечен. в Р. был направлен в зем. больницу.	Наход. на излечен. в Р. был направлен в зем. больницу.
161	Исраиль Зеленгер	7	Рубл. р. головы с нарушением цел. черепн. костей.	Находится на излечении был отправ. в зем. больн.	Находится на излечении был отправ. в зем. больн.
162	Рухел-Лея Юсим	38	Кол. р. тул. отмор. ноги	"	"
163	Фрима Кац	21	Кол. р. гол. и л. руки	Нах. на изл.	Нах. на изл.
164	Иосиф Натанзон	4	Рубл. р. головы с наруш. цеосн. кости и выпад мозга	Смерть Был отпр. в зем. б.	Смерть Был отпр. в зем. б.
165	Шейва Тенцер	17	Колот. р. тул. отмор. ноги	Выздоровление	Выздоровление

Кроме вышеуказанных в воскр. 16 ф. было доставлено 8 раненых в состоянии агонии. Все они погибли в тот же день. Между ними были 2 девушки Потиха. Имена остальных неизвестны.

Завед. больницы Врач [Лисер]

В подл. верно уполн. Проск. Евобщ. Вайскоп
1/8 1921г.

Держархів Київської обл., ф. Р – 3050, оп. 1, спр. 160, арк. 1-3. Копія. Рукопис.

Додаток № 3.

Список осіб єврейської національності, які одержали поранення та знаходяться на лікуванні в перев'язочному пункті

№ №	Имя, отчество, фамилия.	Возр.	Дата прибытия	Пол	Перечисл. раны чем и куда нанесены	Справка
1	Мордухай Мордков Бармак	16	28/2	М	Штыком в руку и ребро	Уехал в Могилев
2	Сарра Давидовна Капельман	12	25/2	Ж	Штыком в голову и грудь	Уехала к родн. на вокзал
3	Роза Давидовна Кицис	18	20/2	Ж	Штык. голову, грудь, спину и лев. бок.	Находится на пункте №3
4	Ципа Срулевна Земельман	16	-"	-"	Шт. в живот и лев. бок.	Выбыла в Евр. больницу
5	Годалий [Ме]нашевич Березин	19	16/2	М	Разр. пуля в ногу.	Выбыл к родителям.
6	Дувид Шлемов Кицис	44	-"	-"	Шашк. В голову и прав. руку	Находится на пункте №3
7	Велвель Мошков Айзман	16	-"	-"	Шашк. в ногу с нарушением стороны	Выбыл к родным
8	Рухля Берковна Самдшурская	16	22/2	Ж	Шашк. в лев. руку с ампут. средн. 2 пальц.	-"
9	Ривка Фриделевна Алексиницер	13	16/2	-"	Штик. В грудь, живот, спину и ребро.	-"
10	Фейга Срулевна Гринцвайг	18	-"	-"	Шашк. в бок с левой стороны	-"
11	Лейб Ицкович Фаер	11	-"	М	Штык. в спину, грудь и пл., бок и руку	-"
12	Малка Тавьевна Художник	18	-"	Ж	Штык. и шашк. в бок, шею и плечо	Уехала к мужу
13	Шлима Тевьевна Пейя	15	-"	-"	Штык. в плечо и шею	В Меджибож

№ №	Имя, отчество, фамилия.	Возр.	Дата прибытия	Пол	Перечисл. раны чем и куда нанесены	Справка
14	Меер Тевьевич Пейя	8	-"	М	Штык. сквозн. рана в шею	-"
15	Сура Гершгорн	15	29/2	Ж	Штык. в оба бока и руку	Выбыла к родным
16	Этля Копыт	22	16/2	-"	Шашк. 2 сквозн. раны в руку	-"
17	Туба Янкелевна Флакман	43	-"	-"	4 штыков. раны в область живота	Выбыл домой
18	Зусь Мееров Флакман	48	-"	М	Штык. раны в область живота и грудь	-"
19	Маер Зусьев Флакман	20	-"	-"	Головная рана	-"
20	Сруль Йосифович Цацкис	45	-"	-"	Штык. рана в область гр. шеи и позвоночн.	-"
21	Янкель Исаков Айзман	19	М	24/2	Штык. и шашк. в голову и руку	Выбыл к родным
22	Янкель Нохимов Войтцелит	54	-"	26/2	Штык, и шашк. в голову и руку	Выбыл к родным
23	Цираль Шмулевна Рабинович	17	-"	-"	Штык. рана в шею, пр. руку, спину. Паралич ног	Находится на пункте №3
24	Авраам Давидович Волицкий	14	М	22/2	Штык. в прав. бок и руку	Выбил в Приоб. К знакомым
25	Рухель Янкелевне Иванковицер	14	Ж	28/2	Штыкрана в гол. пр. бок и руку	Выбыл к родным
26	Сруль Янкелевич Иванковицер	6	М	-"	Штык. рана в гол. бок и ногу	Выбыл в приют
27	Шлима Моисеевна Окс	12	Ж	16/2	Штык. 2 раны в бок	-"
28	Айзик Мойсеевич Окс	3	М	-"	Штык. 2 раны в живот и спину	-"
29	Иона Борохов Гринцвайг	41	-"	20/2	Штык. раны и шею паралич пр. стороны	-"
30	Мойше Лейо-Нейров Вайсерман	55	-"	6/2	Штык. рана в голов. И шею с поврежд. глотки	Выбыл больн.

№ №	Имя, отчество, фамилия.	Возр.	Дата прибытия	Пол	Перечисл. раны чем и куда нанесены	Справка
31	Юдко Давидов Волицкий	12	-"	18/2	Штык. рана в гр. и руку	Выбыл к дяде
32	Сура Абрамовна Гершков	8	Ж	16/2	Шт. рана в обл. груди	-" – к родным
33	Сура Овшивна Сафьян	45	-"	11/2	Шашк. в голову	-" – к отцу
34	Райзя Ихилевна Швайг	20	-"	-"	Штык. рана в лев. руку	Находится на пункте №3
35	Лея Хаимовна Виникова	20	-"	16/2	Штык. рана в прав. руку	Выб. к родным
36	[.]ита Абрамовна Винковецкая	50	-"	-"	Штык. рана в гол., руку и пр. бок	В городск. госпиталь
37	Ханця Вубермар	15	-"	-"	Штык. рана в пр. бок и руку	В детском госпитале
38	Хана Давидовна Кепельман	16	-"	-"	Штык. рана в спину	В еврейской больнице
39	Гися Пейм	25	-"	-"	Штык. рана в грудн. области	Городской госпиталь
40	Шлойма Поляк	24	М	-"	Штик. Рана в живот	Земск. больн.
41	Суре Сандигурская	45	Ж	-"	Шт. рана в голову с повр. кости в д. пл. и пр. руке	-"
42	Шейва Шенцер	22	Ж	16/2	Шт. ран. в спину, паралич ног	Земс. больн.
43	Меер Каменев	5	М	-"	Шт. ран. в гол., руку и спину	К знакомым
44	Янкель Шлоймом Працлавский		-"	-"	Шт. рана в руку, перелом	К родным
45	Кирич		-"	-"	Шт. ран. в обл. жив.	Выбыл
46	Этя Ихилевна Шмит	25	Ж	-"	Ран. в голову и в обл. груди	Земск. больн.
47	Перель Хаим-Мордов Шифман	14	-"	-"	Шт. рана в спину	Выбила к родств.

№ №	Имя, отчество, фамилия.	Возр.	Дата прибытия	Пол	Перечисл. раны чем и куда нанесены	Справка
48	Йосиф Розенфельд	10	М	-"	Шт. рана в руку	-"
49	Фани Фильман	17	Ж	-"	Шт. ран. в голову, спину и руку в пахов. области	-"
50	Ида Вайсман		-"	-"	Шт. ран. в спину, руку	В Земск. больн.
51	Ицак Мееров [Икимах]	9	М	-"	Шт. раны в лицо и руку	В приют
52	Овшия Кац	10	-"	-"	-"	К родным
53	Сура Шнайдер	12	Ж	-"	Шт. ран. и грудь воспал. легких	В земск. больн.
54	Бер Шпацер		М	-"	Рана и грудн. облати.	-"
55	Нухим Пальдат	11	-"	-"	Шт. рана в руку	К родным
56	Туба Моисеевна Окс	6м	Ж		Шт. рана в живот	К приемн. мат.
57	Марьям Шполь	12	-"	-"	-" – рана в спину	Домой
58	Абрам Гершкович [Ну..умник]	17	М	-"	-" – "-" – в грудь, л. руку и лицо	К родным
59	Гриша Моисеевич Энштейн	23	-"	-"	Шт. рана в голову сп. и паралич ног	В городской лазарет
60	Ашкиназин	40	-"	-"	Шт. рана в голову	Домой
61	Мендель Абрамов Гершкович	2	-"	-"	-" – "-" – в грудь	В приют д-ра Ставинского
62	Лейб Древицкий	27	-"	-"	-" – "-" – в руку	К родным
63	Хая Мильдрем	45	Ж	-"	-" – "-" – в спину и руку	-"
64	Абрам Цацкис	5	М	-"	Шт. рана в руку	Выбыл

№ №	Имя, отчество, фамилия.	Возр.	Дата прибы- тия	Пол	Перечисл. раны чем и куда нанесены	Справка
65	Хая Гринцвайг	18	Ж	-"	5 шт. ран в грудь	-"
66	Натанзон	10	-"	-"	Шт. рана в руку	-"
67	Ита Иванковицер	25	Ж	17/2	Шт. рани в гол. грудь и спину	В земск. больн.
68	Фаня Иделевна Бармак	17	-"	28/2	Штык. рана в лицо	
69	Лейзер Хаимов [...]	22	М	10/2	" – в руку	В еврейск. бол.
70	Шая Абрамович Блудрайх	21	-"	16/2	В голову, глаз и руку	-"
71	Лев Айзик Срулевич	75	-"	-"	Шт. рана в живот и в руку	Домой
72	Фейга Шрайбман	42	Ж	10/2	В голову и в руку	-"
73	Хан Крайнгабер					
74	Вальвель Розенфильд					
75	Зен Герш Мошкович	20	М	10\2	Шт. рана в руку	Выбил
76	Поляк \брат Шлемы\	17	-"	8\2	Шт.р. в гр. области	В Еврейскую бол.
77	Баниамин Давидов Волицкий	7	-"	12\2	Шт. рана в спину	В приют
78	Йосиф Щлемов Зейфман	15	-"	-"	" – и живот и голову	Домой
79	Ривка Шинман	23	-"	-"		Домой
80	Ривка Ланда	20	-"	27/2	Гн. плевр., удаление ребра, раны в спину	Находится на пункте №3
81	Мотель Маеров Кац	13	М	29/2	Шт. рана в голову, паралич ног и рук	-"
82	Када Равинович	50	Ж	-"	Шт. рана в голову	-"

№ №	Имя, отчество, фамилия.	Возр.	Дата прибытия	Пол	Перечисл. раны чем и куда нанесены	Справка
83	Шевил Виниковецкий	50	М	4/3	Неск. шт. ран в голову	-"
84	Маси Столяр	30	Ж	-"	Порок сердца	-"
85	Герш Фаерт	12	М	-"	2 раны в гол. и руку	-"

Зав. пунктом доктор Зельцман

С подлинным верно Упол. Евообщ. По Проскуровскому району
/Подпись/ 02.08.1921 г.

С полинним верно.
/2/П//

Зав. Информ. – Стат. Отд. /Подпись/

Держархів Київської обл., ф. Р – 3050, оп. 1, спр. 160, арк. 7-8. Копія. Машинопис.

Додаток №4

Список осіб, які постраждали від погрому та лікуються стаціонарно і амбулаторно в Проскурівській єврейській лікарні

№	Имя и фамилия	Возраст	Ранения	Примечание
1	Янкель Блиндер	52	Рубленая рана по правой стороне гр-кл с переломом 7,8 и 9 правостор. ребр и вскрытием провода преврального мешка.	
2	Сура Шейн	40	Рубленая рана по правой стороне лба с нарушением целости кости. 2 рубл. раны левого предплечья с переломом локтевой кости, рубленые раны правой кости.	
3	Рейзя шейн	18	3 рубл. раны головы с нарушением целости кости, рублены раны обеих рук.	
4	Ицко Гринберг	30	Колотые раны правой руки, сильные ушибы.	
5	Иосиф Гринберг	60	Колотые раны правой руки и груди.	
6	Лия Гринберг	28	Рубленая рана правого предплечья.	
7	Хаим Рапопорт	27	Сквозная огнестрельная рана живота	Умер в той же ночью 19/II
8	Маня Блиндер	40	Рубленая рана левой руки	
9	Пейсах Каргман	15	3 рублен. рана головы с нарушением целости костей, рублен. Раны обеих рук с удалением 3-х пальцев на каждой.	
10	Берко Каргман	43	4 рублен. раны головы с нарушением целости костей, рубл. рана предплечья с переломом локтевой кости, рублен. рана левого предплечья.	
11	Мендель Злочин	40	Огнестрельная рана сквозная правой половины грудной клетки. Страшная кровоизлияния из легочной артерии	Умер в ту же ночь на 19/XI
12	Рухля Злочин	38	Огнестрельная рана сквозная бока.	
13	Рейзя Берман	54	Рубленая рана правой руки.	
14	Лейб Гринштейн	46	Рубленая рана правого бедра и правой руки.	
15	Мошко Шафир	39	4 рублен. раны головы с нарушением целости костей. Рублен. рана правой руки.	

№	Имя и фамилия	Возраст	Ранения	Примечание
16	Ицко Гейлер	70	2 рублен. раны головы.	
17	Мойше Столяр	48	Рубленая рана лба.	
18	Шлема Фейн	50	Рублена рана головы.	
19	Пейсах Столяр	16	Рубленая рана стопы.	
20	Ривка Столяр	44	Жестокие побои.	
21	Аврум Левшин	60	Рублен. рана головы и побок.	
22	Хайця Шлемович	55	Колотые раны (12) всего тела перелом левого плеча и обеих костей левого предплечья, перелом обеих костей правой голени, перелом левой малоберцовой кости.	
23	Ревекка Кримкер	1 ½	Три рубленых раны головы с нарушением целости кости, перерубка левой ушной раковины.	
24	Янкель Социн	58	Три рубленых раны головы с нарушением целости кости.	
25	Инда Месионжик	60	Три рубленых раны головы с нарушением целости костей, рубленая рана левой руки.	
26	Янкель Бройтман	18	Рублен. раны головы с нарушением целости костей, рублен. рана левой руки с удалением 2-х пальцев.	
27	Бе[...] Клинкер	35	Рубленая рана лба, побои.	
28	Мойше-Иосиф Портной	60	Колотая рана правой щеки.	
29	Гак	35	Рубленая рана головы.	
30	[Смуст Хаши]	55	Рублен. рана головы и резаные раны пальцев	
31	Иосиф Берешитей	31	2 рублен. раны головы.	
32	Хаим Интман	35	Побои.	
33	Мошко Шейнберг	60	Рубленая рана головы.	

№	Имя и фамилия	Возраст	Ранения	Примечание
34	Лейб Эйдельман	40	Побои.	
35	Хава Каргман	40	Жестокие побои.	
36	Хана Мильман	19	Жестокие побои.	
37	Райтер		Побои.	
38	Иосиф Бухгалтер	21	Побои.	
39	Клара Люблинская	22	Побои.	
40	Цейцер		Побои.	

Заведующий больницей
 Старший врач /подпись/
 Пред. Проскуровского Евобществом /подпись/

Держархів Київської обл., ф. Р – 3050, оп. 1, спр. 160, арк. 13-13зв. Копія. Рукопис.

Перелік документів, вміщених у збірнику

№ 1 Витяг з наказу отамана Семесенка з попередженням проскурівським євреям щодо можливого повстання проти влади Директорії	41
№ 2 Наказ отамана Семесенка в зв'язку з подіями в Проскурові.....	42
№ 3 Телеграма полковника Ківерчука Головному штабу про повстання в м. Проскурові	43
№ 4 Газетна стаття про придушення більшовицьких виступів в подільських селах.....	44
№ 5 Повідомлення про збройний виступ більшовиків проти української влади у Проскурові	44
№ 6 Інформація про створення комісії із розслідування причин повстання у Проскурові	46
№ 7 Інформація про переслідування учасників більшовицького повстання у Проскурові і Фельштині.....	47
№ 8 Газетне повідомлення про політичну ситуацію в низці повітів Подільської губернії.....	47
№ 9 Відозва районного комісара Подільської залізниці А. Татарка до всіх залізничників, громадяні козаків Шепетівського району не піддаватися антиєврейським провокаціям	48
№ 10 Доповідь А. І. Гілерсона про погром у Проскурові 15 лютого 1919 року.....	51
№ 11 Доповідь А. І. Гілерсона про єврейський погром у містечку Фельштині 16 лютого 1919 року.....	88
№ 12 Газетне повідомлення про події в Проскурові 15 лютого 1919 року	98
№ 13 Урядове звернення Директорії УНР про	

недопустимість єврейських погромів в Україні, які провокують більшовики	99
№ 14 Постанова Ради Народних Міністрів УНР про заходи щодо недопущення погромної агітації.....	101
№ 15 Наказ по військах армії УНР із заборonoю піддаватися погромній агітації, надрукований у газеті «Подольський край».....	102
№ 16 Закон Директорії УНР про утворення Особливої Слідчої Комісії для розслідування єврейських погромів.....	104
№ 17 Відозва державного інспектора армії УНР отамана М.Гавришка до єврейського населення з проханням не поповнювати більшовицьких лав і припинити ворожнечу проти республіканських військ	109
№ 18 Повідомлення про постанову Ради Народних Міністрів УНР про заходи щодо припинення антиєврейської пропаганди.....	110
№ 19 Постанова Ради Народних Міністрів про боротьбу з єврейськими погромами на Поділлі.....	112
№ 20 Телеграма Головного Отамана військ УНР С. Петлюри коменданту тилу з вимогою негайно розстрілювати провокаторів, що підбурюють козаків до єврейських погромів, і повідомляти про це населення	113
№ 21 Декларація трудової групи Кам'янецької-Подільської єврейської громадської ради про підтримку українського уряду і засудження єврейських погромів	115
№ 22 Повідомлення про зустрічі єврейських діячів з Головою Директорії С. Петлюрою в Кам 'янці	117
№ 23 Доручення міністра юстиції УНР А.Лівицького Особливій слідчій комісії розглянути справи про єврейські погроми в населених пунктах Поділля	129

№ 24 Інформація про наказ Головного Отамана, спрямований проти погромної агітації.....	130
№ 25 Бюлетень Міністерства інформації УНР про телеграму С.Петлюри про рішучу боротьбу з більшовицькими провокаторами єврейських погромів.....	131
№ 26 Розпорядження Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів щодо включення члена Кам'янець-Подільського окружного суду О.І. Хоменка до складу комісії.....	133
№ 27 Ухвала Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів про призначення члена Кам'янець-Подільського окружного суду П.Ф. Паппеля суддею у справі погрому в Проскурові.....	134
№ 28 Ухвала Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів щодо призначення члена Кам'янець-Подільського окружного суду О. І. Хоменка суддею у справі погрому в Проскурові.....	135
№ 29 Розпорядження Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів про включення слідчого І-ї ділянки Проскурівського повіту Ф. Серветніка до складу комісії.....	136
№ 30 Ухвала Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів про відсторонення О. І. Хоменка від розслідування.....	136
№ 31 Розпорядження Особливої слідчої комісії по розслідуванню єврейських погромів про залучення члена Кам'янець-Подільського окружного суду П.Ф. Паппеля до складу комісії.....	137
№ 32 Доповідь судді П.Ф. Паппеля особливій слідчій комісії щодо розслідування єврейського погрому в Проскурові.....	137

№ 33 Доповідь завідувача юридичною частиною Подільському губернському військовому комісару про створення комісії по розслідуванню погрому євреїв у Проскурові	141
№ 34 Постанова судово-слідчої комісії про відкриття справи стосовно погрому євреїв у Проскурові.....	143
№ 35 Протокол допиту свідка погрому в Проскурові Е. Г. Шейндельмана	143
№ 36 Протокол допиту свідка Сруля Фінкенса п ро погром у м. Проскурові	147
№ 37 Протокол допиту свідка Бухера Давида Лейбовича про погром у м. Проскурові	150
№ 38 Протокол допиту свідка Штер Менделя Овшіевича про погром у м. Проскурові.....	151
№ 39 Протокол допиту свідка Вассермана Симха Абрамовича, гласного Проскурівської міської думи про погром у м. Проскурові.....	153
№ 40 Протокол допиту свідка Гельман Сари Мойсеївни.....	156
№ 41 Протокол допиту свідка Маранца Янкеля	158
№ 42 Зі спогадів підполковника Михайла Шадрина про Проскурівський погром.....	162
№ 43 Витяг з книги С. Гусева – Оренбургзького* про єврейський погром в Проскурові в лютому 1919 року	164
№ 44 Спогади українця – очевидця єврейського погрому в Проскурові.....	181
№ 45 Стаття М. Середи* „Отаман Семесенко”	190
№ 46 Витяг з автобіографічного твору Володимира Сосюри „Третя рота”	197
№ 47 Спогади Анатолія Матієнка «Жидівський погром у Проскурові і Фельштині 15-16-17 лют. 1919»	203

Наукове видання

Державний архів Хмельницької області
Хмельницька обласна громадська організація архівістів
та дослідників Поділля
та „Південно – Східної Волині” „Поклик віків”

ПРОСКУРІВСЬКИЙ ПОГРОМ 1919 РОКУ В ДОКУМЕНТАХ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Упорядники:

Сергійчук Володимир Іванович
Завальнюк Олександр Михайлович
Байдич Володимир Григорович
Олійник Юрій Васильович
Галатир Віталій Вікторович

Комп'ютерний набір *Т.Д. Павлунішена*
Комп'ютерна верстка *А.М. Величука*

Підписано до друку 27.05.19.
Формат 84x60/16. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 9,95.
Наклад 100 прим. Зам. № 4198.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51А, прим. 143.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000
e-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>